Jordi Berrio, Lluís Bonet, Salvador Cardús
Josep Gifreu, Isidor Marí, Enric Saperas

LA POLÍTICA CULTURAL EUROPEA

Una proposta des de Catalunya

Jordi Berrio, Lluís Bonet, Salvador Cardús
Josep Gifreu, Isidor Marí, Enric Saperas

LA POLÍTICA CULTURAL EUROPEA

Una proposta des de Catalunya

Barcelona 1991

©Jordi Berrio, Lluís Bonet, Salvador Cardús, Josep Gifreu, Isidor Marí i Enric Saperas.
Propietat d'aquesta edició (incloent-hi el disseny de la coberta):
Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, Provença, 324, pral. 08037 Barcelona, i
Fundació Encuentro.
Disseny de la coberta: Narcís Comadira, amb una xilografia de Lyonel Feininger.
ISBN: 84-85557-18-2
Dipòsit legal: B-15.736/90
Impressió: F&P, Institut Gràfic, S.A. Quintana, 45, Esplugues de Llobregat (Barcelona).
Prohibida la repoducció total o parcial per qualsevol mitjà, sense l'autorització
escrita de l'editor.

INDEX

PRESENTACIO 9

I. IDENTITAT CULTURAL, LEGITIMITAT POLITICA I INTERES ECONOMIC 13
Salvador Cardús i Ros
INTRODUCCIO 15
I. EL PAPER DE LA CULTURA EN LA CONSTRUCCIO EUROPEA 16
II. EL DISCURS SOBRE LA IDENTITAT EUROPEA 23
El perill d'artificiositat en el discurs europeista 23
¿Una base comuna històrica o un projecte de futur comunitari? 26
III. PER UNA CONCEPCIO CRITICA DE LA IDENTITAT EUROPEA 28

II. NIVELLS DE CULTURA I CULTURES EUROPEES 33
Jordi Berrio
INTRODUCCIO 35
Els nivells de cultura 38
1. L'alta cultura 38
2. La cultura popular 43
3. La indústria cultural 45
L'hora actual 49
Consideracions generals 54
Conclusions 56

III. ELS CONDICIONAMENTS ECONOMICS DEL MERCAT CULTURAL 63
Lluís Bonet
1. Elements motrius de l'evolució de les produccions culturals a Europa 65
2. Estratègies de concentració i transnacionalització de les indústries culturals i de la comunicació 67
3. Continguts de les produccions culturals a Espanya 71
4. El paper de la indústria autòctona en la difusió de les produccions culturals 73
5. ¿Vers un mercat europeu de la cultura? 74

IV. LA INDUSTRIA DE LA CULTURA 79
Enric Saperas
1. La indústria de la cultura com a fenomen cultural 81
1.1. La formació de la indústria de la cultura 81
1.2. Definició de la indústria de la cultura 82
1.3. Característiques de la indústria de la cultura 83
1.4. A manera de primera conclusió 85
2. Breus apunts sobre l'evolució històrica de l'experiència europea 86
2.1. La indústria de la cultura: dues realitats fundacionals 86
2.2. La formació dels models europeus 88
2.3. L'hegemonia de la indústria cultural nord-americana 90
3. Tendències actuals de la indústria de la cultura tradicional: l'impacte de la tecnocultura 92
4. Propostes d'acció per promoure la identitat cultural europea en el marc de la pluralitat de cultures, a través de la indústria de la cultura 97
4.1. Algunes propostes d'accions futures per a definir un model europeu per a la indústria de la cultura 99
Consideració final 102

V. UN MODEL COMUNICACIONAL: LA DIVERSITAT COMPARTIDA 107
Josep Gifreu
1. La informació, un bé democràtic: lliure accés i lliure circulació 109
2. Polítiques europees de comunicació: promoció i protecció dels espais diferenciats 111
3. Oportunitats d'accés de totes les cultures a la circulació de les pròpies obres 117
4. Polítiques lingüístiques específiques per als "mass media" 120
5. Proposta final: vers l'articulació d'espais nacionals de comunicació a Europa 122

VI. L'ARTICULACIO DE LA DIVERSITAT LINGÜISTICA 127
Isidor Marí
1. Plantejament de la qüestió 130
2. Factors que determinen l'estatus de les llengües 135
3. Les comunitats lingüístiques europees: visió summària 140
4. La posició dels estats: caracterització succinta 143
5. Els organismes internacionals i el plurilingüisme 147
6. Tendències evolutives 155
7. Les condicions de l'optimisme 159

PRESENTACIÓ

El treball que aquí oferim als lectors és el resultat de la participació d'un equip, coordinat per la Fundació Jaume Bofill, en un projecte més ampli iniciat pel "Groupe d'Études Politiques Européennes", que dirigeix el professor Jacques Vandamme a Brussel.les. La proposta consistia a respondre a una preocupació que des de les Comissions Europees han formulat així: "Interdependència, identitat europea i pluralitat de cultures a la Comunitat Europea".

El projecte preveia l'aportació de tots els estats membres de la Comunitat i, en el cas espanyol, es va encarregar que l'organitzés a José M. Martín Patino, de la Fundación Encuentro. José M. Martín Patino va decidir, crec jo que amb encert, de subdividir el treball en diversos equips a l'interior de l'estat. En el cas de Catalunya, va proposar a la Fundació Jaume Bofill que prengués la responsabilitat de coordinar l'aportació catalana.

Des d'un bon principi va semblar que calia fer una aproximació multidisciplinària al tema. Sociologia, economia, antropologia, teoria de la comunicació i sociolingüística havien de fornir perspectives complementàries a la proposta. Les persones convocades van ser: Salvador Cardús, llicenciat en ciències econòmiques i professor adscrit al Departament de Sociologia de la U.A.B.; Jordi Berrio, doctor en filosofia i professor adscrit al Departament de Periodisme de la U.A.B.; Lluís Bonet, llicenciat en ciències econòmiques i professor adscrit al Departament d'Economia de la U.B.; Enric Saperes, doctor en ciències de la informació i professor adscrit al Departament de Periodisme de la U.A.B.; Josep Gifreu, doctor en ciències de la informació i professor adscrit al Departament de Periodisme de de la U.A.B.; i Isidor Marí, llicenciat en filosofia i subdirector de la Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya.

Encara que el procés de confluència d'opinions entre els diversos equips de l'estat espanyol està en marxa, ha semblat que els materials ja redactats i discutits a l'interior de l'equip esmentat, podrien servir per iniciar un debat més ampli a l'interior de Catalunya, a fi de recollir opinions i enriquir la primera presentació del nostre treball.

La perspectiva que hem adoptat i, per tant, l'òptica amb la qual s'han redactat els materials que ara oferim, no és tant la presentació reivindicativa de les necessitats culturals catalanes en la futura unitat europea, sinó la pretensió d'esbossar un projecte cultural per a Europa en el seu conjunt, fet lògicamente des de Catalunya.

Val la pena ressaltar, però, que de totes les dimensions que pot adquirir el fenomen cultural (ensenyament i educació en general, patrimoni arquitectònic i documental, etc.) ens hem centrat aquí només en aquells aspectes de la creació i comunicació culturals que estan més subjectes als avenços tecnològics i, per tant, en aquells que poden englobar-se en això que s'anomena les indústries culturals.

Europa s'ha construït modernament gràcies a la dinàmica dels interessos econòmics. No és fins molt recentment que no es comença a parlar d'una manera seriosa de la necessitat d'una política cultural europea. Sembla que es va obrint camí la consciència que no és possible aconseguir l'adhesió de la ciutadania a la unitat europea si només es parteix de la necessitat imposada pels interessos econòmics. És evident que la unitat econòmica està forçant la unitat política, però també sembla evident que sense un consens en el nivell cultural no es podrà fonamentar una unitat europea realment atractiva per als ciutadans. Però la realitat cultural europea és diversa i complexa de portes endins, i

dependent i subordinada cap enfora, especialment en aquells aspectes de la cultura de masses que estan dominats pels avenços tecnològics dels grans mitjans de comunicació. Preguntar-se per les arrels de la cultura europea i per les peculiaritats d'una política cultural per a l'Europa del segle XXI, és una necessitat ineludible si volem que l'aportació d'Europa al món en aquest aspecte no sigui una repetició mimètica d'altres models d'identitat cultural ja existents, basats més en l'homogeneïtzació empobridora que en el diàleg enriquidor i el respecte a la diferència.

Els diversos autors que han col.laborat en aquest treball ho han fet des de disciplines i enfocaments diferents i han deixat expressament moltes qüestions obertes. Malgrat tot, s'ha intentat que cada capítol inclogués no solament un diagnòstic i una anàlisi de la situació present, sinó la formulació d'algunes propostes operatives amb vista al futur. Des d'aquesta perspectiva, em sembla que aquest treball pot ser un bon instrument per iniciar o continuar un debat sobre quina és l'Europa que volem.

A part dels membres de l'equip ja esmentats, que són els veritables autors d'aquest llibre, vull agrair a José M. Martín Patino l'entusiasme que ha posat en aquest projecte i les facilitats que ha donat perquè aquest treball pogués ser publicat, tot i trobar-nos en un procés de discussió encara inacabat.

Jordi Porta Ribalta
Director de la Fundació Jaume Bofill
Barcelona, maig del 1991

I. IDENTITAT CULTURAL, LEGITIMITAT POLITICA I INTERES ECONOMIC

Salvador Cardús i Ros

INTRODUCCIO

La qüestió de la identitat cultural europea es pot analitzar participant dels aspectes implícits, ideològics i polítics, que n'han despertat l'interès, i per tant, donant per descomptada la seva necessitat, la seva existència per damunt de tot interès, i fins i tot, acceptant aquesta identitat col.lectiva com si fos el resultat d'un destí fatal, en el sentit d'inevitable.

Però també, abans d'acceptar la bondat del projecte polític que fa necessari parlar d'identitat cultural europea, és possible adoptar una altra perspectiva d'anàlisi que consisteixi a mostrar precisament quins són els interessos que han portat a parlar-ne -per legítims que siguin- i com s'estableixen aquesta mena de destins ideològics que són presentats com a indiscutibles. I en darrer terme, és possible observar en quina mena de discurs s'empara aquesta complexa construcció social de la realitat europea que, inevitablement, va a remolc d'uns interessos econòmics i uns processos polítics que tant la poden accelerar, com entrebancar-la.

En definitiva, es tractaria de prendre consciència de quins són els mecanismes pels quals un conjunt d'interessos, expressats en termes de projecte polític, poden arribar a ser compartits per una gran majoria de la col.lectivitat que hi és implicada, amb l'objectiu d'aconseguir que siguin percebuts com a propis d'una voluntat popular, i que així adquireixen, en el moment oportú, una legitimitat democràtica.

Aquest, i no cap altre, és l'objectiu latent que hi ha en qualsevol intent de construir una nova identitat cultural i d'imposar-la a una col.lectivitat.

El coneixement rigorós d'aquests mecanismes no només és útil per aconseguir una eficàcia màxima en els objectius que es proposen els organismes interessats en el foment d'una identitat cultural europea, sinó que, sobretot, és indispensable per poder exercir un control democràtic del procés.

Per tant, en darrer terme, allò que pretenen aquestes ratlles és proposar una aproximació crítica a l'anàlisi del procés de construcció d'una identitat cultural europea, que alhora recordi quins n'han de ser els veritables subjectes actius i que no perdi de vista que necessita sotmetre's a control democràtic.

En realitat, l'assaig tot just esbossarà alguns dels trets que han semblat interessants, amb la consciència que no es tracta d'un treball exhaustiu ni sistemàtic. És per això que es podria considerar més com un suggeriment d'una nova perspectiva amb vista a futurs treballs, que no pas com una veritable anàlisi crítica.

I. EL PAPER DE LA CULTURA EN LA CONSTRUCCIO EUROPEA

Malgrat tots els esforços que es fan per trobar la cultura en l'esperit dels documents fundadors del projecte comunitari europeu, és ben clar que la preocupació per la cultura ha ocupat en l'ordre del dia dels responsables de la política europea i en la seva producció de documents i de directrius precises un paper de segona fila fins fa ben poc. I fins i tot, les expectatives positives que clarament existien fins ara, podrien ser una altra vegada ajornades tot esperant l'estabilització d'un marc polític que, amb els recents esdeveniments a l'Europa Central i a la de l'Est, està sent sotmès a moviments accelerats.

No és només que en el Tractat de Roma (1957) no hi hagi cap disposició expressa que prevegi la necessitat d'una política cultural europea, sinó que, de fet, la mateixa paraula cultura no hi apareix ni una sola vegada. Una altra cosa és que des d'una

perspectiva actualitzada es puguin rellegir els documents fundadors "descobrint-hi" una"idea" d'Europa que implicaria, necessàriament, una dimensió cultural, com efectivament es fa.[1]

D'altra banda, a part de l'absència d'una preocupació explícita per la cultura des de bon començament, quan en els documents i els informes hi ha començat a aparèixer aquest interès tampoc s'ha traduït en actuacions importants, en normatives concretes de gaire abast. Fins i tot en el darrer cas, en el qual s'esperava una iniciativa important de les autoritats comunitàries -la de les propostes sobre la televisió sense fronteres de la tardor de 1989- *mostren com és de difícil arribar a acords eficaços i com es* frustren les esperances d'assolir-los.

Un repàs de la documentació produïda per la Comunitat Europea amb l'objectiu de trobar els inicis d'una certa atenció a la cultura, ens porta als resultats de la Conferència de Caps d'Estat i de Govern de Bonn del 18 de juliol de 1961, i a la Resolució[2] del Parlament Europeu del 14 de juny de 1963, que n'és conseqüència, sobre cooperació cultural. Es tracta, segons Narcís Mir[3], del "primer punt d'arrencada de l'acció comunitària en aquest àmbit" tot i que sobretot es centra en els aspectes educatius. Ja en aquesta resolució, fonamentada en el Rapport De Block[4], s'afirma que es consideren igual d'importants l'acció cultural que

---

[1] Cf. Veil, Simone. "Preface" a *Pour une Politique Européene de la Culture*. Ed. Economica, París, 1987 (pp. I-IV).

[2] D.O.C.E., núm. 1906/63 de 12 de juliol de 1963.

[3] Per a la redacció d'aquest primer apartat hem seguit, fonamentalment, l'excel.lent estudi de Narcís Mir i Sala L'acció cultural de la Comunitat Europea, publicat pel Patronat Català Pro Europa, al número 17 de la sèrie Documents de Treball, de setembre de 1988. En particular, la referència de la nota pertany a la pàgina 10.

[4] P.E. document 32, 1963.

l'econòmica i la social. Però aquesta afirmació no va més enllà d'una simple declaració d'acords positius en aquest terreny.

Sis anys separen aquesta resolució de la nova ocasió en què la cultura és objecte de l'interès explícit de la Comunitat Europea: la reunió de Caps d'Estat i de Govern de La Haia (1969), en la qual es torna a fer una declaració de principis on s'afirma que "Europa constitueix un marc excepcional per al desenvolupament de la cultura". Cal fer notar que no es diu encara que la cultura sigui un marc excepcional per al desenvolupament d'Europa i de la seva identitat, sinó exactament al contrari. De fet, es troba encara a l'Europa dels sis i en un context econòmic de creixement, per tant, favorable a la cooperació mútua, políticament optimista i sense cap mena de sensació de crisi.

És a dir, encara no s'ha produït cap pas en el camí de la polititzacio del fet cultural ni en una posterior culturalització del fet polític, que són els que podrien indicar un veritable interès polític per la cultura.

És precisament amb la posterior arribada de la crisi econòmica que, a la Declaració de París (1972), s'afirma que "l'expansió econòmica no és un fi en ella mateixa" i que "cal prestar una especial atenció als valors i béns no materials". Paradoxal reflexió en un moment que, d'altra banda, l'expansió econòmica era impossible. Aquesta mena de declaracions més aviat ens aproximen a una versió moderna de la faula de la guineu i el raïm. En aquell període, doncs, la preocupació per la cultura té unes motivacions ben diverses de les actuals: la cultura s'entén encara, i sobretot, com un sistema de valors generals, gairebé filosòfics, i no com un mercat econòmic de primer ordre.

El tomb fonamental, però, es produeix amb la presa de consciència de la gravetat de la crisi econòmica, i alhora amb l'ampliació de

la CEE a nou membres. És a la Conferència de Copenhaguen que, en el 1973, apareix el primer discurs sobre la identitat europea i sobre el paper fonamental de la cultura per al seu desenvolupament. Es podria suposar que l'increment del nombre de membres amb els nous socis britànics, irlandesos i danesos, fa aparèixer una certa consciència de la precarietat dels lligams d'aquesta unió. I sobretot de la seva legitimitat política, a la vista dels fenòmens de contestació que es produeixen a l'interior dels territoris que representen els nous socis, i a dins dels que finalment no han volgut formar-ne part. Una unió, d'altra banda, que sent pensada sobretot en termes d'interès econòmic particular, fins i tot va acompanyada en aquest període de l'aparició de polítiques econòmiques estatals insolidàries, a propòsit de la crisi del petroli, com molt bé assenyala Narcís Mir[5].

El Rapport Tindemans, encarregat a la reunió de París (1974), precisament posa l'èmfasi en aquesta utilitat política de la cultura com a instrument per suscitar una consciència europea i de pertinença a un ambient superior, que hauria de generar unes actituds més solidàries. Com és habitual en el discurs ideològic de l'acció política, hi ha una projecció cap als ciutadans del que són, en el fons, les actituds dels governs i dels interessos que defensen. ¿És que potser la insolidaritat que s'havia detectat aquests anys era provocada per un sentiment escàs d'europeïtat en els ciutadans dels països de la CEE, o més aviat el nou discurs sobre la solidaritat el que pretenia era emmascarar la insolidaritat política amb una retòrica que la dissimulés?

Segons Narcís Mir, el primer text veritablement significatiu, però, no arriba fins al 1974, en la Resolució del Parlament Europeu[6] del 13 de maig sobre la salvaguarda del patrimoni cultural, que es

---

[5] Cf. Mir, Narcís, op. cit. pàg. 11.

[6] D.O.C.E. núm. C. 62 de 30 de maig de 1974.

fonamenta en l'informe elaborat per Lady Elles[7]. Aquesta resolució, malgrat significar un salt qualitatiu, només fa referència a problemes relacionats amb la conservació i l'estudi del patrimoni artístic i a algunes qüestions sobre intercanvi de béns culturals i harmonització fiscal. És també arran d'aquesta resolució que es crea una divisió a la Comunitat sobre "Problemes del sector cultural".

La Comissió Europea no elabora el primer document en què s'exposen les línies mestres d'un marc d'actuació cultural fins a la Comunicació[8] de l'any 1977. En aquest document queda definit què s'entén per sector cultural, i queda ben clar que sobretot s'opta per una perspectiva fonamentalment econòmica. El sector cultural és considerat com a "conjunt sòcio-econòmic de persones i empreses dedicades a la distribució de béns i serveis i prestacions culturals". De manera que l'acció de la Comunitat s'haurà de circumscriure a la resolució dels problemes econòmics que aquest sector pot plantejar. I s'explicita que l'acció comunitària en el sector cultural "no és ni ha de ser una política cultural". En definitiva, es tracta senzillament del reconeixement explícit de la importància d'un sector de l'activitat econòmica, que ha crescut molt i cada vegada és més autònom a la dècada dels setanta, i que com a tal ha de tenir un tractament específic. És el reconeixement de la importància del mercat cultural en la mesura que genera una indústria cultural pròpia de característiques particulars. En el document també es fa esment d'una "animació sòcio-cultural europea", que és l'única referència a qüestions que van més enllà d'aquesta preocupació pel mercat, però que desapareix en les comunicacions següents. Aquesta Comunicació donaria lloc a la Resolució del Parlament Europeu[9] del gener de 1979.

---

[7] P.E. document 54/74 de 3 de maig de 1974.

[8] Butlletí de les Comunitats Europees. Suplement 6/77.

[9] D.O.C.E. núm. C. 39, de 12 de febrer de 1979, pàg. 50.

Posteriorment, hem de fer esment de la Comunicació[10] de 1982 i la Comunicació de 1988. Pel que fa a la primera, en una CEE que ja tenia deu membres, s'insisteix en "el paper no-intervencionista" de la Comunitat Europea en política cultural. No es tracta -es diu- ni d'orientar, ni de dirigir, ni tan sols de coordinar les polítiques culturals. I es precisa que l'actuació es centrarà a garantir el lliure intercanvi de béns, l'ampliació del mercat, a vetllar per les condicions de treball i per la conservació del patrimoni arquitectònic. Amb tot, i si bé constitueix, de tots, el document "essencial i més ben formulat" no és menys cert que la "manca de resultats reals es mantindrà fins a l'actualitat"[11], i que es traslluеix de les enormes reticències dels estats mateixos davant de qualsevol intervenció de la CEE en la seva identitat político-cultural.

La Declaració de Stuttgart, de 1983, no deixa de ser una nova declaració solemne de bones intencions sobre cooperació cultural, sense resultats concrets, tot i que ajuda a fer possible la primera reunió del Consell de Ministres de Cultura que es celebra el 28 de novembre de 1983 a Atenes, després d'un contacte inicial a Nàpols.

De les reunions posteriors d'aquest Consell de Ministres de Cultura, se'n desprèn de manera clara les reticències a les actuacions en el sector cultural que -s'afirma- serien fins i tot contràries al Tractat de Roma i que violarien la sobirania nacional. Hi ha també el temor que l'acció de la CEE en el terreny cultural pugui portar a la creació artificiosa d'una cultura europea uniforme, oficialista i poc viva, contraposada a les cultures nacionals i regionals. Temor que, en el fons i tal com s'explicita, té més a veure amb la defensa de les legitimitats

---

[10] Butlletí de les Comunitats Europees. Suplement 6/82.

[11] Cf. Mir, Narcís, op. cit. pàg. 30.

estatals que amb la preocupació per la diversitat i la pluralitat de cultures.

En darrer lloc, la Comunicació[12] de 1988 representa el marc en el qual avui es troba l'acció cultural de la CEE. Sota el títol Nou impuls de la política cultural a la Comunitat Europea, el document torna a referir-se a la urgència política de reforçar el sentiment de petinença a Europa per mitjà d'una cultura europea, que a la llarga permeti que els ciutadans assimilin correctament les exigències d'un mercat interior únic. A més, les exigències de competivitat en el mercat de la cultura de la comunicació, exigirien també acords bàsics eficaços. No explicarem detalladament aquest programa per al quadrienni 1988-1992, però val a dir que en últim terme, i a part d'algunes iniciatives concretes, ara com ara no se supera aquest estadi purament retòric i sense massa conseqüències pràctiques, ni sembla que això pugui canviar en el futur. I menys quan els acords merament polítics i econòmics han quedat qüestionats en la nova conjuntura europea i mundial de la fi de 1989.

* * *

La síntesi precedent fa notòries dues aproximacions distintes al paper de la cultura, que es troben en la majoria de documents europeus. D'una banda, hi ha un discurs sobre la utilitat de la cultura per crear una identitat europea. I en aquest sentit, és explícita la motivació política d'aquesta preocupació, sorgida força tardanament (de 1973 ençà) i sobretot des que el mateix projecte europeu comença a trobar dificultats. El discurs sobre el paper de la cultura, en aquest punt, s'anirà fent cada vegada més transparent, fins a reivindicar-ne una funció sòcio-econòmica de primer ordre a la vista d'un mercat interior únic i més enllà, en

[12] C.O.M. (87) 603.

la preparació d'una unió política més estreta. Per altra banda, l'atenció a la cultura es limita, de fet, a una preocupació pel mercat econòmic que es crea al voltant del consum de masses i de les seves exigències de desenvolupament tecnològic.

Des d'aquesta perspectiva, no és exagerat afirmar que, efectivament, l'única preocupació pels fenòmens culturals que ha mostrar la CE, més enllà de les seves repercussions econòmiques, ha arribat amb la necessitat de preparar el terreny per a una legitimació d'ordre superior a les envistes d'un mercat únic i de la conseqüent i progressiva unió política. Terreny que s'havia de preparar precisament perquè hi ha moltes reticències, provinents especialment dels països que temen ser absorbits per les cultures dominants a Europa.

De la mateixa manera que, com es deia, la construcció d'una identitat europea, d'un sentiment de pertinença comuna, passa necessàriament per la polititzacio de la cultura, les resistències a aquesta possible polititzacio europeista de les cultures nacionals es deuen al temor d'un possible debilitament de les identitats nacionals particulars.

II. EL DISCURS SOBRE LA IDENTITAT EUROPEA

El perill d'artificiositat en el discurs europeista

Dit de forma breu i contundent, el discurs sobre la identitat europea és el resultat d'un esforç de legitimació d'un projecte polític d'unitat europea. És a dir, que en la necessitat de trobar un suport social majoritari per al projecte polític europeu, que pugui ser afermat amb formes d'acceptació democràtica i que sigui percebut com una imposició d'interessos exteriors o particulars, els defensors de la unitat de mercat i la unitat política europea han començat a fer esforços molt importants per definir aquesta identitat europea.

Això significa que els vincles fonamentadors d'aquesta identitat es busquen en unes hipotètiques arrels comunes que haurien perdurat en el temps, i que mostrarien així el seu caràcter "essencial", mentre que alhora es construeixen les eines indispensables per a la seva transmissió, a fi d'assegurar-ne una penetració duradora. Es pot afirmar, sense cap mena de dubte, que el discurs sobre la identitat europea és sobretot, a més d'essencialista, de tipus historicista i romàntic.

En el primer punt, el de les essències fonamentadores, es parla de la "fe en Europa", d'un "espai espiritual". Se cita T.S. Elliot: "si Europa morís com a ésser espiritual, allò que en quedaria com a organisme material ja no seria Europa".[13]

En l'objectiu d'estendre aquesta consciència europea, es pensa també en la unitat d'un espai de comunicació europeu en què els models culturals construïts s'intercanviïn i afavoreixin una consciència unificadora.

Cal dir, però, que tant els continguts historicistes d'aquesta hipotètica identitat, com els projectes unificadors de l'espai comunicatiu són difícils de realitzar. D'una banda, perquè les identitats nacionals definides pels estats-nació s'han bastit sobre unes interpretacions de la història nacional contraposades a les altres històries nacionals. Caldria tot un projecte d'abast extensíssim, i sobretot d'aplicació lenta, de reinterpretació històrica, ara com ara impensable des d'una perspectiva de la defensa de les identitats particulars, però encara més dificultosa des de les possibilitats reals d'extensió d'aquesta relectura als nivells escolar o de divulgació històrica. Reinterpretació, d'altra banda, que es trobaria amb l'oposició dels sectors professionals i educatius que consideren que la història ha de ser necessàriament

[13] Cf. Vei, Simone, op. cit. i Papini, Roberto, "Introduction", en el mateix volum citat.

un instrument per al patriotisme i el foment dels sentiments nacionals[14].

A més, els canvis que s'estan produint d'una manera accelerada en aquest final de dècada dels vuitanta obligaran urgentment a replantejar els objectius que s'havien previst inicialment. L'enfonsada de les fronteres polítiques amb l'Europa de l'Est impedeix mantenir el discurs de la identitat europea com a simple recurs enfront de la necessitat de definir un mercat interior únic i de trobar formes d'expressió política per a aquesta unitat econòmica. D'una altra banda, si els vincles comuns havien de permetre un debilitament controlat de les fronteres dels estats-nació protagonistes de l'operació, l'avançament aconseguit des de baix i més enllà del territori previst inicialment, pot refredar els més fervents defensors de la "identitat espiritual" dels europeus. No es tracta ja només de la possible reivindicació d'unes independències nacionals que podrien afeblir alguns estats-nació, sinó que també es produeixen moviments en el sentit de restauracions, si no d'unions, o d'aproximacions imperials que ja ningú no considerava vives. El problema ja no són unes repúbliques bàltiques que voldrien independitzar-se de l'imperi rus, sinó que determinats territoris retroben els seus vincles ètnics, històrics i lingüístics i convergeixen a passes accelerades: des de les dues Alemanyes fins a les relacions cada vegada més estretes entre Austria i Hongria. La paraula de moda que tancarà l'any polític 1989 i amb la qual s'inaugurarà la nova dècada és, simptomàticament, la d'autodeterminació.

Els defensors de la identitat europea anaven a buscar els vincles comuns a les cultures grega i llatina. Però els pobles es mouen cap

---

[14] A França mateix es va obrir una forta polèmica sobre aquesta qüestió a propòsit de la normativa de 1985 sobre ensenyament de la Història a Primària de Jean-Pierre Chevénement, ministre d'Educació de Jacques Chirac.

a la recuperació d'una memòria històrica més pròxima i més viva. I aquesta memòria, aquests vincles d'identificació europea, es reconstrueixen, bé sobre les restes dels antics imperis, bé sobre el debilitament de la legitimitat dels estats-nació moderns. En qualsevol cas, podríem retrocedir als períodes medievals previs a la definició dels estats-nació moderns per reconstruir unes unitats polítiques properes a la pluralitat d'identitats culturals avui encara vives, mantingudes no sempre amb el suport d'un estat constituït. I recordi's que, aquestes cultures, qualificades de "minoritzades", representen ben bé un 40% de la població europea, de l'Atlàntic als Urals.

L'"esperit" d'Europa sembla que es vol mostrar més viu que no pas els estrets marges dels interessos d'una Europa fonamentalment dels mercaders i sovint curta de mires. Ara és tota l'Europa que es "repensa" en contra dels models previstos "des de dalt".

¿Una base comuna històrica o un projecte de futur comunitari?
Ara com ara, se suposava que la identitat europea es podria bastir sense posar en perill els límits de les fronteres dels estats-nació moderns. Les dificultats d'uns acords en el camp de la cultura, tal com dèiem abans, mostraven les reticències de determinats països a veure qüestionada la seva sobirania en uns terrenys especialment delicats amb vista al manteniment de la legitimitat política. Unitat de mercat sí, però sense posar en dubte els marcs polítics diferenciats. I ja sabem que una cultura nacional és la màxima garantia d'un àmbit polític legitimat.

Precisament per no desfer les cultures nacionals, el discurs sobre la identitat europea obre la possibilitat de trobar una mena de "màxim comú divisor", que representaria allò que ja ara hi ha de comú, i un "mínim comú múltiple" que es podria anar construint a partir de l'intercanvi cultural futur. Hi hauria d'haver, per altra banda, uns "valors" comuns que estarien per sota de la necessària

pluralitat de cultures, com a substracte compartit, i uns altres "valors" que resultarien d'una acció política sobre els individus, per mitjà de programes educatius, per exemple, que transmetrien aquests continguts supranacionals.

Però en el cas de la identitat europea no servirien els trets tradicionals que conformen les idees nacionals: una llengua comuna, unes creences... I fins i tot, el supòsit d'uns elements fonamentadors comuns sembla difícil de mantenir. És per això que, en la pràctica, i una mica al marge del discurs ideològic, més aviat es pot comptar només amb projectes que unifiquin l'espai de comunicació, a través de noves tecnologies que permetin, més que no pas una certa homogeneïtzació cultural europea, un augment qualitatiu i quantitatiu dels intercanvis culturals. Però el camí és difícil a causa de la força de les indústries no europees que tenen Europa també com a mercat, i a causa dels irrenunciables interessos estatals-nacionals.

També les tècniques modernes de manipulació de la interpretació del pensament individual s'han posat immediatament en marxa per intentar crear una opinió pública favorable al projecte d'unitat europea. Des dels intents de construir -per no dir inventar- aquests "valors comuns", fins als controls tendenciosos que sempre troben allò que busquen. Per exemple, en el darrer Eurobarómetro[15] publicat -un estudi periòdic de l'opinió pública a la Comunitat Europea- es pot llegir que un creixement d'un 4% entre 1988 i 1989 entre els que diuen que s'interessen molt o força pels temes europeus es considera un "augment significatiu". Però, en canvi, una disminució d'un 5% entre 1988 i 1989 dels qui sovint o de vegades se senten europeus a més de considerar-se ciutadans del propi país, és analitzat amb un "no ha guanyat gaires punts". I

[15] Eurobarómetro. La opinión pública en la Comunidad Europea. Comisión de las Comunidades Europeas. Dirección General de Información, Comunicación y Cultura. Núm. 31, juny de 1989.

tant que no: n'havia perdut! A més, de la resposta a la mateixa pregunta, l'analista n'arriba a fer aquest comentari: "s'insiteix a manifestar la identitat nacional que alguns veuen, sense cap mena de raó, amenaçada per l'amplitud que va adquirint la Comunitat". Efectivament, en el 1989 gairebé la meitat de la població enquestada responia que mai no se li acut sentir-se europeu, i només un 14% ho pensa sovint. Malgrat això, els analistes poden considerar que l'opinió d'un 50% de ciutadans no té "cap mena de fonament", tal com diu el text.

En aquest sentit, una posició realista obligaria a reconèixer la precarietat d'uns sentiments de pertinença europeista que ens pretenguessin fer anar més enllà del simple reconeixement del fet geogràfic, o d'un projecte de futur llunyà.

Si no hi ha un projecte cultural i polític precís, explícit, difícilment es pot desenvolupar cap consciència col.lectiva, que com se sap no es pot construir pas automàticament, sinó que és subsidiària d'interessos col.lectius -sovint contraposats- i de l'existència de les condicions estructurals que la sostinguin.

III. PER UNA CONCEPCIO CRITICA DE LA IDENTITAT EUROPEA.

Les línies anteriors sobre l'interès per la cultura a la Comunitat Europea i el discurs que produeix, mostren la debilitat actual del projecte de construcció d'una identitat europea en el marc del respecte a la seva pluralitat de cultures. Una feblesa que es podria atribuir a una preocupació gairebé exclusiva per la dimensió econòmica de la cultura, per una banda, i a la dificultat de superar les barreres que representen els estats-nació i la seva necessitat interna de legitimitat, i per tant de consciència i d'identitat política.

La superació d'aquesta situació de precarietat només podria ser resolta a partir d'una preocupació més políticament explícita per la defensa de la pluralitat de les cultures europees -que amb intermitències ja s'ha manifestat, si més no en termes formals- i de la possibillitat de diluir el paper dels estats en benefici d'una Europa dels pobles que, menys mediatitzats pels interessos econòmics de les grans indústries de la cultura, poden ser més sensibles a la necessitat de defensa davant els imperialismes culturals de tota mena, fins i tot dels que ja s'exerceixen ara dins d'Europa mateix.

Cal adonar-se que allò que a Europa és només un projecte -és a dir, la creació d'una identitat cultural comuna, poc o molt homogènia-, els Estats Units ho han aconseguit en bona part mitjançant el control dels mercats de la cultura. Avui, doncs, ja n'existeixen de processos culturals homogeneïtzadors, naturalment, però no són controlats per cap de les cultures europees. Per tant, qualsevol iniciativa europea en aquesta direcció no només es troba amb les possibles resistències de cada estat, sinó que sobretot s'ha de construir amb la resistència fonamental d'una pressió extraeuropea. L'arribada sistemàtica dels productes culturals de consum nord-americans, però també les dependències científiques i tecnològiques, suposen un colonialisme cultural que sovint s'oblida a l'hora d'analitzar les dificultats en la construcció una identitat europea, emfasitzant-ne exageradament les dificultats internes.

Amb tot, és cert que, més enllà de les dificultats exteriors, hi ha les d'ordre intern. Així, convindria saber si efectivament una identitat comuna ha de significar necessàriament el sacrifici de les identitats particulars, o si es pot bastir sobreafegint-la a les identitats diferenciades. Qualsevol frivolitat sobre la possibilitat de renúncies en les identitats culturals i polítiques minoritàries seria suïcida. Estem assistint, precisament, a un

ressorgiment de voluntats nacionals que s'han mantingut sota règims autoritaris que no han estalviat esforços en les seves pretensions de genocidi cultural i lingüístic. Malgrat tot, reapareixen amb una força imprevista, i sovint posen en perill l'estabilitat mateixa de l'estat que les havia pretès ofegar.

No és menys cert que certes iniciatives dels estats a l'hora de prendre mesures proteccionistes respecte a les pròpies cultures nacionals dominants, posen en evidència que s'obliden de protegir aquelles cultures que no hi són políticament dominants. De tal manera que s'entra en contradiccions importants entre els principis que es diuen defensar i les accions concretes que s'emprenen. I són aquestes mateixes contradiccions les que fan perdre força a determinades iniciatives comunitàries i, en qualsevol cas, la força d'una hipotètica identitat europea només arribarà a la seva màxima expressió si, d'una banda, supera la restricció del nombre de socis actuals i comprèn la totalitat territorial d'Europa -de l'Atlàntic als Urals-, i de l'altra, si és una identitat que ofereix un marc d'interrelació per a totes les cultures nacionals en igualtat de condicions. I això des del principi, sigui quin sigui el grau previ de voluntat d'adhesió i de participació de cada territori.

Precisament, els avanços tecnològics que han afectat molt especialment el món de l'expressió cultural, ofereixen solucions a l'abast per assegurar aquest respecte en igualtat de condicions, per fer possible la interrelació cultural i per oferir garanties més enllà dels arguments de l'amplitud del mercat. Les possibilitats d'emissió televisiva en diversos idiomes, l'esborrament de les fronteres tradicionals superades per espais comunicatius reintegradors de territoris políticament fragmentats, la difusió ràpida de les innovacions artístiques, la circulació internacional dels béns culturals, tot permet mantenir un intercanvi permanent, amb garanties per al manteniment de les especificitats i les diferències intrínseques de cada cultura.

Potser la gran aportació que podria fer Europa en el terreny cultural seria, precisament, oferir un model de desenvolupament i d'intercanvi que garantís el respecte a la diferència, contraposat a l'imperialisme cultural de l'únic model ara com ara dominant, i que tendeix, al contrari, a anul.lar les especificitats culturals.

Aquesta hauria de ser una aportació que caldria fer, no des de posicions defensives, sinó proporcionant solucions tecnològiques a la complexitat de la pluralitat de cultures. Però sobretot amb un exercici de generositat política que reconsiderés el valor purament instrumental que des dels interessos polítics s'ha donat a la cultura.

És per totes aquestes raons que es podria considerar un camí equivocat aquell que pretengués utilitzar el foment d'una hipotètica cultura europea per desenvolupar algun tipus de nacionalisme europeu, que inevitablement entraria en contradicció amb els nacionalismes històrics tan característics de la mateixa realitat europea. Una identitat europea que pretengués ser simplement el pretext per facilitar un marc de legitimitat política a un projecte d'unió econòmica, a més d'estar condemnada al fracàs, podria ser la font de nous i greus conflictes.

No és un nacionalisme europeu allò que cal inventar, sinó un marc de relació i d'interdependència obert, en el qual les cultures que han subsistit fins als nostres dies, i que són moltes, hi trobin el reconeixement i les garanties de supervivència en llibertat i en igualtat de condicions.

II. NIVELLS DE CULTURA I CULTURES EUROPEES

Jordi Berrio

INTRODUCCIO

En plantejar-nos com a objecte d'estudi la cultura europea, d'antuvi se'ns presenta la dificultat que comporta l'empresa. Els dos termes que el defineixen connoten, més que no pas denoten, objectes realment problemàtics. El terme "cultura" és força polisèmic i imprecís[1]; el qualificatiu "europea" es refereix a una entitat conflictiva i, fins i tot, d'existència dubtosa fora de la consciència d'alguns individus[2].

Qualsevol treball sobre la cultura topa, d'entrada, amb la imprecisió del terme. Se n'han proposat moltes definicions. Algunes es complementen, d'altres, en canvi, s'oposen o representen visions allunyades. Davant d'una situació com aquesta, proposem partir d'una noció de cultura tan neutral i operativa com sigui possible.

Per començar, nosaltres en destacarem alguns trets que la majoria dels estudiosos consideraran definitoris del terme, si més no d'una manera parcial:

1. La cultura sempre és adquirida i transmesa de generació ne generació.
2. La cultura sempre és convencional (o sigui, pertany a les coses que podrien ser d'una altra manera).
3. La cultura sempre és estratificada. Mai no és uniforme.
4. La cultura sempre és compartida per una comunitat. Mai no és un fet individual.

Potser podríem dir que la cultura és un estat especial de la ment humana format per coneixements de naturalesa diversa. Uns són

---

[1] Kayn, J. S., El concepto de cultura: textos fundamentales. Editorial Anagrama. Barcelona, 1975.

[2] Existeix el criteri, defensat per alguns, de considerar que el qualificatiu "d'europeu" només significa allò que s'esdevé en l'àmbit geogràfic estricte.

directament aplicables per modificar l'entorn, uns altres, per contra, no generen conductes immediatament, sinó que ajuden a crear estats mentals i predisposicions.

En un sentit general, es refereix a tota norma compartida que serveix per menar eel capteniment; en un sentit més restringit, només als coneixements que no són directament aplicables, i principalment als que cristal.litzen en les realitzacions del pensament i de la sensibilitat.

Un dels aspectes que considerem més rellevants és que el llenguatge, concretat en els diferents lleguatges naturals, és un dels aspectes més importants, potser el que més, i sens dubte el més representatiu de la cultura. La llengua és l'instrument per mitjà del qual poodem referir-nos a qualsevol dels components de la cultura. No n'hi ha cap altre que tingui aquesta propietat. Des del llenguatge podem tractar i representar tots els continguts que formen el complex que anomenem cultura. Podem parlar d'ideologia, de música, de les manifestacions artístiques o de les formalitats científiques.

El nostre treball presenta encara una altra dificultat que no hem de menystenir i que ja hem anunciat anteriorment. Ens cal parlar de cultura europea i, en conseqüència, d'Europa. ¿Què és Europa? És una pregunta que els europeus s'han fet moltes vegades en els darrers segles de la nostra història i que actualment ha guanyat actualitat a causa de les circumstàncies que vivim.

Després de les dues guerres mundials, que també i sobretot han estat guerres civils europees, el paper que el continent europeu feia al món ha canviat pregonament. També ha canviat la perspectiva sota la qual els seus homes es miraven la resta del món. Per acabar-ho d'adobar, dues potències més o menys exteriors intervenen condicionant l'activitat política i militar de les nacions

europees, tot i que, atesa la seva minva de poder, no sabem si momentàniament o permanent. És clar que es tracta de països que no els són del tot estranys. Pel que fa als Estats Units, potència hegemònica en els darrers quaranta anys, ve a representar una perllongació dels trets culturals europeus, amb més o menys transformacions, segons els casos. És a causa de la seva proximitat relativa, que tot allò que ha vingut d'Amèrica ha pogut influir tant i tant en les diferents nacions europees. Rússia, convertida temporalment en Unió Soviètica, sempre ha format part d'Europa d'una forma perifèrica. Ha estat parcialment exterior malgrat la continuïtat geogràfica que mantenen les terres centrals d'Europa amb les de Rússia. Una Rússia decantada cap a Occident durant els darrers segles, però, tanmateix, unida inevitablement amb l'Orient.

Moltes coses fan que comencem a pensar que els temps canvien i que Europa s'haurà de tornar a autodefinir. Sembla que els pobles europeus cerquen de nou un camí en la història, que els permeti de superar l'etapa iniciada després de la Segona Guerra Mundial, caracteritzada per un equilibri continental a vegades tens, a vegades més distès. Si això és així, i esperem que ho sigui, les coses ja no tornaran a ser com eren abans de les dues guerres i ens caldrà repensar la idea d'Europa[3].

No sabem què és Europa si la plantegem com un ens que existeix per ell mateix; en canvi, si la considerem com a resultat de la voluntat i de les accions dels pobles que formen el vell continent, podem saber què ha estat i, sobretot, allò que volem que sigui en el futur. D'antuvi podem dir que, des de Catalunya, per a molts dels catalans, l'Europa del futur pot ser un projecte de convivència, un marc dins el qual la nostra cultura podrà persistir i podrà redefinir-se amb el temps a partir del contrast amb les

[3] Morin, Edgar, Pensar l'Europa. Edicions 62. Barcelona, 1988.

altres. Si no és així, Europa no els interessarà. O sigui, Europa no els semblarà Europa.

Els nivells de cultura

En aquest apartat, ens proposem descriure, en termes generals, els nivells de cultura que funcionen a les distintes societats europees. Partim d'una lleugera visió històrica per comprendre la realitat actual i fins i tot la futura. No volem de cap manera ser exhaustius; ens limitarem a caracteritzar, a grans trets, els diferents estrats culturals comuns a totes les comunitats nacionals europees.

Des de sempre, els grups que han format qualsevol societat han presentat particularitats culturals. Precisament, els trets culturals distintius n'han estat un dels elements diferenciadors i definidors més importants. Tanmateix, i malgrat el gran nombre de variants culturals que podem trobar en una societat, si relacionem aquestes variants, els nivells de cultura, amb l'estructura social, podem afirmar que, genèricament, sempre hi ha hagut una cultura pròpia de les classes dominants: l'alta cultura, i una altra que corresponia a les dominades: la cultura popular.

1. L'alta cultura

És la cultura desenvolupada en el si de l'aristocràcia en una primera etapa, i de la burgesia en una etapa ulterior. Està formada per la producció literària, artística i filosòfica principalment, amb uh gran fons de cultura clàssica, sempre mantingut viu i actualitzat; també està formada, des del Renaixement, per la cultura científica, sorgida de la filosofia i diferenciada progressivament d'ella.

Directament vinculada amb aquesta alta cultura històrica que acabem d'esbossar, tenim la cultura humanista, pròpia de l'home culte burgès. La cultura humanista tenia un abast pretesament universal,

encara que realment era exclusivament europea. Proporciona als individus una visió del món ordenada i coherent; una visió que qualificaríem "d'integrada". El passat amb el present; els aspectes emocionals amb els racionals; la cultura humanista era "la cultura". L'home europeu, burgès i culte, era l'home universal; els altres, els que s'estaven fora del nostre continent eren incivilitzats i per tant incultes.

L'alta cultura sempre ha estat internacional, cosa que ha volgut dir, bàsicament, intereuropea. Els filòsofs, els literats, des de sempre, havien mantingut relacions entre ells. L'Església Catòlica, que era la institució internacional per excel.lència, li donava la transcendència deguda; el llatí, a més del seu paper màgic, era la llengua de relació culta, el gran instrument de comunicació. A l'edat mitjana, els estudiosos recorrien els espais del nostre continent a la percaça dels ensenyaments que els calien. Per estudiar dret s'adreçaven a Bolonya, per estudiar medicina a Montpeller i per a la filosofia, a París. El llatí era la koiné que els unia a tots i els facilitava la comunicació i el desenvolupament de la cultura.

Després, amb l'aparició del nacionalisme, la situació es complicà perquè progressivament es va anar imposant la tendència a vehicular l'alta cultura a través de les distintes llengües nacionals. No hi ha cap dubte que aquest fet dificultà les relacions entre els estudiosos. Naturalment, els homes cultes hagueren d'aprendre la llengua o les llengües més importants del moment o de la matèria que els interessava. Segons les èpoques, s'hagué de conèixer l'italià, el francès, l'alemany o, finalment l'anglès. D'aquesta manera se salvà la comunicació entre els filòsofs, els científics i els artistes. Tanmateix, mai no s'assolí el grau de comunicabilitat neutral que a l'edat mitjana proporcionava el llatí. El procés de substitució del llatí per les llengües nacionals estava d'acord amb la desacralització,, la laïcització

i la democratització de les societats. Responia a la consolidació dels estats-nació. Evidentment, el llatí era una llengua ritual i elitista. També havia servit per marcar les diferències entre les minories cultes i la resta dels ciutadans. En canvi, presentava el gran avantatge d'estar per sobre i a igual distància, quant a prestigi, de la resta de llengües europees, no endebades anomenades "llengües vulgars".

Els homes que constituïen els diferents pobles partiren de la noció de cristiandat com a comunitat diferenciada dels infidels; la unitat en la fe era el recer on s'aixoplugava un sentiment comunitari que avui caldria considerar europeu. Després, a l'època moderna, dominà la idea de la civilització distingida per la racionalitat i la cultura; els homes cultes europeus estaven per sobre de la resta del món, que es mantenia en estat salvatge i havia de ser colonitzada. D'aquesta manera s'edifica una paradoxa sagnant. A l'interior, els drets de l'home i la democràcia, de portes enfora, l'imperialisme.

Els homes europeus, pertanyents a les diferents comunitats nacionals, sempre s'han considerat diferents entre si; els nacionalismes estan basats necessàriament en la diferència. Tanmateix, els infidels, els habitants dels altres continents, eren vistos qualitativament molt més estrangers. El continent europeu, geogràficament molt articulat, històricament ha estat un lloc de relació i d'encontre. Sempre hi ha hagut una relació de veïns entre els diferents pobles europeus; de vegades els contactes han estat de cooperació i de convivència; sovint de disputa i fins i tot de guerra. Precisament dues guerres de proporcions calamitoses han marcat el final de l'hegemonia mundial europea.

Les minories cultes sempre havien mantingut una relació de contacte i de cooperació. L'alta cultura ha estat el vincle que ha unit Europa i que ha contribuït a forjar-ne la idea, en la mesura que

es pugui considerar que existeix. En aquest sentit, el llegat clàssic ha tingut un paper unificador d'una potència innegable. La filosofia i la literatura greco-llatines han estat la base sobre la qual s'ha anat creant, en el transcurs de la història, la consciència dels homes cultes i de les élites europees.

Els textos impresos, i com a conseqüència, la lectura han estat els grans instruments de la conservació i de la transmissió de l'alta cultura des de l'antiguitat. L'home culte europeu formava la seva intel.ligència i la seva sensibilitat en l'estudi de les arts i les ciències. La filosofia, la literatura i les ciències li desenvolupaven les capacitats intel.lectuals; les diferents arts com l'arquitectura, l'escultura i la música forjaven la seva sensibilitat. És així, doncs, que la lectura i el llibre han estat els grans instruments i els símbols de la cultura.

Tot i que en la cultura, des dels grecs, hi ha hagut les tendències contraposades de la racionalitat i de la passió, la mesura i la incontinència, el resultat ha estat, si més no en els millors moments, l'equilibri entre el dos extrems i, si voleu, una coherència formal que adapta el continent al contingut i tots dos a la intel.ligència i a la sensibilitat d'aquells a qui van destinats. El Partenó, la música de Mozart, la Gioconda, un diàleg de Plató, per agafar alguns exemples importants, parlen d'una manera molt adient als homes europeus de qualsevol època.

L'alta cultura sempre ha anat lligada a individus, a grans personalitats, que han sabut sintetitzar i expressar millor que altres l'esperit de la seva època. Hem mitificat noms i obres, els hem fet passar a la història i els hem utilitzat, encara que no sempre, de la millor manera. És evident que els individus, fins i tot les grans personalitats, formaven part de la col.lectivitat, però no hi quedaven anul.lats. Aquí ens tornem a trobar amb un altre equilibri inestable: el que va de l'individualisme a la

col.lectivitat, essencial per a la civilització europea. En el transcurs de la història hi ha hagut etapes de tota mena: d'exageracions individualistes o d'enfortiments de l'esperit associatiu. El resultat, però, pres d'una manera global, ha estat el de l'equilibri. Els individus han pogut distingir-se de la col.lectivitat que els donava vida i cultura; tanmateix, els individus han hagut sempre de treballar a favor del grup. El resultat final és que, valorada globalment, la cultura europea és clarament individualista si la comparem amb les altres que han existit en la resta de continents. Malgrat els col.lectivismes i àdhuc les dictadures, sempre hi ha hagut un contrast entre l'individu europeu i l'home formiga oriental.

Podem considerar que la cultura científica i tecnològica contemporània forma part de l'alta cultura i que n'és la fracció que més es desenvolupa actualment. Està composta de coneixements molt especialitzats sostinguts per minories. Tanmateix, en els nostres dies, versions populars d'alguns aspectes de la ciència i de la tecnologia han conegut una difusió que no dubtarem a qualificar com "de massa". A més, l'ús universal d'algunes tecnologies molt complexes, com les telemàtiques i les informàtiques, ha fet que capes molt àmplies de la població entressin en contacte directe amb la tecnologia moderna i que les seves conseqüències arribessin a tota la població. Això fa que s'estigui creant un complex cultural de caire científico-tecnològic que abasta tots els nivells de la cultura. A nivells més elevats, ultra els coneixements científics pròpiament dits, hi ha una cultura científica feta de coneixements generals i de valoracions de caire filosòfic i ètic. Aquesta cultura forma part, cada vegada més, del bagatge de les persones "cultes" de la nostra època. També hi ha versions més populars de la cultura científica. En tot això, la divulgació, en tots els àmbits, propiciada pels mitjans de comunicació, hi ha tingut un gran paper. La ciència com a valor i com a ideologia ha arribat al conjunt de la societat.

Hem de ressaltar que la cultura tècnico-científica és la més progressiva i la que més creix en el nostre temps. Mentre que altres sectors com la literatura o l'art passen per una etapa d'indecisió, el sector de la ciència i de la tecnologia sembla que no tinguin aturador.

2. La cultura popular

La cultura popular tradicional ha estat lligada a les classes populars, principalment a les rurals, encara que també a les urbanes. S'ha tractat sempre d'una cultura àmplia que ha abastat les formes de vida en general i no només les realitzacions literàries i artístiques. L'alta cultura també contenia les formes de vida refinades, però sempre s'hi havien valorat més les grans realitzacions intel.lectuals, els gestos grandiloqüents i els grans homes. Ha passat altrament amb la cultura popular. Si la mirem en perspectiva, la veiem com un conjunt homogeni per sobre o per sota de la diversitat, format per les més variades formes de vida i de coneixements, que van des de la música i el ball, als oficis i les tècniques; des de les formes de galanteig al capteniment de l'individu a l'interior dels grups. Ha estat una cultura pràcticament anònima, de la qual resten pocs noms en la memòria popular.

La cultura popular, com que ha sorgit de les entranyes i de les particularitats de les comunitats, ha estat i és encara en part la cultura nacional per excel.lència. Per aquest motiu cal que parlem de cultures populars nacionals. Les cultures populars han estat les distintives dels diversos pobles europeus. Les classes populars no s'han mesclat normalment. Si no és que hi havia migracions o invasions, cadascú restava a casa seva i les relacions exteriors

eren molt escasses fins en una època recent[4]. Les cultures populars nacionals eren diferents, i en això es basava el seu paper aglutinador i diferenciador; però també eren semblants. Efectivament, a grans trets, totes les cultures populars europees s'assemblaven. Tot i que guiaven la vida quotidiana, proporcionaven esbarjo i mantenien les relacions interpersonals, no tenien prestigi en societats profundament dividides en estaments i classes.

La cultura popular fou essencialment agrària al principi, tot i que després també prengué les formes pròpies de la vida urbana moderna. Sempre s'ha tractat d'un conjunt menys elaborat i sobretot amb un grau de complexitat molt inferior al que presenta l'alta cultura. Era una cultura essencialment inconscient i no estava vinculada a persones concretes; no s'hi produïen innovacions sinó molt lentament i de manera desapercebuda. En tot moment se l'ha vist lligada al poble en abstracte i se l'ha considerada com la més genuïna de les seves manifestacions. Per aquest motiu, la música, la literatura i tot el que podem denominar art popular és essencialment anònim. De la mateixa manera, mai no havien existit institucions que en tinguessin cura. No adoptava generalment la forma escrita i es basava en la memòria de la gent i en la transmissió oral dins la família i els petits grups.

Actualment només en queden les restes. Bona part dels seus continguts ens ha arribat únicament com un fons antropològic en forma sobretot de folklore. I en canvi és ara quan es valoren més

---

[4] És ben cert que l'aïllament de les diferents comunitats sempre ha estat relatiu. De fet, en tot moment hi ha hagut tipus de relació entre les diferents classes populars. Alguns personatges com els mercaders, els comediants, els joglars, establien contactes. En afirmar l'aïllament ho hem fet en relació amb els estaments cultes, els quals sempre han mantingut relacions institucionalitzades, sempre han mantingut la necessitat i la voluntat expressa de relacionar-se i de contrastar o posar en comú els seus coneixements o punts de vista.

positivament. En efecte, desapareguts els prejudicis classistes que feien menystenir tot allò que provenia de les classes populars, s'ha pogut experimentar una recuperació de la música, de la literatura, de l'arquitectura i en general de totes les produccions que corresponen a l'art popular. Perduren, però, encara, un conjunt formes de vida en el fons de l'actuació dels diferents pobles. Si considerem que els francesos són diferents dels anglesos és perquè encara mengen, treballen, viuen i es diverteixen diferentment, malgrat l'evident uniformitat cultural que de mica a mica se'ns sobreposa. És per això que arreu s'alcen veus partidàries de defensar els continguts genuïns de les velles cultures europees. A tot els països hi ha iniciatives per defensar les tradicions locals davant l'onada internacional despersonalitzadora. Uns eforços que, a més de bona voluntat, mostren que les particularitats culturals estan, si no en perill d'extinció, amenaçades.

3. La indústria cultural

És la forma de produir, de distribuir i de consumir la cultura hegemònica als nostres dies. Està basada en l'aplicació, en el camp de la cultura, de la lògica industrial i financera que opera en els altres àmbits de l'economia. Utilitza els mitjans tècnics en voga per realitzar la seva activitat cultural i aquest és un aspecte essencial pel que fa a la seva naturalesa.

Les noves i no tan noves tecnologies han canviat profundament la naturalesa dels productes comunicatius i la seva relació amb l'individu que els capta. Ja la fotografia i el cinema representen canvis molt profunds en la naturalesa de l'obra d'art, segons manifestà Walter Benjamin[5]. I allò que diu aquest autor per a

[5] Benjamin, Walter, L'obra d'art a l'època de la seva reproductibilitat tècnica. Edicions 62. Barcelona, 1983. En aquesta obra Benjamin ens explica, potser per primera vegada, les transformacions que han experimentat les obres d'art a l'època en què les tecnologies permeten la seva manipulació i l'acostament a

l'obra artística es pot estendre a tota la producció sotmesa a la mediació de la indústria. Des de la fotografia, però especialment a l'era de la televisió, la relació dels consumidors amb els productes culturals ha variat moltíssim respecte a les etapes anteriors. Les obres d'art, tant se val que siguin del terreny de la plàstica com del de la literatura, han vist un acostament i una secularització respecte als individus. Actualment, tot és a l'abast de la nostra sensibilitat, tantes vegades com vulguem i sense esforç. Abans les pintures i les escultures estaven exposades a les esglésies o als palaus dels senyors, el comú de la gent només les podia contemplar en ocasions escollides. Ara la gent pot tenir a casa edicions de les millors pinacoteques del món. També la literatura se'ns ha aproximat amb el cinema i la televisió.

Els mitjans àudio-visuals ja no són nous. La fotografia té més de cent cinquanta anys i el cinema, un segle més o menys. Però malgrat tot, les seves característiques encara no són prou ben compreses pels nostres contemporanis, ni tan sols per alguns dels especialistes i dels crítics d'aquest àmbit[6]. Seria molt important que tots plegats arribéssim a comprendre l'abast de les transformacions que la indústria de la cultura està a punt de produir.

---

l'espectador. Els productes fets i vehiculats pels mitjans de comunicació han perdut l'aura característica de l'obra d'art.

[6] Darrerament hi ha hagut una polèmica sobre l'acoloriment o no d'algunes pel.lícules antigues que havien estat filmades en blanc i negre. En aquest debat s'han dit moltes coses, però, en general, s'ha vist d'una manera palesa que el cinema era comprès amb els supòsits i els prejudicis de la producció artística tradicionals i, especialment, de la romàntica. No ens havíem adonat prou bé que l'obra cinematogràfica, com també la televisiva, no tenen autor de la mateixa manera que un quadre, una escultura o una novel.la; que es tracta de l'obra d'un equip. Una altra cosa és que dins l'equip hi hagi qui tingui unes funcions de direcció i una altres d'aspectes concrets subordinats. Tampoc s'ha copsat que en els àudio-visuals no existeix l'original, sinó un conjunt de còpies en nombre variable, i que totes elles són exactament iguals.

Encara que per la seva lògica de producció industrial, aquesta cultura s'ha desenvolupat especialment en els terrenys de consum general, també ha fet incursions en els altres àmbits culturals i així pot ser emprada per a les produccions més elitistes. De fet, hem de considerar que es tracta d'una nova cultura que tendeix a suplantar les que existien fins ara. Té un gran poder d'ubiqüitat[7] i s'introdueix en tots els àmbits de la vida quotidiana. Podem dir que s'acosta al que els antropòlegs anomenen civilització. Regeix les formes de menjar i de vestir, el consum d'objectes, la confecció de llibres i de programes de ràdio i de televisió.

Tal com hem manifestat, la indústria de la cultura tendeix a ocupar tots els àmbits, podríem dir que té una gran vocació democràtica. Tanmateix, val a dir que tot allò que toca ho transforma i ho adapta. La indústria cultural tranforma, a la seva mesura, qualsevol tema o missatge, fins al punt que la cultura de gran complexitat manipulada per la indústria cultural queda desvirtuada en els seus continguts, en la manera com arriba al públic o com aquest la rep. Unes vegades són els continguts els que són païts i adaptats, unes altres són les condicions de recepció de les audiències. El cinema ha adaptat als esquemes de producció que li eren propis un gran nombre d'obres de la literatura universal; tant se val l'origen literari del guió, el film té les dimensions de l'exhibició comercial i també els seus pressupòsits intel.lectuals[8]. En canvi, l'edició de butxaca ha incidit en la

---

[7] Un sociòleg de la comunicació important, com Jean Cazeneuve ha titulat la societat actual com "la societat de la ubiqüitat". Vegeu Cazeneuve, Jean, La sociedad de la ubicuidad. Editorial Gustavo Gili. Barcelona, 1978.

[8] Aquest tema ha estat estudiat i denunciat principalment per Adorno i Horkeheimer i per Edgar Morin. Vegeu: Horkheimer, M., i Adorno, T.W., Dialéctica del iluminismo. Editorial Sur. Buenos Aires, 1971. Morin, Edgar, El espíritu del tiempo. Taurus Ediciones. Madrid, 1966.

forma de producció i de comercialització, més que no pas en els continguts. De la mateixa manera, la cultura de massa no és la cultura popular tradicional. Podem dir, doncs, que la indústria cultural és una manera diferent de produir, de distribuir i de consumir la cultura. No innova res pel que fa als continguts. El seu procediment és el manlleu d'idees i d'obres de qualsevol època i de qualsevol nivell. La seva novetat radica en els canvis qualitatius que provoca, en el canvi de la relació entre l'individu i el missatge cultural.

El nivell més baix i popular de la indústria cultural, la denominada cultura de massa[9], ha esdevingut la cultura popular de la nostra època. De fet, segurament es tracta de la primera cultura interclassista que mai hagi existit. La cultura de massa s'ha desenvolupat esponerosament en els darrers cinquanta anys. Mentre que el món de les humanitats, de la literatura i de l'art viu hores de decadència o d'indefinició; mentre que l'art i la literatura popular tradicional s'han extingit, la cultura de massa s'ha expandit sense aturador.

Encara que en alguns països europeus com la Gran Bretanya, Alemanya, França o Itàlia, s'han creat indústries cinematogràfiques o televisives importants; tot i que hi ha hagut intents i àdhuc algunes realitzacions europees en l'àmbit de les noves tecnologies, hem de dir que la cultura de massa ha nascut i s'ha desenvolupat als Estats Units i posteriorment s'ha implantat a Europa. Naturalment, la cultura nord-americana no ens és estranya, atesa la seva arrel europea innegable. D'aquesta manera, als europeus no els és difícil identificar-se amb la producció dels

---

[9] Els sociòlegs crítics de l'Escola de Frankfurt, com Adorno i Horkheimer, sempre parlaren d'indústria cultural, ja que consideraven que la lògica de producció industrial era l'aspecte més significatiu d'aquesta cultura. En canvi, els sociòlegs nord-americans sempre han parlat de cultura de massa en atenció a la forma segons la qual era difosa i consumida.

estudis cinematogràfics o televisius de l'altra banda de l'Atlàntic. Ara bé, també presenta elements que els són estranys, com, entre altres, les aportacions -molt notables- en el camp de la música de consum, les tradicions africanes i molts aspectes de la manera de menjar i de vestir. Es tracta de trets característics de la manera de viure que domina els Estats Units.

Les aportacions de minories racials com la negra africana han tingut una gran influència en la nacionalitat nord-americana.

L'hora actual

Si el mode de producció està canviant amb la introducció de les noves tecnologies i d'unes altres relacions laborals dins les empreses; si el sistema democràtic s'ha transformat amb canvis en el paper del parlament i d'altres institucions, en la distribució del poder i en el control de l'executiu, la cultura també ha sofert modificacions importants. La seva antiga divisió en nivells, aquella que hem descrit suara, ha quedat profundament desballestada o està en via de ser-ne. No només han canviat els continguts i les relacions entre els diferents nivells, sinó que també hanvariat les formes de transmissió i consum cultural.

Els processos de socialització i la formació de la personalitat dels individus es conformen de manera molt diferent. El paper que exercia la lectura, instrument fonamental de culturalització, especialment en els nivells alts, s'està transformant. A la vehiculització de la cultura mitjançant la paraula i el text s'hi ha afegit, amb una força creixent, l'àudio-visual. Els papers d'algunes institucions, com la família o l'Església, en els processos de socialització, han perdut part de la seva vigència a favor dels mitjans de comunicació. Hem passat de la influència coercitiva i molt estructurada de les institucions socials tradicionals, a la influència difusa i desestructurada de l'oferta cultural dels mitjans de comunicació actuals.

La indústria de la cultura ha capgirat tot el panorama cultural i també la naturalesa de la cultura i dels seus estrats. En aquest sentit, cal veure que els mitjans àudio-visuals moderns inclouen, d'una manera o altra, no només els sectors de producció i distribució, sinó que envaeixen les maneres de consumir dels receptors. És fàcil d'observar que, sense desaparèixer del tot, cada vegada són menys importants les formes de producció cultural que podríem qualificar d'artesanals; aquelles que es basaven i es basen en la creació individual i amb eines elementals. Actualment, vivim la preponderància dels treballs en equip, la utilització de tecnologies cares i complicades, la perfecta reproductibilitat dels productes i la dissolució de l'autor individual.

La societat capitalista i burgesa canvià parcialment la naturalesa dels productes culturals i també la manera de consumir-los: esdevingueren mercaderies amb valor afegit que cotitzaven en un mercat. Ara aquest procés s'ha eixamplat de tal manera que la indústria de la cultura constitueix una de les primeres indústries del moment i el seu mercat mou grans interessos econòmics. Moltes coses semblen indicar que aquest fenomen és fonamental per entendre el panorama cultural de la nostra època; i també per entendre que les formes tradicionals de la cultura no tenen cabuda en el moment actual, si no és que s'adapten a les circumstàncies vigents. Cal que tinguem clar, des de Catalunya i des de tot Europa, que no hem de lluitar en contra de les noves maneres de funcionar que presenta la cultura a la nostra època, si volem reeixir. Cal, però, que entenguem que es tracta d'un indústria especial; d'una indústria que elabora uns productes que a més de ser valorats quantitativament com a negoci, també ho seran qualitativament com a cultura.

Actualment, els nord-americans dominen d'una manera molt clara el panorama de la cultura de massa i seria molt convenient canviar la

situació o, si més no, suavitzar-la. Tanmateix, recuperar la iniciativa en el mercat àudio-visual no hauria de representar caure en l'estandardització i la banalització de bona part de la producció cinematogràfica o televisiva nord-americana. Seria convenient de donar als productes de consum popular un tractament i uns continguts dignes[10].

En les condicions actuals, les cultures literàries i artístiques, en les quals Europa havia excel.lit fins fa poc, estan en una clara decadència. A causa de les condicions tecnològiques i de consum que ara regeixen, els productes culturals són, majoritàriament, ubics, assequibles, propers. La reproductibilitat tècnica ha fet minvar el sentit cultural i fetitxista de l'obra única. La dessacralització de les formes i dels materials ha convertit l'art en un fet quotidià i democràtic. No és que els productes culturals de nivell superior no continuïn existint, sinó que tenen un altre sentit.

Un dels senyals més significatius de la decadència de l'alta cultura tradicional és que es pot notar una mena d'afluixament de la tensió en els nostres cercles intel.lectuals. Podem constatar que les humanitats van de baixa. La producció editorial és sensiblement inferior, no només en qualitat, sinó potser també en quantitat, pel que fa a obres d'assaig i de reflexió. No cal oblidar que aquest és un àmbit on fins ara la producció d'alguns països europeus com França, Alemanya, Gran Bretanya i algun altre havien destacat molt. L'aposta dels cercles econòmics i polítics d'aquests països pels coneixements aplicats comença a tenir unes

---

[10] No volem dir que tota la producció que s'ha fet de cultura popular no hagi tingut un bon nivell. Hi ha hagut de tot. Una diferència amb la producció nord-americana ha estat que les estructures productives no obligaven tan marcadament als qui treballaven en l'àmbit cultural; una altra, que el públic europeu ha estat disposat a consumir unes produccions de plantejaments més variats que el nord-americà.

conseqüències alarmants. D'aquesta manera, el panorama intel.lectual europeu porta camí de perdre densitat intel.lectual i a més s'està buidant d'aquelles figures cabdals que fins fa poc existien. Ens referim a personatges com Bertrand Russell, Jean-Paul Sartre, Pau Casals, Pablo Picasso, els quals eren la personificació de la consciència crítica de la seva època.

La cultura tecnològico-científica no va acompanyada d'una visió general del món. La formació cada vegada és més especialitzada i dificulta la captació de les generalitats i de les filosofies comprensives. Cada vegada són més rares les personalitats amb visions estructurades del món i de les coses. El tipus d'home universal que donava la cultura humanista tendeix a desaparèixer.

Per aquest camí, la instrumentalització de la cultura pretén dominar-ho tot. No només s'esllangueixen els àmbits de les humanitats, la mateixa recerca científica ha estat decantada cap als dominis del coneixement més aplicat. Efectivament, les universitats i els instituts de recerca reben encàrrecs i fons que provenen de l'administració o de les empreses privades perquè es resolguin problemes concrets. Aquesta situació era, des de feia molt de temps, normal als Estats Units, però ara s'està produint a Europa. El resultat és un acostament de la ciència a la societat, i això és bo,, però també es produeix una instrumentalització excessiva de la recerca, cosa que és clarament nociva per a la societat i per a la mateixa ciència.

La situació actual és força estranya i paradoxal, no hi domina del tot cap tendència cultural. Llavors, un eclecticisme acrític guanya camí. Al costat de l'interès per la robòtica i la informàtica, hi ha una vertadera invasió de les pràctiques i de les creences més supersticioses. Parapsicologia, astrologia, nigromància, bruixeria i curanderisme coexisteixen amb les ciències més desenvolupades. No és rar de trobar persones que tenen coneixements científics i

tècnics especialitzats i que es lliuren irracionalment a pràctiques de màgia i de superstició[11].

Les cultures populars tradicionals han deixat en bona part el camí obert a la cultura de massa. Les antigues cultures nacionals són substituïdes per una cultura cosmopolita uniformadora de nivell molt baix, i corren el perill de quedar reduïdes a una vigència estretament localista.

Però encara més, els grans països europeus han assimilat passivament les formes culturals nord-americanas i fabriquen productes segons unes pautes completament importades. Amb això ajuden a despersonalitzar encara més les comunitats europees amb menys recursos. Aquest és el cas de la cultura catalana. A més de patir la influència de la cultura nord-americana directamet com tothom, també la pateix a través de productes de la cultura de massa espanyola. D'aquesta manera, una munió d'objectes culturals de gran consum ens són doblement estranys i ens produeixen una situació d'estranyament comunicatiu i cultural[12].

Una incipient cultura de massa europea fou abandonada per la força de la indústria de la cultura nord-americana. Recordem que la indústria cinematogràfica estava centrada a Europa abans de la Primera Guerra; recordem també el cinema alemany dels anys trenta i la cançó francesa o italiana vigents fins als anys seixanta a tot el món; foren fenòmens realment importants. Actualment, en

---

[11] Adorno analitza aquesta situació paradoxal de l'existència de la superstició a l'era de la ciència a Adorno, Theodor W., Bajo el signo de los astros. Editorial Laia. Barcelona, 1966.

[12] La noció d'estranyament comunicatiu ha estat desenvolupada per Berrio, Jordi i Saperas, Enric, "Una experiencia de comunicación local. Las radios muncipales en Catalunya" a Moragas, M. (ed.) (mimeografiat), Universitat Autònoma de Barcelona. Fa referència a la situació d'uns receptors que no troben satisfetes les seves expectatives culturals en una oferta comunicativa.

alguns camps com el de la cançó de consum o el cinema, el domini nord-americà és molt més abassegador que el conegut en les èpoques anteriors. El panorama, doncs, pel que fa a tot Europa, és amenaçador i clarament alarmant si el centrem en una nació com Catalunya.

Consideracions generals

Per sobre o al marge dels estrats de la cultura hi ha les tendències dominants, les ideologies abastadores i les visions del món que comparteixen els grups majoritaris en les societats modernes. Des d'aquesta perspectiva, valdria la pena que féssim un comentari sobre la situació actual.

Les societats industrials o postindustrials[13] han mantingut una cultura que prové de la Il.lustració. Efectivament, l'època de les Llums donà la seva empremta al desenvolupament de la civilització europea i americana. Des d'aleshores, la cultura també està envaïda per la idea de progrés, central dins la Il.lustració. L'esperit humà havia superat les supersticions, i amb aquesta superació havia trencat les cadenes que el lligaven amb un passat obscur. Ara, l'esperit humà alliberat, amb la guia de la raó, pot assolir ambicioses fites per mitjà d'una creixença ininterrompuda. La cultura progressista que es desenvolupa per tot el segle XIX i part del XX es replanteja contínuament les seves realitzacions, en una activitat antidogmàtica sense parió en èpoques anteriors. Un dels exemples més clars d'aquesta actitud intel.lectual el tenim en el procés de substitució de les avantguardes artístiques, una darrere

[13] Actualment hi ha una gran vacil.lació entre els sociòlegs a l'hora d'anomenar les societats avançades. Segons que fem èmfasi en l'aspecte de la producció, el coneixement, l'organització, els sectors de producció, les formes de comunicació predominants en sortiran les denominacions de "societ industrial", "societat del coneixement", "societat planificada", "societat postindustrial" o "societat de la informació". Probablement les societats contemporànies tenen una mica de tot això, motiu pel qual cal no oblidar totes aquestes dimensions.

l'altra, que es desenvoluparen fins als anys trenta del nostre segle.

La cultura moderna, aquella que manté viu l'esperit il.lustrat, sempre ha considerat que una funció essencial de la cultura era la crítica. Calia posar de manifest la naturalesa vertadera de les accions simbòliques humanes, tot sovint amagada per simulacions desorientadores. La cultura i, conseqüentment, els seus servidors més íntims, els intel.lectuals, s'atribuïen la funció essencial a l'època de les Llums. Un exemple perfecte d'aquest tipus d'acció el tenim en la psicoanàlisi de Freud.

Els intel.lectuals han estat els personatges que han encarnat principalment la vocació crítica de la cultura europea. Han estat individus que, a desgrat de la seva ocupació, o de la seva especialitat concreta, han assumit la responsabilitat ètica i crítica de la societat[14]. Uns eren científics, altres escriptors o artistes, però s'ocupaven d'allò que no els importava. Des d'Emile Zola fins a Jean-Paul Sartre, un estol de personatges que han opinat sobre els temes de dimensió humana i social més controvertits han estat els exponents més característics de la consciència europea.

En el segon terç del segle XIX, Friedrich Nietzsche anuncia el final de la Il.lustració en denunciar el nou nihilisme a què hem arribat a través de la racionalitat científica[15]. Nietzsche torna a plantejar temes que havien estat bandejats i actualitza la

---

[14] Sobre la naturalesa de l'intel.lectual vegeu Sartre, Jean-Paul, Escritos Políticos 3. El intelectual y la revolución. Alianza Editorial. Madrid, 1987.

[15] Nietzsche, Friedrich, La voluntat de poderío. Edaf. Madrid, 1986.

dimensió dionisíaca de la nostra cultura[16]. Anys més tard, Martin Heidegger, basant-se en Nietzsche, restaura la metafísica i estableix les bases del pensament de la nostra època, ja situat més enllà de la Il.lustració, i que ha estat anomenat "postmodern"[17]. La cultura europea coneix una crisi fonamental en els anys trenta i quaranta com a conseqüència dels dramàtics successos històrics que s'hi esdevingueren. Després, la consciència de ruptura, la vacil.lació respecte dels principis que havien inspirat el progrés cultural dels darrers dos-cents anys, portaren al dubte i a la desorientació. Les millors tradicions humanistes i racionalistes foren posades en dubte. Des dels anys seixanta, la cultura s'ha convertit en uns repertoris sense jerarquització, en una mena de mosaic sense ordre. Sembla com si la lògica de la cultura de massa hagués envaït tots els àmbits de la cultura.
La conseqüència de tot això és que els projectes de la Il.lustració en l'àmbit cultural s'han interromput[18].

Conclusions

Els Estats Units, en l'etapa de formació com a estat-nació, havien d'aglutinar una munió d'individus que venien sobretot de les diferents cultures nacionals europees i també d'àmbits tan allunyats com l'Africa negra. Els calia una nova cultura que els unís i els donés la coherència que els mancava. La cultura de massa fou la que realitzà aquest important paper i, juntament amb l'interès econòmic i les ganes de progressar, forjà un esperit nacional comú.

---

[16] Vegeu Nietzsche, Friedrich, El nacimiento de la tragedia. Alianza Editorial. Madrid, 1973.

[17] Habermas, Jürgen, El discurso filosófico de la modernidad. Taurus. Madrid, 1989; pàg. 163.

[18] Habermas, Jürgen, "La modernidad, un proyecto incompleto" a Foster, Hal, La postmodernidad. Editorial Kairós. Barcelona, 1985.

A Europa les coses tenen un altre caire. No creiem que ningú pretengui crear un nou estat-nació. Europa no vol, no hauria de voler perdre l'alta cultura que té arrels en la seva tradició més antiga. El que sembla que pretenen els europeus és precisament conservar les tradicions, la personalitat diferenciada de tots els pobles, alhora que intenten aprofundir i estendre allò que els és comú. Cercar uns punts de trobada generals, sense haver de renunciar a cap particularitat essencial, constitueix l'objectiu dels europeistes actuals.

No hi ha dubte que aquest objectiu és difícil, ja que s'hi oposen nombroses circumstàncies, com les tendències cap a la unificació cultural que s'havien mantingut tradicionalment a tot el món. Cada poble europeu hauria de mantenir i desenvolupar la seva personalitat; hauria de contrarestar les tendències que menen cap a la uniformitat i que són de caire mundial. Però la defensa dels valors de cadascú no hauria de significar, de cap manera, centrar-se excessivament sobre un mateix. Abans, el particularisme europeu era agressiu i s'exportava arreu del món; ara, acabada l'època imperial, podria córrer el perill de portar-nos cap a l'aïllament si ens tancàvem a les influències exteriors. La situació, doncs, és que, d'una banda, no podem mantenir les antigues maneres de fer, i de l'altra, volem perpetuar les nostres diferències i, per reblar el clau, volem que les nostres realitzacions tinguin una vàlua internacional, ja que encara que no imperials sí que pretenem continuar sent cosmopolites.

El projecte de repensar Europa es fa en una època en què, tal com hem vist, hi ha un procés de modificació de les estructures culturals de les nostres societats, i vacil.lacions pel que fa a les ideologies i les visions del món que havien dominat els temps moderns. La situació actual creiem que ens obliga a reconstruir l'espai cultural europeu, la qual cosa vol dir tornar a plantejar-

nos els nivells de cultura essencials per a la nostra civilització[19].

Malgrat la pèrdua de pes específic en el camp de la cultura popular de consum, sembla que encara conservem, si no una superioritat, una bona situació en el nostre patrimoni cultural de nivell alt. L'hem de defensar i estimular. Ultra la cultura científica, la qual no hi ha dubte que s'ha de desenvolupar, sembla recomanable continuar fent esforços en els dominis de l'art de la literatura, de les humanitats. La nostra tradició ens situa d'antuvi en una situació d'avantatge respecte dels Estats Units i del Japó, en el terreny de les disciplines humanístiques.

Fem aquest àmbit tot l'internacional i específicament paneuropeu que ens sigui possible. Desenvolupem els contactes entre intel.lectuals, artistes i, naturalment, científics, però no només com fins ara. Hem de tenir en compte que una alta cultura potent i expansiva és necessàriament crítica, i que la cultura actual general, no només l'europea, ha minvat en aquesta dimensió d'una manera perceptible. En aquest sentit, potser ja no és possible ressuscitar la figura de l'intel.lectual, però sembla clar que ens caldria mantenir les seves funcions de defensa dels valors ètics i humanistes. Tot sembla indicar que la funció que abans feien alguns grans personatges, ara la realitzen imperfectament una munió de fabricants d'opinió des dels mitjans de comunicació.

Resulta molt important reconstruir el panorama estètico-artístic. N'hi ha molts que opinen que les arts tradicionals ja han acomplert la seva funció històrica i que ara s'han de cercar camins renovats de producció artística a través de les noves mediacions tècniques.

---

[19] Utilitzem la noció de civilització en el sentit antropològic. Volem referir-nos no només a les produccions artístiques literàries o científiques, sinó que hi volem incloure les formes de vida en general.

Intentem de tornar a crear noves visions generals del món adequades a l'hora actual.

En un camp intermedi entre l'art i la indústria, desenvolupem al màxim una activitat tan estratègica com és el disseny. Amb el disseny (que també comprèn l'arquitectura i l'urbanisme) podem millorar la competivitat de les nostres indústries i al mateix temps la qualitat de vida.

Seguint el fil del nostre raonament, sembla que no s'hauria de voler trencar amb la nostra tradició; que no hi ha cap contradicció entre el saber que els pobles europeus han acumulat per espai de segles i el món nou basat en les tecnologies més avançades. Es tracta, per exemple, que els joves europeus aprenguin informàtica, sense per això abandonar la lectura dels clàssics.

Naturalment, és molt important que es desenvolupin els nivells populars de la cultura. Però hauria de ser una cultura popular digna, allunyada de les vulgaritats i de la banalitat de la cultura de massa nord-americana.

Tot el conjunt de reconstruccions que propugnem, demanen canvis d'actituds individuals i col.lectius; demanen també una posició clara i decidida pel que fa a la comunicació col.lectiva. D'aquesta manera, serien convenients un seguit d'actuacions en els dominis de l'ensenyament, la recerca i el patrocini de la cultura. Caldria enfortir les humanitats i no només les ciències, tant en la docència com en la recerca. El manteniment d'una tradició compartida pels diferents pobles del nostre continent demana continuar comptant amb la lectura clàssica com a fonament de l'educació i de la formació de les personalitats individuals. La defensa a ultrança del coneixement purament instrumental, a la llarga condueix a situacions paradoxals: allò que havia de ser pràctic i expeditiu es converteix en feixuc i amenaçador. Ara

recollim tot allò que vam sembrar a còpia de segles de treball científic, artístic i literari no aplicat. Sense Galileu i Kepler no hauria existit Einstein; sense Descartes o Goethe no hauria existit l'home occidental modern.

En l'àmbit científic, a més de la recerca aplicada, cal la recerca fonamental en totes les disciplines. Una tal política científica no només és important en les ciències de la naturalesa, sinó també en les socials. Si s'abandona o simplement es rebaixa l'interès per la recerca fonamental, a la llarga també en sortirà perjudicada l'aplicada.

Les reformes de l'ensenyament en el sentit anunciat són d'una necessitat imperiosa. Actualment hi ha una gran demanda social de coneixement que cal satisfer. Una de les conquestes de la democràcia és precisament l'extensió de la instrucció a tots els sectors de la societat. Però la democratització del saber no hauria de comportar una baixa en el nivell de l'ensenyament de les nostres universitats i centres d'ensenyament i de cultura en general. Cal mantenir sectors, necessàriament minoritaris, que es dediquin al conreu de les ciències, de les humanitats i de les arts al nivell més alt que sigui possible.

D'altra banda, hem assenyalat la necessitat de mantenir les cultures populars pròpies, la qual cosa es pot fer si es potencien amb els recursos que ens procura la tècnica actual. Si els diferents pobles tracten de defensar la seva cuina, la seva manera de vestir, els seus costums, els han de donar una instrumentalització adient. El "fast-food" anglosaxó, posem pel cas, s'estén menys perquè respon a unes formes de vida en expansió i més perquè està ben plantejat en la seva organització i la seva promoció. Part del seu atractiu es deu al fet que està potenciat per tota la cultura de massa nord-americana.

L'estratègia cultural que esbossem demana, a més de les estratègies adients en l'àmbit de l'ensenyament i de la recerca, una acció decidida en el dels mitjans de comunicació i de la indústria de la cultura en general. Sense una política de decidida potenciació d'aquesta branca de la indústria tan important en els nostres dies, no serà possible dur a terme els objectius suara esmentats. L'enfortiment de la indústria de la cultura europea passa necessàriament per l'establiment d'una política concertada dels diversos països que formen el continent. Si cadascú vol la seva, els japonesos guanyaran la partida en els dominis dels materials, dels instruments i els nord-americans, en el dels continguts culturals.

De tota manera, cal remarcar que els afers culturals estan en una relació molt íntima amb la resta d'aspectes de la vida social: la cultura no és una dimensió totalmet autònoma. Sense entrar en el tema de si la cosa principal és l'economia, la política o la cultura, sembla que és possible afirmar que els problemes culturals europeus estan directament relacionats amb la voluntat política dels diferents estats. Si no hi ha una ferma vocació europeista o, potser, si els estats no es veuen obligats a cedir sobirania per raons de supervivència, la unitat europea serà molt i molt problemàtica. Per raons semblants, si no aconseguim una Comunitat Europea més democràtica que els estats que actualment la componen, el futur de la cultura estarà marcat per la llei del més fort. La diversitat cultural només tindrà un futur esperançador si els drets dels pobles, de les comunitats, passen per sobre dels dels estats; si són primer els ciutadans que no pas els buròcrates que controlen els aparells polítics i administratius.

Des dels Països Catalans, la unió europea només es pot veure com a positiva si minva el paper dels estats; si es crea un ambient més favorable per al seu desenvolupament cultural. Europa hauria de significar la continuïtat de les especificitats culturals

pròpies; també hauria de representar l'accés a un domini cultural superior que respongués a les necessitats del món contemporani. Altrament, un projecte de pura col.laboració econòmica, que deixi de banda els aspectes culturals i que no superi la lògica estatal que ha imperat fins ara, seria molt poc atractiu per a tots els qui defensin el manteniment de les diferents comunitats culturals que han compost històricament el continent europeu. Un aspecte fonamental de la democràcia futura haurà de ser precisament el respecte del dret a la diferència, no només dels individus, sinó també de les col.lectivitats.

III. ELS CONDICIONAMENTS ECONOMICS DEL MERCAT CULTURAL

Lluís Bonet i Agustí

1. ELEMENTS MOTRIUS DE L'EVOLUCIO DE LES PRODUCCIONS CULTURALS A EUROPA

La producció i la distribució de béns i serveis culturals es caracteritzen cada cop amb més força, especialment en els països desenvolupats, per estar sotmeses als mateixos fenòmens que mobilitzen el conjunt de l'economia mundial i que en marquen l'evolució i el creixement: l'oligopolització, la transnacionalització, la ràpida incorporació de progrés tecnològic i la terciarització. Això fa que les societats capitalistes de final del segle XX siguin cada cop més interdependents i que la distribució mundial de la producció i la renda respongui de forma creixent a la lluita d'interessos i a les estratègies dels grans grups transnacionals. Aquest procés de concentració empresarial a escala internacional i de mundialització dels mercats és inherent al mateix sistema capitalista industrialitzat des dels seus inicis, però en les últimes dues o tres dècades s'ha accentuat notablement[1]. A aquests quatre elements caldria afegir-hi, si més no a l'Europa Occidental, el paper dels poders públics com a proveïdors i mediatitzadors de l'activitat mundial.

Tanmateix, les formes i el ritme d'expansió d'aquests fenòmens en el camp de la cultura no és ni pot ser tractat de forma homogènia. Les formes de producció i el mercat en les arts plàstiques, la música, l'espectacle en directe, els mitjans escrits o àudio-visuals segueixen lògiques molt diferents. La possibilitat d'incorporar progrés tècnic depèn del grau d'industrialització de cada sector. La substitució de treball per capital, és a dir, la incorporació de tecnologia i la millora de la productivitat del treball en els productes culturals de mercat restringit fa poc atractiva l'explotació privada de determinats sectors -en especial

---

[1] Vegeu HAMELINK, E.J., La aldea transnacional. Gustavo Gili. Barcelona, 1981.

les arts interpretatives en directe[2]-, si no és que porten incorporat un elevat valor simbòlic[3].

Això fa que, en especial als països d'Europa Occidental -fins i tot incloent-hi el Regne Unit[4]- el pes de l'estat en la provisió de determinats béns i serveis culturals sigui notable i molt superior al de la majoria de sectors econòmics. La consideració dels béns culturals com a béns de mèrit, és a dir, com a activitats que un segment de la població vol, i desitja que una part dels seus impostos serveixin per assistir-les i dotar-les, bé directament o bé amb subvencions[5], justifica la presència creixent del sector públic en el camp cultural, tal com queda recollit en els principals textos legislatius programàtics[6].

Aquestes particularitats no exclouen que, en el seu conjunt, les produccions culturals no estiguin sotmeses de forma creixent a un procés d'olipolització, de transnacionalització i d'incorporació de progrés tecnològic. La progressiva terciarització de les societats desenvolupades no fa més que ajudar-hi, atesa la

---

[2] Com ja es demostra en el clàssic treball de BAUMOL, W.J. i BOWEN, W.G., Performing Arts: the Economic Dilema. Twentieth Century Fund. MIT Press. 1966.

[3] Vegeu BONET, L., L'economia de la cultura, una especialitat que s'obre camí a REVISTA ECONOMICA DE CATALUNYA núm. 9, setembre-desembre 1988.

[4] El paper de les administracions públiques en el suport directe a la cultura en els països anglosaxons és molt més reduït que a l'Europa continental.

[5] El concepte de bé de mèrit és utilitzat aquí com el defineix MUSGRAVE, R. & MUSGRAVE, P., Public Finance in Theory and Practice; 5a edició. 1989.

[6] La mateixa Constitució Espanyola de 1978, en el seu article 44 apartat primer diu que "Els poders públics promouran i tutelaran l'accés a la cultura, a la qual tots tenen dret" i en l'article 149 apartat segon afegeix "L'Estat considerarà el servei de la cultura com a deure i atribució essencial (...)".

combinació d'activitats terciàries i industrials que caracteritza l'actual model de creixement econòmic.

2. ESTRATEGIES DE CONCENTRACIO I TRANSNACIONALITZACIO DE LES INDUSTRIES CULTURALS I DE LA COMUNICACIO

Un breu repàs de les xifres de facturació de les principals indústries culturals a Espanya, permet constatar l'existència de grans corporacions -la major part lligades a grups internacionals- que formen mercats oligopolístics, sovint interconnectats. En el camp cinematogràfic, només tres distribuïdores -UIP, Warner, i Lauren Films- controlen gairebé el 50% de la recaptació en taquilla de les sales d'exhibició[7]. I això perquè són les distribuïdores a Espanya de les produccions cinematogràfiques de les "germanes grans" nord-americanes. Els cinc principals grups editorials -Bertelsmann (Plaza Janés, Círculo de Lectores, etc.), Planeta, Anaya, Timón (Santillana, Asuri, etc.) i Hachette (Salvat, Segel) dominen prop de la meitat del negoci editorial per mitjà de múltiples empreses que no sols són editores, sinó també distribuïdores i d'arts gràfiques[8]. I les quatre grans empreses discogràfiques, totes en les mans de grans grups transnacionals, s'emporten més de la meitat de la facturació: Polygram (Philips), BMG Ariola (Bertelsmann), CBS Records (SONY) i EMI-Odeón (Thorn-EMI)[9]. Si a aquestes xifres s'afegissin les dels mitjans de comunicació de massa, tindríem que en premsa diària una desena de grups controlaven més dels dos terços de la difusió; en ràdio, tres cadenes privades dominaven més del 60% de l'audiència; i en premsa

---

[7] Elaboració pròpia a partir de: MINISTERIO DE CULTURA: "Boletín Informativo de Control de Taquilla, datos 1988".

[8]. Vegeu CARRON, J., "La edición de libros: unos pocos elegidos", en el llibre coordinat per BUSTAMANTE, E. i ZALLO, R., Las industrias culturales en España. Akal Ed. 1988.

[9]. Vegeu JONES, D.E., "La industria fonográfica: cima de las transnacionales", en el llibre ja esmentat, Las industrias culturales en España. Akal, Ed. 1988.

no diària, onze grups detenien, ja el 1986, el 66% del nombre anual d'exemplars difosos[10].

Així doncs, és clar que en el sector cultural es viu un procés paral.lel al del conjunt de l'economia de concentració empresarial. Al mateix temps, es tendeix a una internacionalització dels continguts de les produccions culturals i s'avança cap a una integració transnacional de les estructures de producció i distribució. La gran dimensió de les corporacions transnacionals explica el seu caràcter marcadament oligopolístic i les seves estratègies de domini del mercat. Per un cantó, miren de posar barreres d'entrada aprofitant-se de la seva pròpia dimensió i de les economies d'escala que aquesta comporta. Per un altre, aprofiten els avantatges de la seva posició en els mercats internacionals per obtenir sinergies productives i comercials importants.

Tanmateix, la tàctica dominant en aquests moments és la del creixement extern a base de fusions o absorcions de companyies ja existents. Això permet un creixement molt més ràpid que el tradicional, sobre la base d'una empresa consolidada. De totes maneres, aquesta via -fins fa uns anys molt més utilitzada als Estats Units que a Europa, però que en aquests moments convulsiona el vell continent- només la poden tirar endavant grups econòmics forts amb una capacitat financera suficient, sobretot quan l'oferta pública d'accions (OPA) és hostil. Les empreses sense aquestes possibilitats han mirat d'associar-se amb altres companyies més o menys complementàries i ben situades en els seus respectius mercats, per formar conjuntament grups d'abast mundial capaços d'enfrontar-se a l'oligopoli regnant. Aquelles empreses que

---

[10] Vegeu BUSTAMANTE, E., "Prensa: la concentración a mitad de camino", i FRANQUET, R., "Radio: un oligopolio en transformación" en el llibre ja esmentat, Las industrias culturales en España. Akal, Ed. 1988.

redueixin el seu camp d'activitat a un sol espai geogràfic o temàtic, encara que en coneguin molt bé el subsector o territori, seran lentament marginades a activitats tradicionals, poc tecnificades i de baixa generació de valor afegit.

Un repàs als principals grups europeus de la comunicació permet adonar-se de les estratègies de diversificació territorial i productiva adoptades. Alguns d'aquests grups, seguint l'exemple japonès, estan començant a conquerir el mercat nord-americà (Bertelsmann i Hachette), tot i que els nord-americans continuen sent els de major dimensió, sobretot després de la fusió de Warner Communications (el monstre de l'àudio-visual) amb Time Inc. (premsa, edició, televisió, disc).

A Europa Occidental, tal com es pot veure en el quadre núm. 1, les grans corporacions del món de la comunicació han saltat del mercat nacional per estendre's productivament fora de les seves fronteres, tot diversificant el seu camp d'activitats. Dels cinc grans països comunitaris només a Espanya no s'ha fet aquest pas. El conglomerat Prisa-Ser-Timón-Cid, el grup peninsular més important, és lluny de la facturació del seus competidors europeus i tot just ara s'ha aliat amb Canal Plus (dominat pel primer grup de premsa francès, Hersant) com a soci del nou canal de televisió privat.

Quadre núm. 1

Principals grups privats de la comunicació per països a Europa

PAIS ORIGEN	GRUP	ACTIVITATS	FACTURACIO(1)	AMBIT TERRITORIAL
RFA	Bertelsmann	Arts gràfiques Edició Premsa Cinema Televisió Disc	800	CEE USA Suïssa, Canadà América Llatina
FRANÇA	Hachette	Edició Arts gràfiques Premsa Audio-visual	344	França, Bèlgica Espanya USA
REGNE UNIT	Thorn-EMI	Electrònica Equip.domèstic Disc Cinema Televisió	638	CEE USA Canadà, Austràlia etc.
	Maxwell	Edició Premsa Audio-visual Arts gràfiques	-(2)	CEE USA, Canadà
ITALIA	Fininvest (Berlusconi)	Premsa Televisió Publicitat Immobiliari	760	Itàlia França Espanya
ESPANYA	Prisa-Ser- Timón-Cid	Premsa Ràdio Editorial Publicitat Televisió	37	Espanya

(1) Facturació en milers de milions de pts. estimada per al 1987.
(2) No es coneix. Abans de l'operació americana de 1988 era de 186 milers de milions de pessetes.

FONT: Elaboració pròpia a partir de BONNELL, R., La vint-cinquième image Gallimard, 1989 i JONES, D. a Las industrias culturales en España. Akal, 1988.

Les produccions culturals més industrialitzades -fonogràfica, cinematogràfica, editorial, premsa escrita o televisió- tenen un paper fonamental com a vehicles de comunicació i d'homogeneïtzació cultural. Les dependències que això comporta responen als interessos dels grups dominants que aprofiten la força del mercat dels símbols al seu favor. En les nostres societats, la cultura pren una dimensió estratègica, ja que a través seu es confronten diferents concepcions del món i s'estableixen els llenguatges que permeten dominar-lo. La lluita pel control dels mitjans de comunicació és en aquest sentit força clara. Només quan el mercat local és prou important per motius demogràfics o de prestigi, els grans grups transnacionals miren d'adequar-se a aquestes demandes, i s'apropien tot sovint dels continguts quan pensen que poden ser venuts a la resta del món.

L'estratègia d'aquestes empreses consisteix a mirar d'estendre els seus mercats per poder produir i vendre a l'engròs, al mateix temps que utilitzen les produccions culturals com elements d'homogeneïtzació d'hàbits socials i culturals, amb la possibilitat d'expandir arreu uns models de conducta i, per tant, de producció, d'acumulació i de consum determinats. Això els permet la reducció consegüent dels costos unitaris i dificulta l'entrada al negoci de petits grups independents o d'àrea lingüístico-cultural reduïda. Per això no és estrany que la major part d'indústries culturals, o com a mínim aquelles millor situades, siguin transnacionals, utilitzin tecnologia molt complexa i formin oligopolis cada com més connectats entre si. La concentració empresarial i l'homogeneïtzació de productes en el mercat mundial de la cultura i la comunicació és cada cop més gran.

3. CONTINGUTS DE LA PRODUCCIO CULTURAL A ESPANYA

Davant aquesta situació, la major part de cultures busquen la manera de mantenir la seva identitat i al mateix temps d'aportar elements genuïns a la cultura universal. A Espanya el procés

d'internacionalització dels continguts de les produccions culturals de massa s'està accelerant. Si l'any 1970 la recaptació de les pel.lícules de nacionalitat espanyola exhibides en sala representava el 33,3% de la recaptació total, en el 1988 només en significava l'11,1%, tot i l'èxit aquest any de la comèdia Mujeres al borde de un ataque de nervios del director manxec Almodóvar[11]. El 1989 la recaptació va baixar el 7,3% del total.

El franquisme controlà estrictament els sectors políticament més perillosos -premsa, ràdio, televisió i llibre- però no es preocupà de la invasió de productes culturals foranis en camps tan importants com el de la publicitat, el cinema o la música. Només en el cas cinematogràfic ha existit en el nostre país una política de defensa de les produccions "nacionals", reforçada a partir de 1983 amb mesures de subvenció directa i anticipada, per resoldre la forta crisi que patia el sector[12]. El resultat d'aquesta legislació no ha estat el que s'esperava: ha continuat disminuint la quota de mercat dels films espanyols, i la taxa de cobertura exterior ha passat del 20,1% en el 1982 al 15,6% en el 1985, amb un agument del dèficit comercial del 244%[13].

Pel que fa a la televisió, tot i que les dues entitats presents a Catalunya són públiques -Radiotelevisión Española i Corporació Catalana de Ràdio-televisió- la proporció de llargmetratges estrangers emesos l'any 1986 fou del 78,6% en el primer cas i del 85,2% en el de la televisió catalana, dades prou il.lustratives de com es defensa l'emissió de ficció nacional des de la petita pantalla. El baix preu d'adquisició de les produccions externes i

---

[11] Vegeu MINISTERIO DE CULTURA, Boletín Informativo del control de Taquilla. Datos 1988 (en premsa).

[12] Amb el Real Decret 3304/83, anomenat "decret Miró", en referència a l'antiga Directora General de Cinematografia i de RTVE.

[13] Vegeu obra esmentada a (7); p. 43.

la limitada disponibilitat de productes àudio-visuals autòctons de qualitat en són les principals causes. De totes maneres, des de 1986 Televisió Espanyola comença a destinar recursos creixents i generosos a produccions pròpies, a fi de resoldre aquest problema.

Fins i tot sectors culturals com l'edició són cada cop menys autosuficients. Dels 38.715 títols editats a Espanya, als quals s'assignà ISBN en el 1989, 9.690 (un 25%) foren obres traduïdes, el 47,2% de les quals de l'anglès. Si bé podríem pensar que aquest volum de traduccions és lògic, atesa la baixa edició de llibres originals científics i fins i tot satisfactori pel que representa de coneixement de la literatura estrangera, el que més sobta -i preocupa- és que el tipus de llibre més traduït (el 48% dels del seu grup) sigui la literatura infantil i juvenil[14].

4. EL PAPER DE LA INDUSTRIA AUTOCTONA EN LA DIFUSIO DE LES PRODUCCIONS CULTURALS

El problema més greu amb què s'enfronta la producció cultural en països com Espanya és la fragilitat del seu teixit productiu, quan no es dóna l'abandó total a les mans dels grans grups internacionals. El capital autòcton s'ha refugiat en els sectors industrials més protegits idiomàticament o territorialment -ràdio, premsa, edició-, mentre que ocupa un paper marginal en camps tan importants com la producció i la distribució àudio-visual (cinema i vídeo), la indústria fonogràfica o la publicitat, per no parlar de les indústries subministradores de materials, tecnologies i suport al consum i a la producció cultural (electrònica, alta fidelitat, telecomunicacions, instruments musicals, material

[14] Vegeu MINISTERIO DE CULTURA, Panorámica de la edición española de libros 1987. Madrid, 1988.

àudio-visual, etc.). I això en un moment que el consum cultural a Espanya creix per sobre de la mitjana del PIB[15].

Les possibilitats de creació i reproducció de productes culturals són més grans quan es disposa d'empreses fortes que donen feina, i per tant experiència professional, a creadors i tècnics, i que dominen una quota important del mercat. En les cultures europees de mercat restringit, per raons demogràfiques o idiomàtiques, la inexistència d'indústria, en un sentit ampli del terme, és especialment greu. No és el mateix tenir la Philips -tot i els seus compromisos transnacionals- que no disposar de cap empresa que et doni feina i et faci costat. Un país sense indústria cultural difícilment disposarà de mitjans tècnics i professionals de qualitat per competir en el mercat, ni podrà jugar amb el ressò exterior d'uns bons canals de difusió i de distribució. En aquests casos, la penetració de continguts estranys és molt més fàcil, encara que es disposi d'una llengua pròpia.

5. ¿CAP A UN MERCAT EUROPEU DE LA CULTURA?

La situació a Europa no és tan greu com si s'observa des d'una perspectiva estrictament espanyola, o més específicament catalana. Si bé el vell continent és en l'origen de l'actual estàndard cultural dominant, aquell que ben sovint ens ha arribat mediatitzat sota el guitatge dels nord-americans, avui li toca plantejar-se què ha de fer per no perdre, en el camí cap a la unitat, la riquesa i la varietat cultural pròpies, sobretot davant la pressió enorme de les forces del mercat.

A les portes dels anys noranta, encara persisteixen moltes barreres -tant institucionals, com culturals i lingüístiques- que dificulten l'avanç cap a l'homogeneïtzació cultural i, per tant, cap a la

---

[15] Vegeu ZALLO, R. i BUSTAMANTE, E., "Conclusiones finales: hacia la plena concentración" al llibre esmentat, Las industrias culturales en España. Akal, Ed. 1988.

constitució d'un mercat cultural únic. El camí no està traçat, però curiosament a Europa -com a mínim a l'Europa Occidental- s'és molt més vulnerable a la invasió de productes de difusió mundial que a l'acceptació de productes provinents d'un país veí. En el camp cinematogràfic, per no mencionar el de la música rock, la proporció de films comunitaris, no nacionals, en format vídeo o en exhibició en sala és quasi insignificant; i això que moltes produccions d'origen nord-americà es disfressen, per poder entrar en les quotes de cinema comunitari, com si fossin realitzades al Regne Unit.

Quadre núm. 2

Proporció de films per nacionalitats exhibits a Espanya l'any 1989

PAIS	% RECAPTACIO	% TITOLS EXHIBITS
EUA	71,4	43,1
ESPANYA	7,3	25,4
CEE (sense Espanya)	16,8	23,4
Regne Unit	8,6	5,6
França	3,2	6,9
Holanda	2,3	1,7
Itàlia	1,5	5,7
RFA	0,9	2,9
Dinamarca	0,2	0,2
Bèlgica	---	0,1
Grècia	---	0,1
Portugal	---	---
Irlanda	---	---
Luxemburg	---	---
RESTA DEL MON	4,6	8,1
TOTAL	100,0	100,0

Font: MINISTERIO DE CULTURA, Boletín Informativo del control de taquilla. Dades 1988 (en premsa).

L'avanç cap a una major integració cultural xoca amb la tradició i la forta personalitat dels pobles que formen el vell continent, amb la seva identitat col.lectiva i amb l'existència de múltiples llengües. El coneixement fluid de diversos idiomes europeus està, per ara, limitat a uns grups cultes relativament minoritaris. La imposició de l'anglès com a llengua de relació -koiné- en el camp comercial o científic no pot ser ampliable a les relacions institucionals ni molt menys a l'àmbit del consum de massa, sobretot quan alguns dels idiomes presents a Europa són parlats per desenes de milions de persones i, en el cas del castellà i el francès, molt més enllà del vell continent. Tanmateix, caldrà veure l'efecte dels nous canals de televisió per satèl.lit en llengua anglesa.

Els avenços tecnològics ja comencen a permetre la diferenciació idiomàtica d'un mateix producte: les edicions en diverses llengües d'un mateix llibre, amb uns costos addicionals molt reduïts, o el sistema dual en televisió. El que no és gens clar és si el respecte als diferents idiomes comportarà al mateix temps la supervivència dels continguts nacionals propis.

Mentre els estats continuen mantenint polítiques sovint poc eficaces de protecció de les cultures autòctones, en l'àmbit europeu -tant en l'àmbit del Consell d'Europa com en el de les Comunitats Europees- apareixen tímides propostes en favor de la vertebració d'un mercat cultural europeu. Fins ara les iniciatives comunitàries s'han centrat en l'àmbit de la salvaguarda del patrimoni cultural europeu (aquest fou l'objecte de la primera Resolució del Parlament Europeu en el camp de l'acció cultural, l'any 1974), en el foment de la producció i la distribució àudio-visual (programa MEDIA) i en la col.laboració interinstitucional[16].

---

[16] Vegeu MIR, N., L'acció cultural de la Comunitat Europea, Documents de treball núm. 17 del Patronat Català Pro Europa. Barcelona, 1988.

Les propostes de major envergadura de la Comissió al Consell de Ministres (de sosteniment comunitari a les coproduccions cinematogràfiques i televisives de ficció, o relatives a la fiscalitat del sector cultural) no han estat de moment aprovades pel màxim òrgan legislatiu.

En aquestes circumstàncies, ¿quin tipus d'estratègia pot ser viable i eficaç per garantir una identitat europea respectuosa amb una pluralitat de cultures en un món cada cop més interdependent? Les respostes no són fàcils. Des d'una òptica econòmica cal dir que, en general, les mesures de resistència al canvi estan majoritàriament condemnades al fracàs. El procés de reproducció corresponent a les modernes economies de mercat tendeix a reproduir les condicions tècniques i socials de producció, i per tant, a fer que es donin aquells elements comentats a l'inici d'aquest treball.

Amb tot, la història mostra com l'articulació de noves formes de regulació de l'economia i en particular el progrés tècnic han provocat resistències. Així, no és estrany que almenys a curt terme les administracions públiques, els sindicats, les empreses menys dinàmiques i la mateixa inèrcia cultural tendeixin a frenar aquest procés de transnacionalització i d'homogeneïtzació cultural. El problema resideix en la capacitat de la societat per adaptar-s'hi i per participar en el procés des d'una òptica de protagonisme i no de subordinació. Els agents culturals o econòmics més clarividents són aquells que saben aprofitar millor les contradiccions i les escletxes de la dinàmica econòmica per aconseguir no ser menjats per les inèrcies del mercat, tot situant-se en el moment adequat en el lloc oportú. El paper de l'estat com a contrapoder del mercat en l'adopció de mesures i l'establiment de tendències és absolutament cabdal, si més no a l'Europa Occidental.

Cal, per tant, saber utilitzar alhora mesures ofensives i defensives. Així, una bona defensa de les llengües minoritàries a Europa, com és el cas del català, és donar suport a polítiques plurilingüístiques. El coneixement de diversos idiomes pot situar els ciutadans d'aquests territoris en un avantatge relatiu davant d'altres interlocutors, o com a mínim en igualtat de condicions amb els representants de països de llengua dominant -anglès i en menor mesura francès- que acostumen a ser monolingües. Al costat d'això, s'han d'aplicar mesures de protecció i de difusió de la llengua en qüestió en tots els àmbits de comunicació social.

El que ja no és tan fàcil és accedir a les grans empreses multimèdia. Per un cantó, fomentar la concentració dels grups nacionals per fer sentir la seva veu en el nou mercat europeu i mundial de la cultura i la comunicació, implica afavorir el poder d'uns pocs grans grups que dominin el mercat interior en detriment de la varietat de produccions i de la democràcia cultural. Per un altre cantó, no sabem fins a quin punt això és possible a escala de l'estat espanyol. En l'àmbit català, només és factible des dels poders públics; si no, ens convertim en la planta de producció d'una multinacional. Potser així els nostres creadors, que d'això no en manca, podrien veure distribuïdes les seves produccions arreu del món.

IV. LA INDUSTRIA DE LA CULTURA

Enric Saperas

1. LA INDUSTRIA DE LA CULTURA COM A FENOMEN CULTURAL

1.1. La formació de la indústria de la cultura

Cent anys separen els nostres dies de les primeres manifestacions de la indústria de la cultura. Cent anys caracteritzats per una contínua i progressiva confluència d'àmbits socials fins aleshores a penes vinculats: la cultura i la indústria, la informació i el mercat econòmic, la comunicació i el consum. Aquesta relació sovint ha provocat la resistència i la crítica d'aquells que creuen representar els interessos del patrimoni cultural de les élites nacionals o de la tradició popular. Però també sovint, la convergència entre ciència i cultura ha estat saludada com a símptoma d'una nova època en la qual és factible impulsar un major anivellament cultural i una plena llibertat d'informació i de participació dels ciutadans en els grans debats socials.

En aquest context històric, hem de situar la indústria de la cultura i el seu impacte en els països industrials avançats. Tres han estat els moments històrics que han determinat l'evolució i la configuració de la indústria de la cultura. Les seves primeres manifestacions es produeixen amb la premsa de gran tirada i de baix preu (Le Petit Journal, 1863), el cartell publicitari (1889), el cinema (la primera projecció dels germans Lumière al Grand Café de París data del 1895), la historieta il lustrada (1895) i la premsa popular (1890-1910). Aquesta primera fase de formació es correspon amb l'inici de la producció industrial a gran escala, destinada al consum de massa: la cultura i la informació esdevenen un nou tipus de mercaderia que, malgrat la seva novetat i les seves característiques pròpies (és immaterial, no acumulativa, amb un grau de caducitat molt diversificat, produït per un nou tipus de professional especialitzat, etc.) es comportarà segons la lògica general del mercat. La indústria de la cultura experimentarà, però,

la seva definitiva constitució en el període d'entreguerres, amb el sorgiment dels nous mitjans àudio-visuals: el cinema (que ja havia esdevingut una indústria de massa), la radiodifusió, la discografia i la televisió. Paral.lelament, s'aniran formant les tècniques de caire promocional que incidiran directament en la vida quotidiana dels ciutadans de les nacions industrials: la propaganda política, la publicitat i les relacions públiques. La indústria de la cultura ha experimentat una nova evolució en els nostres dies com a conseqüència de les innovacions tecnològiques dels darrers anys. Aquestes innovacions tecnològiques l'estan modificant profundament en tres sentits convergents: han transformat els mitjans de comunicació clàssics (fotografia, disc, televisió, premsa, radio), s'han creat nous mitjans de comunicació (el vídeo, l'ordinador personal, les bases de dades, el conjunt de la telemàtica, les noves telecomunicacions) i, finalment, han impulsat transformacions essencials en la seva estructura de propietat.

1.2. Definició de la indústria de la cultura

La realitat que nosaltres identifiquem amb el concepte actual d'indústria de la cultura va ser descrita per primera vegada l'any 1933 als Estats Units, amb el nom de «Popular Culture». La nova accepció del concepte de cultura popular feia referència al conjunt de les activitats públiques dels mitjans de comunicació. Ràpidament esdevingué l'objecte d'estudi de la recerca comunicativa nord-americana, que la definia com el simple procés d'elaboració, transmissió i recepció de la informació (aquesta última entesa en un sentit molt ampli). Aquesta primera denominació seria dos anys més tard complementada amb la de «Cultura de massa», aplicada al conjunt de l'elaboració de cultura produïda industrialment pels mitjans de comunicació de massa i consumida massivament pels nous públics que formaven el mercat comunicatiu. No serà fins als primers anys de la dècada dels quaranta que apareix la denominació «indústria de la cultura» a l'obra Dialèctica de l'Il luminisme,

de Max Horkheimer i Theodor W. Adorno. El nou concepte sorgia com a contrapunt de la descripció nord-americana: per indústria de la cultura entenem tot el procés de mercantilització de la cultura fins a fer-li perdre l'autonomia; altrament dit, la industrialització de la cultura comporta que aquesta esdevingui un mitjà per aconseguir finalitats no primàriament culturals, com ara el rendiment econòmic o el control polític. L'ús posterior d'aquest concepte ha generalitzat la seva vessant descriptiva fins a ser emprat, preferentment, per referir-se al conjunt dels mitjans de comunicació com a productors de cultura, d'informació, d'entreteniment i d'activitats promocionals. Aquesta serà la definició que nosaltres utilitzarem en aquest informe.

1.3. Característiques de la indústria de la cultura

Avaluar la indústria de la cultura en el marc del projecte històric que representa la Comunitat Europea implica necessàriament delimitar-ne les característiques bàsiques. Tot seguit esbossarem aquells trets estructurals fonamentals que li confereixen el sentit social que li és propi.

i/ La indústria de la cultura és una cultura hegemònica: La indústria de la cultura és una cultura hegemònica en els països industrialment més avançats i tendeix a ser-ho en el limitat grup que formen els països rics. Emprem l'expressió «hegemonia» per significar la seva ubiqüitat: és present en el conjunt de les activitats quotidianes de qualsevol ciutadà (temps de lleure, transport, lloc de residència, treball, etc.), en la majoria de les activitats culturals (com a institució productora o oferint els nous canals tecnològics a les expressions clàssiques del patrimoni cultural) i en la totalitat dels sectors socials (la seva disseminació és homogènia).

ii/ <u>És un fenomen complex</u>. La seva complexitat és provocada per l'extrema varietat de les seves manifestacions i per la diversificació sectorial que afecta la totalitat del sistema social: la indústria de la cultura és present en la política, la cultura, l'economia i en els sistemes que configuren la personalitat dels individus. Actua de forma transversal, tot penetrant en el conjunt de les grans institucions socials. La seva actuació no és de condicionament, però sí de presentació pública de les institucions socials. De fet, la indústria de la cultura ha creat els moderns espais públics de debat i de coneixement i ha integrat el conflicte social.

iii/ <u>Impulsa la regulació social</u>. Estructuralment, la indústria de la cultura actua com una institució que determina la distribució social de la informació i de part del coneixement. Els ciutadans de final del segle XX necessiten disposar de la major informació possible per dur a terme les seves activitats professionals, per mantenir el seu estatus social o per disposar dels coneixements selectius més propers a la seva activitat quotidiana. La indústria de la cultura contribueix a la regulació constant del sistema social i esdevé una continuada referència dels ciutadans. En aquest sentit, les innovacions tecnològiques han intensificat aquest procés, donat que han permès una creixent especialització dels continguts i una progressiva fragmentació de les audiències.

iv/ <u>La indústria de la cultura forma part de les indústries del coneixement</u>. La indústria de la cultura ha estat un sector capdavanter en la constitució de les indústries del coneixement; altrament dit, només pot ser entesa correctament si es contextualitza en el conjunt dels sectors econòmics i organitzatius que donen lloc de forma constant a la creació, el tractament, la difusió i l'aplicació del saber. Actualment, la indústria de la

cultura està ja integrada en aquest sector que ha fonamentat la formació de la societat postindustrial o de la informació.

v/ La indústria de la cultura ha esdevingut la primera institució educativa (no formal). La indústria de la cultura ha esdevingut la primera font educativa no formal i, conseqüentment, la seva influència en els coneixements sobre l'entorn social és notable i, en molts casos, exclusiva. La indústria de la cultura basteix tant la informació disponible com el sentit social predominant. D'altra banda, fins i tot ha creat formes de memòria (bàsicament àudio-visual) col lectivament compartida: dóna lloc a una memòria inconscient formada per sons i imatges, que comparteixen multitud de persones.

1.4. A manera de primera conclusió

Podem concloure -si tenim en compte el conjunt de les característiques estructurals que hem esmentat fins ara- que la indústria de la cultura disposa d'un paper social de gran magnitud. Aquest protagonisme ha anat creixent a mesura que s'han produït les innovacions tecnològiques que han afectat el sistema productiu, els serveis i els transports.

Els estudis de prospectiva atorguen a aquest sector cultural una importància decisiva en els propers decennis, donada la seva vinculació amb la tecnologia, la ciència, les telecomunicacions, i també amb les indústries destinades a la producció i el tractament de la informació.

L'establiment de qualsevol conjunt d'accions sobre la indústria de la cultura hauria de partir d'aquesta perspectiva, tot assumint la complexitat, la ubiqüitat i la diversitat de les seves manifestacions.

II. BREUS APUNTS SOBRE L'EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE L'EXPERIÈNCIA EUROPEA

Establir accions sobre la indústria de la cultura pressuposa conèixer l'evolució històrica que ha seguit Europa des de la seva formació fins a l'actualitat; és a dir, des de la formació de la indústria de la cultura tradicional fins a la formació de la «tecnocultura». El desconeixement d'aquesta evolució -si més no pel que fa als països de l'Europa Occidental- pot fer ignorar l'origen de l'actual fragmentació dels mercats comunicatius del vell continent, la seva dependència respecte al model nord-americà i la seva incapacitat de produir tota l'oferta necessària per cobrir la demanda actual del sistema comunicatiu.

2.1. La indústria de la cultura: dues realitats fundacionals

Pensar, actuar o descriure la indústria de la cultura implica necessàriament reflexionar sobre els models fundacionals que van originar-la. En aquest sentit, el cas europeu i el cas nord-americà han significat -atenció: i ho continuen encara significant!- dos models molt distanciats i, sovint, mútuament ignorats.

El model nord-americà es bastí molt ràpidament perquè s'adaptà immediatament a les necessitats socials, culturals, econòmiques, polítiques i militars dels Estats Units. Des dels primers anys d'aquest segle fins a la dècada dels trenta, importants empresaris (Pulitzer, Hearst), periodistes i científics socials (Walter Lippmann, Harold D. Lasswell, G. H. Mead, Robert Merton, H. Blumer,etc.) i polítics tan notables com el mateix president F.D. Roosevelt, saluden la nova indústria de la premsa, del cinema, de la publicitat i la radiodifusió, la discografia i la propaganda política com l'origen de la nova identitat cultural i nacional d'aquell país. Efectivament, els Estats Units a començament d'aquest segle estaven formats per una població vinguda d'arreu d'Europa i que necessitava integrar-se a la nova societat, i

aprendre ràpidament la nova política, els nous mètodes de treball, la nova ètica, la tolerància social i cultural i, en definitiva, la llengua anglesa com a nova llengua. Els mitjans aportaran a aquest procés de construcció nacional un projecte únic de nació i una cultura comuna que sorgeix de la nova indústria i s'adreça als nous mercats. Aquesta cultura nova se l'anomenarà «Popular Culture» o «Mass Culture». La política, l'esport, les ajudes socials, la informació, el comerç, les relacions internacionals, la llengua, el consum de béns econòmics, la guerra i la totalitat de les activitats i de les estructures socials sorgiran amarades del nou esperit imposat per la indústria de la cultura.

Els models europeus es fonamenten en una situació contrària: la formació de la indústria de la cultura farà patir per la integritat de les cultures nacionals europees. En tots els països europeus, la nova producció cultural serà entesa com a producció cultural superposada a la producció tradicional (de cultura d'élite o de cultura popular). Els intel lectuals, els científics socials i els homes de cultura consideren majoritàriament la indústria de la cultura com una realitat cultural capaç de dissoldre la tradició i, doncs, corrosiva, pròpia de la nova societat de massa i orientada vers la mercantilització de l'esfera cultural. Ortega y Gasset, T.S. Elliot, els intel lectuals catòlics francesos i molts d'altres es manifestaran obertament hostils a la nova realitat cultural.

A aquesta situació cal afegir les experiències polítiques revolucionàries i feixistes que utilitzaren els nous mitjans de comunicació amb una gran habilitat. El recel polític respecte als nous mitjans de comunicació determinà la formació progressiva dels sistemes públics de radiodifusió, i també l'establiment de normes jurídiques limitadores de la importació de productes nord-americans i de productes d'altres països europeus, i de normatives contràries

a la formació d'un mercat publicitari radiofònic que fos capaç de competir amb el mercat publicitari de la premsa.

Si en els Estats Units el lliure mercat estimulà l'estudi acadèmic de la nova realitat i el sorgiment de nombroses institucions interessades a usar els mitjans de comunicació per dur a terme tot tipus d'activitats *socials* i *promocionals*, a Europa el proteccionisme legislatiu i la por a la influència social dels nous mitjans imposà una actitud restrictiva respecte a la nova indústria de la cultura.

La realitat comunicativa nord-americana estara determinada per la recerca social finançada pels empresaris i pels usuaris de la comunicació, mentre que la realitat comunicativa europea estarà determinada exclusivament pels legisladors.

2.2. La formació dels models europeus

En el decurs del període d'entreguerres es formaran a Europa quatre grans models representatius que tendeixen a la formació de quatre modalitats diferents de la nova indústria de la cultura: el model soviètic, el model liberal (francès, britànic), el model de la República de Weimar i el model feixista. Tots ells presenten característiques distintes, i la seva vinculació amb la nova cultura també presentarà diferències importants.

Si tenim en compte les circumstàncies actuals i els problemes plantejats per la necessitat d'impulsar una indústria de la cultura europea, hauríem de considerar el model elaborat per la República de Weimar com el més interessant i com el que més i millor va saber donar resposta a les necesitats plantejades per una Europa abocada a competir amb els Estats Units en la nova cultura industrial. Observem, tot seguit, quines eren les característiques més

rellevants d'aquest model que a hores d'ara torna a merèixer l'interès dels estudiosos europeus de la comunicació:

i/ Es defineix legislativament l'any 1923. Intenta establir un sistema de protecció davant dels productes estrangers (sobretot nord-americans), sense deixar d'estimular un cert grau de competitivitat només limitada per caràcter públic de la radiodifusió.

ii/ Esbossa una comprensió global de tots els mitjans de comunicació fins a delimitar els àmbits estrictes de la indústria de la cultura. Intenta comprendre-la com a productora d'un nou bé de consum amb un valor diferenciat respecte a la resta dels àmbits econòmics. S'estableix una definició de la indústria dels mitjans de comunicació en qualitat de mitjans que impliquen una activitat creativa i, doncs, que afecten la cultura nacional. Es recomana la màxima implicació dels artistes i dels intel lectuals en la creativitat inherent a la nova indústria. Així doncs, es vincula la producció als grans moviments artístics i de pensament (sobretot per mitjà del cinema i la radiodifusió).

iii/ Estableix certes polítiques de subvenció per garantir la producció cultural i informativa en els mitjans que es consideren de més difícil finançament. En aquest sentit, la cinematografia (creació de la gran productora cinematogràfica dels anys vint, U.F.O.) i la discografia mereixeran un tractament específic.

iv/ S'estableixen subvencions a l'exportació de productes comunicatius i informatius en llengua alemanya, destinats als mercats de l'Europa Central, on ha influït notablement la cultura alemanya.

v/ El resultat serà una cultura de massa i industrial disfòrica (donada la vinculació a la situació política i econòmica

de l'Alemanya derrotada a la Primera Guerra Mundial), amb una càrrega simbòlica rellevant, amb escassa mobilitat social (vinculada a l'estratificació social d'aquell temps) i sense constituir un «star system». En definitva, l'esfera col lectiva és privilegiada per sobre de l'esfera de la individualitat.

2.3. L'hegemonia de la indústria cultural nord-americana

Afirmar l'existència d'una dependència de la indústria de la cultura europea respecte al model nord-americà sembla un argument que difícil de negar. La mateixa experiència quotidiana ens mostra com l'hegemonia nord-americana és notable, sobretot en el conjunt de l'oferta àudio-visual. El predomini de la cultura àudio-visual ha estat fonamental per determinar l'hegemonia nord-americana sobre el conjunt de la indústria de la cultura. Les arrels d'aquesta dependència són d'ordre polític i estructural. De primer, la dependència s'ha establert com a conseqüència de la consolidació dels Estats Units com a primera potencia política, militar i econòmica d'Occident, després de la Segona Guerra Mundial. Però tenir en compte només aquesta situació implicaria desconèixer les deficiències estructurals de la indústria de la cultura europea: la seva incapacitat de produir una oferta capaç d'abastar una proporció notable de les necessitats d'oferta del mercat comunicatiu i les modalitats de la demanda de les audiències, molt vinculades a la tipologia de les ofertes originades als Estats Units, des dels anys vint fins a la dècada dels seixanta.

La Segona Guerra Mundial significarà la destrucció parcial del sistema comunicatiu europeu i l'inici de l'hegemonia cultural i comunicativa nord-americana. Si abans de la guerra, la indústria cultural europea es situava al mateix nivell que la nord-americana (radiodifusió, agències d'informació, discografia) o amb un cert avantatge (televisió), després de la guerra s'iniciarà una situació de dependència, donada la destrucció bèl lica i la necessitat

d'ajuda per a la reconstrucció posterior. Aquesta hegemonia s'expressa políticament amb la política Truman i industrialment amb la progressiva consolidació de la cultura àudio-visual. La primera significava la definitiva obertura dels mercats nacionals europeus a la producció nord-americana, mentre que la segona representava un increment espectacular de les ofertes necessàries per cobrir la totalitat de la nova programació televisiva i radiofònica, i també del creixent mercat discogràfic. L'hegemonia nord-americana en el conjunt de les ofertes de la indústria cultural europea es consolidarà a mesura que l'àudio-visual esdevingui l'eix majoritari de l'oferta cultural dels mitjans de comunicació. La televisió, el disc i la publicitat seran els components bàsics de la nova situació cultural.

Quan observem les causes que han determinat l'activitat rectora de la indústria de la cultura nord-americana, hem de ser conscients que no es tracta només de causes polítiques; ans al contrari, les necessitats del mercat i l'evolució de la demanda de les audiències es situen com a raons de primer ordre, que han anat adquirint més importància com més ens allunyem de la postguerra.

L'afebliment de les arrels polítiques de la dependència cultural respecte als Estats Units i la seva progressiva dependència respecte a les necessitats del mercat comunicatiu defineixen la situació actual.

La incidència de l'estructura del mercat comunicatiu i de les demandes del públic sobre la dependència que es manté respecte als Estats Units, pot observar-se clarament en el mercat televisiu. En aquest cas, el mercat televisiu europeu és de 320 milions de persones, que reben una oferta anual de 120.000 hores, de les quals només el 10% estan cobertes per la producció europea (dades consultades a M.& A. Mattelart, El carnaval de las imágenes, Madrid. Akal-Comunicación, 1988: 14). La indústria de la cultura

europea disposa d'una producció totalment insuficient per respondre a les necessitats del seu propi mercat. A aquesta situació s'afegeix l'existència dels models i de les pautes que determinen el gust del seu públic, que s'originen en el model cultural nord-americà.

Naturalment, quan parlem de dependència haurem de tenir en compte les característiques pròpies de cada sector implicat en l'activitat dels mitjans de comunicació i la tipologia de les ofertes comunicatives i culturals. El cinema, la discografia i la televisió se'ns mostren com els mitjans de comunicació que vehiculen preferentment els models de més àmplia dependència respecte a la proposta nord-americana.

III. TENDENCIES ACTUALS DE LA INDUSTRIA DE LA CULTURA TRADICIONAL: L'IMPACTE DE LA TECNOCULTURA

Qualsevol consideració sobre accions futures tendents a crear una identitat cultural europea fonamentada en el manteniment i el foment de la pluralitat cultural, haurà de tenir en compte l'evolució actual de la indústria de la cultura tradicional. El seu desconeixement faria inútil qualsevol política d'intervenció .

Ara com ara, estem experimentant profundes transformacions que fan pensar que ens allunyem de la indústria de la cultura tradicional fins a constituir una nova organització, que afecta tant la seva estructura com els seus continguts. Els principals factors de canvi són els següents:

i/ La transformació dels mitjans de comunicació tradicionals: Des dels anys seixanta, s'ha produït una progressiva transformació tecnològica -i conseqüentment de continguts- que ha anat afectant la totalitat dels mitjans de comunicació. Ha estat la innovació tecnològica la que ha generat aquesta evolució. La radiodifusió ha

experimentat una profunda transformació com a conseqüència del pas de la vàlvula al transistor, i d'aquest al circuit integrat. La televisió ha experimentat el complement del vídeo i, posteriorment, l'impacte de la informàtica i de les noves formes de telecomunicació (cable coaxial, satèl lits, noves prestacions telefòniques) fins ha integrar-se en la telemàtica. La premsa s'ha renovat profundament amb les noves tecnologies aplicades al procés de tractament de la informació i als tallers d'edició. El disc, el cinema i la resta dels mass media han vist transformats els seus sistemes de producció, difusió i recepció.

Aquesta situació fa que comencem a parlar d'una nova indústria de la cultura, que ha evolucionat respecte a la tradicional com a resultat de la innovació tecnològica. Aquesta evolució tecnològica ha anat acompanyada per una evolució empresarial que, tot refermant les tendències precedents, ha donat lloc als grups multimedia com a estructura exemplar de la nova situació. Els grups multimedia representen empresarialment i organitzativament la nova situació creada amb la transformació de la indústria cultural, tot incorporant diversos sectors sota el mateix grup.

La relació entre indústria de la cultura tradicional i mercat nacional ha deixat pas a una creixent internacionalització dels mercats i ens força a repensar les fronteres que han quedat a bastament superades per la nova tecnologia.

ii/ La formació d'una nova oferta cultural: la tecnocultura. La indústria de la cultura ha incorporat en els últims anys una nova forma cultural sorgida de l'expansió de la informàticai de les telecomunicacions: la tecnocultura ha esdevingut una nova oferta, que ha aprofitat l'antiga indústria de la cultura i que, alhora, n'ha impulsat la transformació. La tecnocultura, doncs, ha donat lloc a nous mitjans de comunicació, a nous usos tecnològics i a noves aplicacions comunicatives: la informàtica de consum domèstic

(tota mena de programes i de vídeo-jocs), el teletext, el vídeo-text i les bases de dades domèstiques en són les expressions més genuïnes.

Per tecnocultura (emprem les definicions exposades per Ramón Zallo a Economía de la comunicación y cultura, Madrid, Akal-Comunicación. 1988:169 i ss.) entenem les formes de producció i consum culturals que es basen en el conjunt de les tècniques i aparells que es destinen al tractament informàtic de dades de qualsevol naturalesa. En definitiva, la tecnocultura s'origina en la indústria informàtica i ha significat la integració de la indústria de la cultura tradicional en aquest nou sector.

És en aquest sentit que podem parlar de societat de la informació, entesa com aquella en què la totalitat dels sectors socials, polítics, econòmics i culturals es veuen afectats per les noves condicions de producció, tractament, conservació i difusió de la informació.

La tecnocultura ha significat un canvi radical respecte a les formes tradicionals de la indústria de la cultura, donat que: a/ exigeix una certa especialització de coneixements per part dels usuaris; b/ permet una certa manipulació de les ofertes culturals; c/ permet una fragmentació molt considerable de l'oferta comunicativa, i també una estreta adequació dels usos culturals a les necessitats de les activitats professionals, socials i de la vida quotidiana dels usuaris; d/ el component tècnico-informàtic predomina per sobre dels usos culturals primers, però continua necessitant la creativitat característica de la producció cultural tradicional; i e/ determina una creixent i constant mercantilització de la cultura, al mateix temps que la redefineix en el marc de les noves ofertes de final de segle.

Han estat els grups multimedia els que han donat lloc a la integració de la indústria de la cultura tradicional en la tecnocultura. En aquesta última, el temps de comercialització de les innovacions és tan immediat que pot determinar una major competitivitat de les empreses petites, dotades de gran creativitat i arriben fàcilment a un públic que busca la novetat i les noves prestacions, a diferència del sector dels mitjans de comunicació tradicionals, en els quals les demandes del públic són més conservadores.

iii/ La formació d'una nova autonomia cultural. La indústria de la cultura tradicional ha estat definida com un fenomen cultural incapaç d'esdevenir una cultura autònoma. Quan es parlava de indústria de la cultura, s'esmentava el conjunt dels nivells mitjà i baix de cultura, tal com s'expressaven en els mitjans de comunicació de massa.
S'afirmava que es definia culturalment perquè era industrial, imitativa, destinada al mercat econòmic, de consum immediat, orientada a l'entreteniment i, en paraules dels pensadors alemanys Adorno i Horkheimer, perquè havia perdut la seva finalitat cultural per esdevenir un mitjà per a objectius no culturals: objectius econòmics, polítics, iedològics, de promoció d'activitats i d'idees, etc.

Tanmateix, des de mitjan década dels setanta, s'ha començat a observar la indústria de la cultura com una modalitat cultural que es configura progressivament amb una autonomia pròpia que la diferencia de la resta de les formes de producció, difusió i recepció culturals. Aquesta autonomia se'ns mostra a través de tres criteris:

i/ Des de la década dels setanta, nombrosos productes culturals de caire industrial presentats pels mitjans de comunicació utilitzen productes anteriors com a referència constant

que cal imitar, o per donar sentit a la producció actual. És a dir, es disposa ja d'un «patrimoni cultural» acumulat que permet diferenciar-la d'altres manifestacions culturals i que integra les normes industrials, de mercat i de consum, en formes de creativitat genuïnes de la indústria de la cultura. Serà l'àudio-visual l'àmbit per excel lència que regeixi la formació d'aquest patrimoni.

Hem de parlar d'una lògica cultural pròpia que exigeix criteris propis per avaluar la indústria de la cultura i per actuar-hi.

ii/ Ha esdevingut autònoma donada la formació de públics específics que han experimentat l'hegemonia de la indústria de la cultura des de la seva infantesa, tot acumulant constantment experiències culturals i vitals a través de la seva exposició als mitjans de comunicació. Aquests públics (formats a partir dels anys seixanta) vinculen la majoria de les seves experiències quotidianes amb la nova forma de cultura i a través d'ella s'han introduït en les esferes i els coneixements polítics, socials, ideològics, culturals, esportius, de consum quotidià, etc. Preferentment han estat els públics de l'àudio- visual els què han experimentat amb més intensitat aquesta influència.

iii/ La formació de la tecnocultura ha comportat la definitiva consolidació de l'autonomia de la indústria de la cultura i el seu pas de la forma tradicional a l'actual.

Seria un error pensar en la indústria de la cultura com una forma cultural poc desenvolupada, integrada o que depèn parcialment d'altres formes de cultura més elaborades o tradicionals.

IV. PROPOSTES D'ACCIO PER PROMOURE LA IDENTITAT CULTURAL EUROPEA EN EL MARC DE LA PLURALITAT DE CULTURES, A TRAVES DE LA INDUSTRIA DE LA CULTURA.

L'experiència històrica ens demostra que no podem bandejar la indústria de la cultura si volem accedir a un grau d'integració europea que superi la simple comunitat d'economies estatals. En els països industrials i avançats, la presència de la comunicació de massa és tan notable, diversificada i ubiqua que difícilment podem imaginar un projecte que no faci participar la cultura industrial en la constitució d'una nova identitat en el marc de la pluralitat de cultures característica del vell continent. L'experiència nord-americana (1865-1939) ha de fer-nos pensar en aquesta presència dels mass media en la formació de noves identitats supranacionals i en la necessitat que participin en la promoció d'una identitat cultural apta pel projecte europeu.

Tot seguit farem algunes recomanacions. Totes elles mereixerien un estudi més exhaustiu i, en algun cas concret, podrien ser objecte d'un estudi totalment autònom. Tanmateix, la nostra intenció és simplement la presentació d'alguns criteris bàsics de caràcter general. Aquests criteris bàsics podrien ser considerats com el fonament d'una política de la comunicació d'abast comunitari, en un primer moment, i europeu, en un moment culminant que impliqués tota la comunitat continental.

La nostra proposta s'articula en dotze proposisions mínimes que haurien de ser estudiades , planificades i executades des de l'acord entre els actuals estats europeus o -en una situació encara més pertinent- a través d'un poder legislatiu vinculant d'abast europeu.

La nostra proposta s'articula en dotze actuacions i té una consideració final:

4.1. Elaborar un model comunicatiu i cultural europeu.

4.2. Fomentar un sistema europeu de distribució.

4.3. Fomentar un sistema europeu de finançament i producció orientat cap a aconseguir majors quotes de producció i de mercat.

4.5. Impulsar una unificació dels règims fiscals.

4.6. Impulsar una normalització, estandardització o unificació dels equipaments tècnics de producció i de recepció.

4.7. Establir criteris conjunts sobre publicitat (quotes, continguts, limitacions legals,etc.)

4.8. Establir criteris conjunts sobre continguts de la programació (quotes de producció pròpia, qualitat, protecció dels infants, diversitat d'opinions, etc.)

4.9. Establir una normativa conjunta sobre els drets d'autor pel que fa a les exigències de la indústria de la cultura.

4.10. Considerar si cal establir alguna/es llengua/ües que actuïn com a vehiculars en certs productes destinats a la comunitat (ex.: francès, anglès, alemany).

4.11. Considerar la conveniència d'establir algun organisme propi de la Comunitat que fos competent en l'àmbit de la indústria de la cultura, pel que fa als suports tecnològics, a l'elaboració de legislacions sobre distribució, règims fiscals, producció, etc. Aquest organisme competent en comunicació hauria de plantejar polítiques de comunicació i propostes legislatives.

4.12. Proposar l'increment de la col laboració de les agències de comunicació, tant internacionals com regionals i locals, en qualsevol de les seves múltiples especialitzacions.

Consideració final: Tenir en compte les actuals limitacions de la producció de la indústria de la cultura europea, que fan preveure un llarg període de dependència respecte a la producció exterior.

4.1. Proposta d'accions futures per definir un model europeu per a la indústria de la cultura.

Del conjunt de les propostes voldríem comentar algunes qüestions que creiem centrals. Sobretot considerem que hauríem d'establir les línies mestres del que podria ser un «model europeu» aplicable a la indústria de la cultura. Aquest model podria fonamentar-se en els següents criteris:

i/ Principis bàsics: La indústria de la cultura europea hauria de respondre a allò que és més essencial i que millor ens defineix com a cultura europea: la llibertat. Hauria de basar-se legislativament en la garantia de la llibertat d'emissió i de recepció de tot tipus d'oferta (escrita o àudio-visual). Juntament amb aquesta garantia general, caldria establir criteris legislatius que regulessin la seva aplicació efectiva per evitar una situació de caos comunicatiu o de repetició d'ofertes.

ii/ Ambits de difusió. Un model que volgués compaginar el foment d'una identitat europea amb el respecte a la diversitat cultural s'hauria de bastir a partir de la delimitació de tres àmbits de difusió interdependents: un àmbit comunitari (que en el futur podria implicar tota Europa si el grau d'integració s'intensifiqués), un àmbit estatal i un àmbit regional.

Aquests àmbits només es poden configurar si la Comunitat pot tenir una capacitat legislativa i jurídica conjunta i efectiva. Més que en cap altre aspecte, les fronteres estatals han quedat obsoletes pel que fa a la comunicació de massa i a la indústria de la cultura. Les noves tecnologies permeten trencar amb les fronteres actuals i incidir en un gran nombre de mercats comunicatius i publicitaris fins ara configurats estatalment.

Un model europeu de indústria de la cultura hauria de basar-se en un projecte orientat cap al reconeixement de les regions europees i de les seves especificitats culturals i lingüístiques, històriques i territorials. El mercat comunicatiu i cultural s'hauria d'organitzar segons les regions, tot mantenint les actuals estructures estatals que haurien de deixar pas, a mig terme, a estructures definitivament comunitàries.

L'estructuració per regions europees facilitaria el respecte a les comunitats lingüísticament i culturalment diferenciades, però fortament articulades, per vertebrar un projecte definitivament europeu.

iii/ Ambits de producció. L'organització dels àmbits de difusió pressuposa l'establiment d'àmbits de producció. La comunitat europea hauria d'impulsar directament la producció i difusió corresponent a les ofertes "trans-frontereres" i comunitàries, tot garantint l'establiment d'estructures adequades a les regions europees.

La Comunitat podria impulsar les ofertes àudio-visuals conjuntes constituint, en l'esfera de l'àudio-visual, ofertes televisives i radiofòniques de caràcter públic i supra-nacionals. Aquestes institucions públiques i comunitàries són plenament viables amb l'aplicació de les noves tecnologies (sobretot, mitjançant els satèl lits de difusió directa, el cable de fibra òptica i algunes

de les altres formes de la tecnocultura: bases de dades comunitàries de consulta domèstica, sistemes de teletex, etc.). Aquestes ofertes comunitàries podrien ser el resultat de la col laboració entre les actuals entitats públiques de ràdio i televisió i podrien permetre vehicular una idea d'identitat , però, alhora, podríem dur a terme una tasca de difusió de les diferències culturals; és a dir, donat el seu caràcter comunitari, serien les institucions més aptes per a la promoció d'una comunicació constant i diversa entre els europeus.

D'altra banda, una estructura comunicativa que reconegués estructuralment les regions europees podria permetre l'organització i el potenciament de la recollida i el tractament d'informació destinada a les grans bases de dades (especialitzades i d'ús domèstic) que si no, disposen de poques possibilitats d'accedir a aquesta modalitat d'informació particular i concreta. Una articulació d'aquesta naturalesa podria permetre un increment de la informació disponible , l'adequació de les bases de dades a l'estructura cultural i territorial real que configura l'Europa dels nostres dies i una millor prestació d'aquests serveis. La manca d'un estructura d'aquesta naturalesa fa inviable una adequació de la tecnocultura a la realitat dels pobles europeus.

iv/ Formació d'un espai comunicatiu europeu. Caldria promoure progressivament un mercat comunicatiu i cultural europeu diferenciat de la resta dels grans mercats occidentals (el nord-americà, el canadenc, l'australià). Hauria de ser competitiu i orientar-se cap a la seva expansió exterior.

La formació d'un mercat àudio-visual europeu significaria la culminació d'un projecte europeu autònom.

v/ Creació d'un centre comunitari d'estudi i promoció d'un model comunicatiu i cultural europeu. Si repassem la història dels

models europeus per a la formació d'una indústria de la cultura nacional (Alemanya, França, Itàlia, Gran Bretanya) podrem concloure que sovint han fracassat per l'excessiva influència dels legisladors sobre la configuració dels continguts i de les polítiques de comunicació. A diferència dels Estats Units a Europa la presència dels acadèmics ha estat molt escadussera fins als anys seixanta. L'estudi dels sistemes comunicatius, l'establiment de polítiques de comunicació, la planificació de polítiques i activitats promocionals i la creativitat pel que fa a les noves ofertes comunicatives se'ns mostren com activitats necessaris per establir qualsevol política tendent a la promoció de la identitat europea en el marc de la diversitat cultural.

Un centre europeu sobre comunicació i cultura o la diversificació de les seves possibles activitats en centres regionals seria un aspecte important en la formació del nou model de la indústria de la cultura.

vi/ Compaginar les accions públiques amb la indústria de la cultura privada. Caldria fer suggerent el model europeu a fi i efecte que les empreses privades de l'àudio-visual i de la premsa, de la publicitat i les relacions públiques, es veiessin implicades en les noves perspectives. En aquest sentit, les grans empreses europees multimedia (News Corporation, Fininvest, Beta- Taurus, Bertelsmann o Mirror Cop.,entre d'altres) haurien de veure en el nou projecte la constitució d'un mercat europeu de 320 milions de persones necessitat urgentment de major capacitat de producció. No es pot construir un espai europeu de comunicació sense aquesta col laboració .

Consideració final

Si tenim en compte el conjunt de les dades actuals sobre la indústria de la cultura europea, haurem de concloure que les dificultats per dur a terme un model europeu específic són moltes

i molt diverses. Per acabar el nostre informe n'esmentarem algunes sense cap voluntat de ser exhaustius.

i/ Com ja s'ha dit anteriorment, la producció televisiva europea abasta un 10% de la demanda total. Aquest percentatge és representatiu de la realitat de la producció continental en un sector tan rellevant com és l'àudio-visual. En altres paraules: cal pensar en una «reconquesta» del mercat de ficció i d'entreteniment a partir de producció europea com a objectiu últim d'una indústria de la cultura comunitària; al mateix temps, caldrà valorar el sector de la informació com aquell que està més acostat a les necessitats plantejades pel projecte d'indústria de la cultura europea diferenciada de qualsevol altre model. El sector informatiu haurà de ser el primer a assumir la promoció de la diversitat cultural europea, malgrat que aquesta no podrà consolidar-se sense els sectors d'entreteniment, ficció i promoció.

ii/ Un voluntat de dur a terme un projecte capaç de promoure la identitat europea a partir del manteniment de la diversitat cultural no podrà ignorar la implicació en aquest projecte de l'anomenada tecnocultura. Aquest nou sector de la indústria de la cultura comporta noves formes de mercat, noves àrees de gestió del treball, un tipus nou d'empresa cultural i uns criteris renovadors referits al rendiment i als usos dels productes culturals que no podran ser oblidats a l'hora d'establir un model europeu per a la indústria de la cultura. En definitva, la tecnocultura augmenta la dificultat per dur a terme un nou projecte cultural europeu, ja que incrementa la complexitat general de la producció cultural. Desconèixer aquesta nova realitat pot portar com a conseqüència que es projectin actuacions futures que només impliquin els sectors directament vinculats amb la indústria de la cultura tradicional.

iii/ Una tercera dificultat a tenir en compte per elaborar un projecte europeu es situa en l'actual condicionament del mercat

cultural i industrial. Si parlem d'hegemonia nord-americana en la indústria de la cultura internacional és pel fet que, més enllà de la simple quota de mercat, s'han imposat certs models sobre els gustos culturals i certes pautes de comportament i actituds en relació a l'ús dels mitjans de comunicació, que han arrelat profundament en els consumidors europeus fins a determinar una clara influència nord-americana sobre el sobre el seu comportament cultural.

Qualsevol política comunicativa orientada a la indústria de la cultura haurà de tenir en compte aquesta realitat comunicativa i cultural.

Bibliografia

Castilla, Adolfo;Alonso, Ma.Cruz; Díaz, Jose A. (eds.) El desafío de los noventa. Madrid: Fundesco.1986.

Flichy, P. Las multinacionales del audiovisual. Barcelona:Gustavo Gili. 1982.

Informe Fast .Comisión de las Comunidades Europeas. Europa 1995. Nuevas Tecnologías y Cambio Social.Madrid:Fundesco.1986.

Kalbhen, Uwe;Krückeberg, Fritz; Reese, Jürgen. Las repercusiones sociales de la tecnología informática.. Madrid:Fundesco/Tecnos. 1983.

Lemoine, Philippe. Tes technologies d'information. Enjeu stratégique pour la modernisation économique et sociale.Paris: La Documentation Française.1982.

Masuda, Joneji. La sociedad informatizada como sociedad post-industrial. Madrid:Fundesco/Tecnos.1984.

Mattelart, Armand; Mattelart, Michèle. El carnaval de las imágenes.Madrid:Akal-Comunicación.1988.

Missika, Jean-Louis; Wolton, Dominique. La Folle du Logis. Paris: Gallimard.1983.

Tunstall, Jeremy. Communications Deregulation. The Unleashing of America's Communications Industry.Londres: Basil Blackwell.1986.

Zallo, Ramón. Economía de la información y cultura. Madrid: Akal-Comunicación.1988.MòDUL 16. CATEGORIA B

V. UN MODEL COMUNICACIONAL: LA DIVERSITAT COMPARTIDA

Josep Gifreu

1. La informació, un bé democràtic: lliure accés i lliure circulació

1.1. La llibertat d'informació ha esdevingut un puntal bàsic de la llibertat dels individus en la societat política, d'acord amb els postulats universalment acceptats (Declaració Universal dels Drets de l'Home, art. 19) i específicament ratificats a Europa (Convenció Europea dels Drets de l'Home, art. 10)[1]. Aquesta llibertat es concreta en:

a) llibertat d'informar (de donar informació i de difondre-la) i
b) llibertat d'informar-se (de rebre'n i de buscar-ne).

En les nostres societats postindustrials, cal posar un èmfasi especial en el valor de la informació i en la seva importància en tots els terrenys. Per això, l'accés a la informació esdevé un dels drets primordials dels individus, no sols com a consumidors, sinó sobretot com a subjectes socials i polítics en una societat summament complexa.

1.2. El paper de l'Estat i dels poders públics davant d'aquest dret reconegut als ciutadans ha de seguir aquestes orientacions globals[2]:

- establir les mesures mínimes per a l'exercici de la llibertat d'informació en el sentit d'a), i
- intervenir en aquells casos en què es posi en perill la llibertat d'accés dels individus o dels grups socials en el

---

[1] Consell d'Europa, Elements pour une conception européenne des média, Strasbourg, 1980. Es tracta d'un informe elaborat pel Comitè per als Mitjans de Comunicació de Massa del Consell i elevat al Comitè de Ministres; es pot considerar el compendi més representatiu fins en aquell moment de la doctrina "europea" sobre els "mass media" i la llibertat d'informació.

[2]. Veg. ibíd., capítol primer, on s'aborda el paper de l'Estat en relació amb la informació i amb els mitjans de comunicació.

sentit de b) (per exemple, a Europa, el cas de les telecomunicacions o de la ràdio i la televisió).

1.3. Als drets individuals de donar, rebre i buscar la informació, correspon el deure dels poders públics de garantir l'efectiva democratització de la informació produïda en la societat i per la societat. Una condició imprescindible a tal efecte és assegurar la lliure circulació de la informació.

Ara bé, així com el dret a la informació és un atribut personal, el deure de democratitzar i fer circular la informació no se situa en l'esfera personal, sinó en la col.lectiva; és un deure per ser expressat i realitzat políticament.

1.4. En abstracte, el dret a la lliure circulació de la informació és reconegut universalment per textos constituents del Dret Internacional (Declaració Universal, Constitució de la Unesco), i a Europa, també per l'esmentada Convenció i més tard per la Declaració Final de la Conferència Europea de Seguretat i Cooperació (Hèlsinki, 1975).

De tota manera, històricament s'ha entès i aplicat aquest dret sota la doctrina generada pels EUA de la postguerra, segons la qual la lliure circulació de la informació arreu del món no era més que l'extensió a l'àmbit internacional de la llibertat de premsa interna, reconeguda de forma absoluta per la Primera Esmena de la Constitució dels EUA. Aquesta pretensió provocaria en els anys 70 un llarg i virulent contenciós amb els Països no Alineats (Tercer Món), que reclamaven un Nou Ordre Internacional de la Informació i de la Comunicació, considerant que la doctrina del "free flow of information" era una nova forma de colonialisme[3].

---

[3] Veg. Mac Bride, S. (dir), Voix multiples, un seul monde, ("Informe Mac Bride), París, Unesco, 1980; v. també J. Gifreu, El debate internacional de la comunicación, Barcelona, Ariel, 1986.

1.5. Entre Estats, el dret a la lliure circulació de la informació planteja molts problemes. A Europa, també. Però la voluntat política d'uns quants estats, els de la CEE, segurament obligats per la dinàmica de la integració econòmica, ha passat dels principis acceptats a partir de la Convenció Europea als compromisos derivats del Tractat de Roma.

Com és sabut, el tractat constitutiu de la CEE implica la lliure circulació entre els estats membres de: persones; capitals; béns (mercaderies); i serveis. Tots aquests nivells de circulació afecten els mitjans de comunicació social i les indústries culturals connexes, i per això l'interès demostrat per la Comissió en l'anàlisi de la problemàtica específica que s'ha d'afrontar en aquest àmbit[4].

La configuració jurídico-administrativa d'aquest Mercat Interior -que afecta igualment la informació i els béns culturals, com a mercaderies i béns que són- troba en l'Acta Unica un termini de transició, que és el 31-12-1992.

2. Polítiques europees de comunicació: promoció i protecció dels espais diferenciats

2.1. En molts dels sectors de la comunicació, encara s'adopten polítiques per a l'àmbit tradicional dels estats nacionals (cas de la premsa, de la ràdio i la TV, del cinema, etc.). Però diversos

---

[4]. Els principals documents promoguts i impulsats en aquesta direcció per la Comissió de la CE són els dos "llibres verds" sobre la televisió (Television sans frontières: Livre vert sur l'établissement du Marché Commun de la radiodiffusion, notamment par satellite et par cable, Brussel.les, 1984) i sobre les telecomunicacions (Vers une économie européenne: Livre vert sur les télécommunications, Bruxelles, 1987); v. també Amparo del Río, Reptes per a les Telecomunicacions i la Televisió a Europa, Barcelona, Centre d'Investigació de la Comunicació de la Generalitat de Catalunya, 1989.

factors convergeixen en els darrers anys per fer canviar profundament, bé que lentament, aquesta situació. Entre aquests cal esmentar d'entrada el factor tecnològic, que en molts casos ha tornat obsoletes les fronteres convencionals, i l'econòmic, que a Europa ha motivat el procés cap al mercat interior. Aquesta situació nova fa reinterpretar la vella filosofia de la lliure circulació en el sentit, per exemple, d'una "TV sense fronteres"[5] (gràcies als satèl.lits) o d'un mercat comú de les telecomunicacions o d'un espai àudio-visual europeu[6], etc. S'imposen noves polítiques, que forçosament malden per ser suprastatals, però que de fet no poden deixar de ser representatives dels estats membres.

2.2. A Europa, en aquests anys constatem una forta col.lisió entre les dues grans forces històriques que pugnen per controlar el sentit de la crisi i de la transició: són, d'una banda els estats nacionals europeus, molts d'ells ben forts encara; i de l'altra, les grans corporacions transnacionals[7].

---

[5]. Paral.lelament a les discussions al si de la CEE entorn de la directiva sobre la TV sense fronteres, el Consell d'Europa, amb les Conferències de Ministres de Comunicació, preparava un projecte de convenció sobre "la TV transfronterera". D'altra banda, l'interès pel futur de la TV a Europa suscitava l'aparició d'organismes independents com l'European TV Task Force (integrat per una vintena d'empresaris i de directius d'una dotzena de països), que proposaven la creació d'un "Forum Europeu de la Televisió" com a organisme d'autocontrol, de cooperació i de promoció (V. el seu informe Europe 2000: What kind of television?, Manchester, The European Institute for the Media, 1988).

[6] El principal programa impulsor d'un espai àudio-visual europeu és el programa MEDIA (Mesures d'estímul al desenvolupament de la indústria àudio-visual), aprovat per la CEE en el 1986, que preveia entrar en una fase operatòria a partir del 1989. En aquest marc i amb el suport del Consell d'Europa, en el 1988 se celebrà l'Any Europeu del Cinema i la Televisió.

[7] Per una discussió d'aquesta problemàtica, vegeu especialment: R. Petrella, "Un nouveau partage du monde entre les entreprises géants", Le Monde Diplomatique, agost 1989; i H. I. Schiller, "Faut-il dire adieu à la souveraineté culturelle?", ibíd.

Aquestes dues forces -la política i l'econòmica- tenen interessos no coincidents en les aplicacions (polítiques) dels esmentats principis de llibertat d'informació i de lliure circulació de la informació. Corresponen a interessos no coincidents dels projectes globals de transformació de les societats europees i del mapa polític europeu.

2.3. Un conflicte "exemplar" en aquest sentit seria el de les quotes de producció europea en els canals (públics i privats) de TV que podran circular pels territoris de la CEE.

A partir del "Llibre verd: Televisió sense fronteres" (1984), l'any 1986 la Comissió de la CE presentà una proposta de directriu amb vista a reglamentar el mercat europeu de la TV. Una de les propostes més conflictives fou l'establiment d'unes quotes mínimes de producció àudio-visual europea en la programació de les televisions, que al principi se situaven en un 60 per cent.

Les discussions sobre aquest punt en feren retardar l'aprovació final pel Parlament i pel Comitè de Ministres de la CEE fins a primers d'octubre de 1989. I al final, la directriu quedà reduïda a una simple recomanació, sense valor jurídic, d'una "proporció majoritària del temps de difusió" destinada a produccions europees. I tot i així, aquesta fórmula no obtingué el consens, sinó els vots contraris de Bèlgica i Dinamarca, països que negaven competències a la CEE sobre aquest punt.

2.4. Aquesta actitud final de caire "abandonista" de la CEE, en una qüestió considerada crucial per al futur de la creació i la promoció de l'àudio-visual europeu, no és fàcil d'explicar. És el

resultat i l'expressió d'un conjunt de contradiccions, en la línia assenyalada abans[8].

Sembla força evident que els interessos fonamentals dels grans estats dela CEE -RFA, Regne Unit, França, Itàlia, i fins a un cert punt Espanya- en matèria de televisió no passen per facilitar a qualsevol preu la construcció d'un espai europeu. Tot porta a pensar, per contra, que prefereixen recompondre els respectius espais estatals-nacionals en aquesta etapa de desregulació i de privatització dels mitjans. I els estats més petits es mostren encara més reacis a cedir graus de sobirania en aquest terreny.

D'altra banda, aquesta situació crítica no és gens aliena a les pressions antiproteccionistes desplegades pels EUA en tot el procés de discussió, que han arribat fins a plantejar possibles represàlies a través del GATT.

2.5. Aquest conflicte és representatiu del joc de forces en acció, que hi ha darrere la retòrica oficial. Posa en relleu algunes evidències, com:

- que no hi ha UN projecte polític d'organització del sistema comunicatiu europeu darrere les directives de la CEE, probablement perquè no hi ha un projecte polític definit;
- que una de les dues lògiques que prevalen en el camp del joc, la lògica política dels estats nacionals, pretén mantenir, i si es pot, ampliar, la influència del seu espai convencional de comunicació i cultura; i

---

[8]. Aquesta qüestió ha estat abordada últimament per B. Guillou, "Europe des images: la diversité plus forte que l'unité", Mediaspouvoirs, n. 12, 1988, pp. 64-81, i per S. Regourd, "Une grande bataille pour l'Europe de l'audiovisuel", Le Monde Diplomatique, cit. Per una consideració més aprofundida, vegeu singularment: D. McQuail & K. Siune (eds), New Media Politics: Comparative Perspectives in Western Europe, Londres, SAGE, 1986; i K. Kyson & P. Humphreys, Broadcasting and new media policies in Western Europe, Londres, Routledge, 1988.

- que l'altra lògica, la de les grans transnacionals del ram (amb els EUA darrera), aspira a una total llibertat de circulació de la informació i dels béns culturals, confiant en les excel.lències de la lliure competència en un mercat on suposadament tothom troba igualtat d'oportunitats.

2.6. La dinàmica desencadenada per la primera lògica d'acció fa entreveure -com es pot comprovar de facto- un reforçament dels nacionalismes convencionals d'Europa i una escassa consolidació d'un sentiment supranacional europeu.

Això es constata en el camp de la comunicació, a partir de diverses realitats: un cert fracàs d'alguns intents de canals "paneuropeus" de TV, tant de caràcter públic com privat; la dificultat d'emprendre polítiques de producció i de cooperació àudio-visual; els temors dels magnats de premsa a l'hora d'invertir en projectes paneuropeus (retirada del projecte de diari europeu de Maxwell, dificultats en el lloguer dels canals del satèl.lit privat Astra), etc.

2.7. Així, si es considera que el primer motor de la transformació del mapa comunicatiu europeu és el procés de globalització de les economies i dels mercats, podem observar-hi un seguit de resistències, les més rellevants de les quals serien aquestes:

- les resistències inercials dels estats nacionals, que es neguen a perdre els seus nivells convencionals de sobirania, expressada també en les polítiques dels "media" sobre el propi territori; i
- les resistències de les comunitats diferenciades existents a Europa, no assimilades o no assimilables pels estats, per la seva especificitat ètnico-nacional, lingüística o sòcio-cultural.

2.8. D'altra banda, una de les conseqüències més determinants del tipus de societat anomenada postindustrial, és el creixent grau de complexitat social, fenomen que, afegit a la diversitat històrica dels pobles d'Europa, als nivells relativament alts de renda i a la irrupció de l'anomenada "opulència" comunicacional, tendeix a generar en el camp de la comunicació un conjunt de reaccions que podríem agrupar en aquests dos blocs:

- reaccions que impulsen la recuperació, per mitjà dels "media", de la consciència diferenciada d'aquells *grups/comunitats amb història pròpia i encara no desarticulada* del tot (fenomen especialment viu si conserven una llengua pròpia); i
- reaccions que afavoreixen l'aparició de nous grups socials i/o ètnics que busquen precisament en els "media" (ràdios lliures, TV locals, programes de TV per cable, diaris locals/regionals, premsa especialitzada i alternativa, etc.) la seva oportunitat d'articular-se i d'intercomunicar-se.

2.9. En conseqüència, un fenomen àmpliament observat i estudiat a l'Europa de la postguerra, i singularment dels darrers anys, és el que podríem anomenar fenomen de "re-regionalització", que implica tendències complementàries de descentralització del poder cultural i de desconcentració dels recursos (materials, humans, pressupostaris, etc.)[9].

Aquesta dinàmica troba en el camp de la televisió una correspondència ben palesa. De l'anterior model monopolístic i centralitzat de les televisions estatals europees -amb l'excepció

---

[9] Sobre aquest procés de "re-regionalització" a Europa hi ha ja un gran volum de referències. Esmentem-ne algunes de més pròximes a la temàtica cultural i comunicativa: E. Fossas, Regions i sector cultural a Europa, Barcelona, Tesi doctoral (Universitat de Barcelona), 1989; R. Petrella, La rénaissance des cultures régionales, París, Entente, 1978; Y. Meny & B. de Witte (eds), Dix ans de régionalisation en Europe. Bilan et perspectives 1970-1980, París, Cujas, 1982.

de la RFA-, s'ha anat passant progressivament a un model caracteritzat per una certa estratificació d'institucions emissores (des del model "federalitzat" de la RFA, a les locals d'Itàlia o de Catalunya, passant lògicament per les "regionals" com RAI-3 o FR-3 o les "autònomes" territorials com TV3 o a les lingüístiques com RTBF de Bèlgica).

2.10. Per tant, estem ja en condicions de pensar un model polític de comunicació per a Europa que basés la lliure circulació en el reconeixement constitucional d'uns ESPAIS DE COMUNICACIÓ DE BASE, que podrien anomenar-se "espais nacionals de comunicació", diferenciats entre si per raons de formació històrica i lingüística, principalment. (Una fonamentació i una caracterització més detallada d'aquest concepte es troba en la proposta final d'aquest document).

El reconeixement d'aquests espais de comunicació de base hauria de comportar el reconeixement polític de la seva capacitat de fomentar "internacionalment" les contribucions culturals pròpies, i també de la seva capacitat de limitar la circulació d'aquells fluxos que poguessin atemptar contra la seva identitat sobre l'espai propi.

3. Oportunitats d'accés de totes les cultures a la circulació de les pròpies obres

3.1. En la perspectiva anterior, sembla versemblant suposar que les cultures diferenciades ho seran en la mesura que aconsegueixin espais de producció i de circulació diferenciats. És a dir, no seran tant els continguts allò que marcarà la diferència d'una comunitat cultural, sinó si de cas la llengua pròpia i la seva capacitat (política) de discriminació dels fluxos comunicatius que circulin pel seu espai territorial.

La màxima aspiració de qualsevol comunitat serà alhora:

- l'afirmació de la seva especificitat cultural per mitjà de la circulació hegemònica interna (en el propi espai de comunicació de base) de la informació i dels béns culturals produïts per la mateixa comunitat;
- l'afirmació també a l'exterior (a l'Europa comunitària i al món, en general), per mitjà de la circulació de la producció pròpia, amb el suport de les institucions europees.

3.2. Ara bé, el concepte de llibertat de circulació que propugnen les empreses multinacionals pot posar en perill la capacitat real de penetració i de circulació de la producció de les comunitats amb recursos (polítics, econòmics, culturals o demogràfics) reduïts, pel fet que la indústria cultural es comporta en el mercat com una indústria més.

Naturalment, això s'agreuja en les comunitats petites, minoritàries o minoritzades i/o en procés de reconstrucció. La seva capacitat econòmica de producció i també de consum sol ser molt petita, per definició. Però en canvi, no per això haurien de gaudir de menys capacitat política per fer circular els seus béns culturals a dintre i a fora, sinó justament al revés.

3.3. Així, doncs, caldria arbitrar un model polític i adoptar polítiques eficaces perquè aquestes comunitats amb recursos econòmics més limitats poguessin:
- Controlar la recepció i la circulació dels fluxos de comunicació i de cultura en el seu propi espai.
- Controlar els nivells d'ús de la pròpia llengua en aquells fluxos.
- Produir una indústria cultural amb recursos suficients per poder competir en els mercats.
- Accedir a canals de circulació de fora de la CE, amb el suport de les institucions comunitàries.

3.4. En el marc del debat europeu sobre la cultura i la identitat europees, i sobre el paper dels "mass media" en aquest procés[10], una línia de reflexió i d'actuació ben interessant fou la iniciada amb l'anomenada "Declaració de Delfos" o "Carta de l'àudio-visual", un document aprovat per un total d'unes 250 personalitats de l'art, les lletres i les ciències, convocats per la CE i el Consell d'Europa al final del setembre de 1988 a l'illa grega de Delfos. El document posava les bases de l'actuació política en el camp del cinema i la TV a Europa, amb la voluntat de combatre "el debilitament progressiu" de les identitats culturals europees.

Al costat de la defensa de la creació artística i del paper imprescindible de l'autor, la declaració defensa explícitament el dret de tots els pobles "a accedir a l'obra cinematogràfica i televisiva, que reflecteix les seves característiques socials i culturals, entre les quals el primer lloc correspon a la llengua" (punt 2). I reclama dels governs i de les institucions europees un esforç solidari, especialment amb els països més dèbils del continent, a base d'emprendre polítiques "de suport i de salvaguarda de les expressions nacionals minoritàries" (punt 3).

3.5. De tota manera, si bé en l'important sector de la ficció àudio-visual la Declaració de Delfos és oportuna, cal incidir expressament en les possibilitats i oportunitats de la cobertura informativa per tots els "media" d'aquests espais de comunicació de base. La presència d'una premsa, d'una radiodifusió i d'una televisió que dotin la comunitat d'una informació d'actualitat sistemàtica i professionalitzada en la llengua pròpia, resulta avui absolutament imprescindible per a la conservació de la identitat diferenciada. Els informatius dels mitjans de masses, com està ben

---

[10] Per al seguiment del debat en termes bàsicament de cultura, vegeu J. Delcourt & R. Papini (dirs), Pour une Politique Européenne de la Culture, París, Economica, 1987; i per a la implicació dels "mass media", vegeu de Mediaspouvoirs, n. 12, 1988 (semimonogràfic).

demostrat, constitueixen avui els mecanismes principals de producció/reproducció dels referents simbòlics i culturals (nacionals, ètnics, socials, lingüístics, polítics, etc.) que defineixen i cohesionen les actuals comunitats humanes.

4. Polítiques lingüístiques específiques per als "media"

4.1. Habitualment, les polítiques estatals sobre els "mass media" acostumen a ignorar la qüestió lingüística. Això sol passar a gran part dels països europeus.

Però pel sol fet d'existir, els grans "media" intervenen directament en els processos i els conflictes lingüístics. Incideixen, d'una manera o altra en la penetració, la subordinació, la substitució o l'exclusió de les llengües en contacte sobre un espai de comunicació nacional. El simple ús d'una llengua en un gran circuit cultural de massa equival a l'exclusió d'una altra llengua (amb l'excepció d'aquells casos, almenys de moment no usuals, en què un mateix discurs visual va acompanyat de versions orals o subretolades en diverses llengües).

L'àmbit dels mitjans de difusió és, avui dia, no sols el més decisiu en les pugnes ideològiques i polítiques, sinó també el camp de batalla determinant dels conflictes lingüístics.

4.2. Una visió panoràmica de les polítiques europees en aquest àmbit pot mostrar com els grans estats han tendit a donar per suposat que la llengua dels grans mitjans és la llengua "oficial" de l'estat, que entenen generalment com a llengua "nacional". És el cas de França, del Regne Unit, d'Itàlia o d'Espanya, on la praxi política ha portat a aplicar de fet un principi de territorialitat única per a la llengua "nacional" com a llengua vehicular dels "mass media" de titularitat pública, ignorant en major o en menor grau l'existència de les llengües minoritàries presents en el territori respectiu.

Només en el cas de Bèlgica i Suïssa, la diversitat lingüística ha merescut ser articulada a tots els efectes a partir del principi de territorialitat, i doncs, també pel que fa a l'ús lingüístic en els mitjans[11].

4.3. El model seguit per Bèlgica i Suïssa ofereix unes pautes interessants d'aplicació a tots aquells estats europeus que comprenen diverses comunitats lingüístiques. És a dir, el model general que cal reivindicar en una Europa unida deriva del principi de territorialitat lingüística, aplicat també als grans mitjans de comunicació de masses.

Seguint la lògica argumentada anteriorment, a un espai de comunicació de base o "nacional" (en el sentit no estatal del terme) correspondria l'estatus lingüístic d'una sola llengua territorialitzada, la qual seria "la pròpia" de la comunitat cultural assentada històricament en aquell territori, i en conseqüència, la pròpia també dels principals instruments d'expressió i d'intercomunicació d'aquesta comunitat, que són avui els "mass media".

4.4. Les institucions polítiques europees, especialment la CEE i el Consell d'Europa, haurien de conduir una acció decidida en aquest sentit, ja que el paper central de la diversitat de llengües en la riquesa de les cultures europees sembla indiscutible i, de fet, no és discutit per ningú.

Una línia d'atenció a aquesta problemàtica fou iniciada a final dels anys 70, amb el primer encàrrec, per part de la Direcció General per a la Recerca, la Ciència i l'Educació de la CEE, d'un

---

[11] Corominas, Maria, Política lingüística i política de mitjans a Europa (Ràdio i Televisió), Bellaterra, Tesi doctoral (Universitat Autònoma de Barcelona), 2 vols., 1989.

informe amb vista a establir les bases per a polítiques de suport a les llengües menys esteses de la Comunitat, amb referència especial a la ràdio i a la televisió[12]. El Consell d'Europa, per la seva banda, estava tramitant la Carta Europea de les Llengües Regionals i Minoritàries (que tenia prevista la seva aprovació l'any 1990).

Resulten imprescindibles una atenció i una acció molt més decidides d'aquestes institucions suprastatals europees amb vista al suport i la promoció de polítiques lingüístiques que afavoreixin la presència de les llengües no oficials en els "mass media" en general, i en els propis del seu espai de base, en particular.

5. Proposta final: vers l'articulació d'espais nacionals de comunicació

5.1. Una de les tendències generals reconegudes per l'actual sociologia política és la progressiva reducció de la sobirania dels estats nacionals, cosa especialment observable a l'Europa de la postguerra. Diversos factors, sovint contradictoris, contribueixen a aquest procés lent de demolició dels vells estats europeus: per dalt, la globalització de les economies, el desbordament de les fronteres polítiques per les tecnologies i la creació d'instàncies suprastatals, singularment la CEE; per baix, els diversos fenòmens de descentralització i de regionalització, que sempre impliquen una redistribució del poder i de les competències.

En aquesta dinàmica històrica, les velles fronteres geopolítiques dels estats estan destinades a patir una crisi profunda, crisi que ha de portar a reconsiderar la conveniència de repensar l'estatus

---

[12]. Alcock, V.A. & O'Brien, T., Policies to support radio and televisions broadcasting in the lesser used languages of the European Community, Coleraine, University of Ulster, 1980; i també, Instituto della Enciclopedia Italiana, Le minoranze linguistiche nei paesi della communità europea, Luxemburg, CEE, 1985.

de les comunitats històriques presents a Europa des de la formació de les llengües i les cultures nacionals diferenciades, encara existents avui sobre el continent. Això significaria, a la llarga, articular una nova forma de convivència dels pobles, les llengües i les cultures europeus, basada en el respecte, el diàleg i la cooperació, independentment del volum demogràfic o de la importància econòmica de cada col.lectivitat.

5.2. *Proposem aquí una via de rearticulació de la diversitat cultural i lingüística europea, a partir del reconeixement constitucional* -bé en els tractats constituents de la CEE, bé en la futura constitució europea- d'uns espais de comunicació de base, que es podrien anomenar "espais nacionals de comunicació" (o d'alguna altra manera semblant, però inequívoca). En qualsevol cas, prenem aquí el terme "nacional" en un sentit equivalent al de "comunitat nacional", i no al de "estat nacional"; en conseqüència, dins aquesta proposta d'articulació cultural i política, no es poden confondre els àmbits d'"espais nacionals" amb els d'"espais estatals".

Es tracta d'una proposta de redistribució del poder cultural a l'Europa del segle XXI; d'un poder cultural entès com a capacitat de recreació de les identitats col.lectives en un context de mundialització de l'economia i de la cultura, i d'un poder que avui s'exerceix sobretot pel control de l'espai geopolític de comunicació.

Comportaria lògicament una descentralització dels òrgans de poder cultural i un reajustament dels àmbits d'acció cultural i comunicativa, que potenciés d'una banda la capacitat de participació de les comunitats de base, i de l'altra la democratització dels recursos.

és una proposta que no s'enfronta directament amb cap de les dues lògiques fonamentals d'acció que imperen a Europa, la dels grans estats i la de les transnacionals. Vol ser més aviat una tercera via, que implicaria una certa relativització de les dues anteriors i que hauria d'evitar que grans estats i grans transnacionals acabessin arribant a una entesa favorable als seus interessos, per damunt dels interessos innegociables de les comunitats concretes implicades.

5.3. Aportem aquí una proposta indicativa dels trets que haurien de definir el concepte d'"espais nacionals de comunicació", en el benentès que es tracta d'una primera aproximació, susceptible d'una àmplia i profunda discussió.

Els elements que considerem fonamentals i fonamentadors de la consideració d'un espai nacional de comunicació, podrien resumir-se així:

* Comunitat lingüística, amb una llengua viva i històricament territorialitzada.
* Comunitat de cultura, amb uns referents patrimonials i simbòlics compartits i reconeguts com a propis.
* Institucions polítiques representatives (no forçosament estatals) o voluntat de tenir-ne.
* Institucions comunicatives en la llengua pròpia que abastin el territori de la comunitat, o voluntat de tenir-ne.
* Autoconstitució a partir de l'exercici del dret d'autodeterminació.

Cada un dels cinc elements sembla imprescindibles per a la consideració d'un espai comunicatiu com a espai nacional de comunicació, per bé que el darrer passa a ser l'element políticament decisiu.

5.4. Si l'autoconstitució d'una comunitat com a espai nacional de comunicació resulta el pas decisiu, és obligat referir-se a la base constitucional que legitimaria i empararia l'exercici d'aquest dret. Caldria apel.lar, en efecte, a un reconeixement constitucional de l'hipotètic futur estat federal europeu (potser ja embrionari) o al mateix tractat constitutiu de la CEE, reformat degudament.

En aquesta via, el reconeixement constitucional europeu hauria d'incloure:

* L'assumpció d'un model polític d'articulació comunicativa a escala europea (o de la CEE), basat en espais nacionals de comunicació; espais culturals diferenciats, espais geopolítics (territorials i polítics), amb llengua pròpia territorialitzada, i formats a partir de l'exercici del dret d'autoconstitució.
* El reconeixement del dret de cada espai a controlar la circulació de fluxos de comunicació i d'informació sobre el territori propi, especialment en relació amb l'ús de la llengua i/o a altres trets culturals considerats constituents de la identitat col.lectiva.
* El mandat a cada espai de garantir els drets personals de tots els ciutadans residents al seu territori, pel que fa a l'exercici dels drets d'expressió i d'informació, i dels altres drets fonamentals recollits en la doctrina internacional dels Drets de l'Home.

5.5. Tal com queda apuntat en l'apartat anterior, aquesta proposta no es limita a plantejar una alternativa política i cultural per a la protecció de les comunitats lingüístiques i culturals europees sense estat i/o en perill de substitució i extinció, sinó que va més enllà. Pretén oferir un model alternatiu general a l'articulació política de tots els pobles europeus, amb llengua diferenciada i històricament territorialitzada, que garanteixi la

constitucionalització de la diferència amb el reconeixement d'uns espais geopolítics on cada comunitat nacional podrà exercir uns nivells de control sobre les condicions i els tipus de fluxos comunicatius que circulin pel seu espai. Significa atribuir i reconèixer una nova forma de sobirania (relativa) a les comunitats nacionals, superant així les constriccions i les contradiccions tan greus dels estats nacionals europeus actuals.

VI. L'ARTICULACIO DE LA DIVERSITAT LINGÜISTICA EUROPEA

Isidor Marí

Tractar de la diversitat cultural sense tenir en compte alhora la diversitat lingüística seria parcial i incomplet, ja que llengua i cultura són sistemes indestriablement units.

Des d'un punt de vista universal, tal com va remarcar Goodenough, sense el llenguatge hauria estat impossible per a la humanitat d'organitzar el coneixement de la realitat i d'acumular i transmetre la cultura.

De manera semblant, cada llengua històrica en concret representa per a cada cultura una forma única, insubstituïble i irrepetible d'organitzar la seva experiència del món i constitueix un vehicle d'acumulació i transmissió de cultura absolutament inseparable de la resta del sistema cultural. Suposant que fos possible traduir íntegrament una cultura a una altra llengua, el resultat no seria equivalent a l'original, sinó una cultura sense arrels històriques ni socials.

Una llarga tradició de pensament s'ha ocupat de les complexes i fondes vinculacions entre llengua i cultura. Recordem, per exemple, els noms destacats de Herder, von Humboldt, Sapir i Whorf.

L'abast del condicionament recíproc entre llengua i cultura ha estat motiu de controvèrsia durant molt de temps en aquest corrent intel.lectual. Sembla generalment acceptat que, si bé no hi ha una determinació absoluta de la llengua per part del sistema cultural, almenys un cert grau de condicionament cultural sobre la llengua és indiscutible: la llengua dels esquimals, per exemple, no ha desenvolupat tants recursos per tractar de les salines com per referir-se a la neu i el gel. Inversament, no es pot afirmar que la cultura estigui totalment determinada pel sistema lingüístic en què es vehicula, però totes les cultures estan relativament condicionades per les llengües respectives: una llengua sense distinció entre gènere masculí i femení facilita, per exemple, la

supressió de les expressions masclistes, encara que no implica necessàriament que la cultura corresponent sigui més favorable que les altres a la condició de la dona.

En definitiva, la llengua no és un subsistema més en el conjunt de la cultura, sinó el seu vehicle consubstancial. Respectar la diversitat lingüística és la condició del respecte entre les identitats culturals i de la convivència harmònica entre els pobles (Fishman, 1980).

1. Plantejament de la qüestió

En obrir el congrés sobre Els problemes lingüístics i la unitat europea celebrat a Merano el 1980, Heinz Kloss sintetitzava així les implicacions lingüístiques de la unificació d'Europa:

"En la unificació gradual d'Europa, que tots desitgem, ens cal superar dues comeses completament diferents: hem de millorar les possibilitats de comprensió oral i escrita entre les comunitats lingüístiques d'Europa i hem d'impedir, alhora, que en aquesta unificació siguin conscientment o inconscientment discriminades i perjudicades les comunitats lingüístiques mitjanes i petites." (Kloss, 1982)[1].

Aquest és també l'objectiu que anima el nostre plantejament. Cal tenir en compte, però, que el primer d'aquests dos requisits té al seu favor la dinàmica d'unificació del mercat econòmic: la intercomprensió avança perquè és a la vegada condició i

[1]. "Wir müssen bei der schrittweisen Einigung Europas, die wir alle wünschen, zwei ganz verschiedene Aufgaben bewältigen: wir müssen dir Möglichkeiten der mündlichen und schriftlichen Verständigung zwischen den Sprachgemeinschaften Europas verbessern und wir müssen zugleich verhindern, dass bei dieser Vereinheitlichung die mittleren und kleinen Sprachgemeinschaften bewusst oder unbewusst hintangesetzt, diskriminiert und geschädigt werden."

conseqüència dels intercanvis de béns, de serveis i de professionals en tots els àmbits de l'economia, inclosa l'activitat cultural. Aquesta dinàmica impulsa per si sola l'extensió d'algunes llengües majors, en detriment de les més petites, que solen quedar-ne al marge. Ara bé, avançar només en el foment d'una intercomprensió basada en algunes llengües majors i postergar o oblidar les llengües menors equival a condemnar aquestes últimes a l'extinció gradual, més o menys ràpida. Lògicament, si la dinàmica del mercat afavoreix l'expansió de les grans llengües, la política europea -la intervenció conscient dels òrgans de govern- ha de tendir prioritàriament a corregir aquest desequilibri, reforçant les llengües menors, i no a afavorir encara més l'expansió de les grans llengües en detriment de les petites.

La construcció de la unitat econòmica, política i cultural europea no és possible ni desitjable si és entesa com un procés cap a la *uniformitat forçada*. Com ha destacat Edgar Morin (1987), la convivència dialògica en la diversitat ha estat històricament la raó de la forta creativitat europea, constitueix el tret més valuós i definitori de l'europeïtat i representa la millor aportació que el nostre vell i petit continent pot fer de cara a un model de convivència universal.

Pluralisme democràtic, pluralisme cultural i pluralisme lingüístic pertanyen a un mateix camí i a un mateix objectiu.

En el terreny lingüístic, Europa no presenta una complexitat superior a la dels altres continents, ans al contrari: davant dels centenars de llengües d'Asia, d'Africa, d'Amèrica o d'Oceania, a Europa els recomptes es limiten a algunes desenes. La diferència principal és que en els altres continents el contrast entre, d'una banda, l'enorme dimensió, el nivell de desenvolupament i l'expansivitat d'unes poques comunitats i, d'altra banda, la migradesa d'una constel.lació de petits grups lingüístics, és

abismal i de conseqüències fatals per als més petits, mentre que a Europa els desequilibris -que també existeixen, com dèiem- no són tan extrems. Perfeccionar aquest model harmònic de convivència lingüística i oferir-lo al món és una de les empreses que avui a Europa valen la pena. Americanitzar Europa (unificació lingüística sacrificant la diversitat) o europeïtzar el món (intercomprensió salvaguardant la diversitat), aquest sembla ser el dilema. Nosaltres optem inequívocament pel segon objectiu.

Altres premisses orientaran la nostra recerca d'una articulació satisfactòria de la diversitat lingüística d'Europa:

a) Prendre en consideració tota Europa, la totalitat de les seves comunitats lingüístiques, sense exclusions territorials ni jeràrquiques. El model idoni no es pot limitar als països que actualment són membres de la CEE o del Consell d'Europa, encara que aquests marcs siguin els que han iniciat el procés d'unificació. Tot el territori europeu ha de ser tingut en compte com a espai lingüístic. De manera semblant, cap comunitat lingüística no ha de ser exclosa de la nostra consideració per raó de les seves reduïdes dimensions o la seva escassa vitalitat. Cap llengua europea no pot ser ignorada tampoc per consideracions jerarquitzants sobre el seu estatus.

b) Comptar amb el manteniment de les estructures estatals. La hipòtesi d'una situació final d'unitat política global d'Europa no ens pot fer perdre de vista quin és el punt de partida, amb les seves dificultats: l'organització (o la desorganització) lingüística actual d'Europa és fruit de la voluntat dels estats. Uns estats en els quals no sempre hi ha sistemes democràtics de govern. Uns estats en els quals, fins i tot quan són formalment democràtics, les majories s'imposen abusivament a les minories i la llei del màxim benefici en el

mercat no troba gaires limitacions. Aquests estats són, ens agradi o no, els protagonistes de la unificació europea, guiada per una escala de valors en la qual la preservació de totes les llengües no es troba certament en primer lloc. I no podem somniar que aquests estats desapareixeran per art de màgia per deixar el pas lliure a una Europa dels pobles.

Apuntem ja des d'ara que dues de les principals dificultats de moltes comunitats lingüístiques procedeixen precisament de l'actitud dels estats: la fragmentació d'una mateixa comunitat per fronteres polítiques o administratives i la manca de reconeixement obert i de promoció de moltes llengües, minoritzades per la mateixa inhibició o persecució activa dels estats. Canviar la política lingüística dels estats és la condició de l'articulació satisfactòria del conjunt de les comunitats lingüístiques europees.

c) Centrar la nosta proporsta en les comunitats lingüístiques, com a unitats fonamentals. La llengua és una realitt eminentment social, col.lectiva i no individual. No podem parlar de les llengües en abstracte, com si fossin entitats independents dels col.lectius que les usen, ni limitar-nos a la dimensió purament individual dels coneixements i els comportaments lingüístics. El nostre plantejament ha de partir de cada comunitat que comparteix una llengua, com a unitat bàsica i punt de referència de tota altra consideració sobre les persones, els sistemes lingüístics, les fronteres polítiques o administratives, etc.

d) Concedir una importància clau al paper de les organitzacions complexes, també en el terreny de l'ús lingüístic. Igual com en molts altres ordres de la vida en la societat urbana moderna, la influència lingüística dels sistemes organitzatius de tot tipus (administratius, empresarials, sindicals o professionals, educatius, esportius

i lúdics, eclesiàstics, culturals o informatius, etc.) és absolutament decisiva (Maintz). Com a intermediaris que són entre cada persona i el conjunt de la societat, aquests sistemes organitzatius determinen profundament els processos d'interacció (comunicació verbal), socialització (aprenentatge de llengües i de normes de comportament lingüístic) i canvi social (transformació de l'ordre lingüístic general de la societat). Pensar només en termes d'individus i de comunitats lingüístiques sense tenir en compte la intermediació de les organitzacions complexes seria ignorar una dimensió essencial.

e) *Es en el marc de les consideracions precedents que té* sentit parlar del lliure desenvolupament lingüístic de cadascun dels ciutadans europeus, individualment considerat. Perquè la llibertat d'opció lingüística de cada ciutadà sigui realment possible, cal superar els condicionaments que ara limiten el ventall de les eleccions: ¿com podem pretendre que és lliure la decisió de prescindir d'una llengua A en favor d'una altra B, si en la llengua A no hi ha unes oportunitats (educatives, culturals, professionals, etc.) raonablement equivalents a les que es presenten en la llengua B? La lliure opció lingüística individual, si es fa abstracció de les seves condicions socials, esdevé el subterfugi de l'expansionisme de les llengües dominants respecte a les dominades.

Un últim comentari ens sembla convenient[2], per tancar aquest

---

[2] Hi ha altres aspectes de l'evolució de les llengües en l'actualitat que segurament mereixerien atenció en una política lingüística europea, però que són generals en totes les comunitats lingüístiques i no tenen gaire relació amb l'ordenació del plurilingüisme europeu. Per això ens limitarem a deixar-ne constància esquemàtica: (a) ràpid retrocés de les varietats geogràfiques (no de les socials, esp. generacionals) respecte als estàndards; (b) proliferació de multitud de nous registres lingüístics, vinculats a infinitat de subespecialitzacions temàtiques i a la sofisticació de les tecnologies de la comunicació; (c) substitució creixent de les formes immediates,

preàmbul, i és subratllar l'escassa atenció que es concedeix a l'aspecte lingüístic de la diversitat europea, fins i tot quan es reflexiona sobre la diversitat cultural, en la qual òbviament les llengües tenen un paper preeminent. A diferència del que va passar al final de la Primera Guerra Mundial, en què els Tractats Internacionals evidenciaven una gran preocupació per les minories lingüístiques, després de la Segona Guerra sembla haver-se establert un consens per minimitzar o ignorar l'existència de conflictes lingüístics. Paradoxalment, són els anys en què la comunicació de masses ha trencat totes les fronteres i en què s'han desenvolupat la sociolingüística i la seva versió aplicada, la planificació lingüística. Només la presa de consciència crítica subsegüent al maig del 68 semblà posar en qüestió l'ordre lingüístic europeu, però sense gaires repercussions reals, al capdavall.

Actualment, el procés d'unificació europea i les transformacions internes de l'URSS i el bloc dels països de l'Est podrien facilitar el replantejament de l'ordre lingüístic. No concedir a la diversitat lingüística la seva importància, evitar de tractar-ne obertament i de formular una política lingüística explícita per a Europa seria un error gravíssim que les llengües europees més petites pagarien molt car: l'absència de política explícita és una indedinició que sempre afavoreix els més forts.

2. Factors que determinen l'estatus de les llengües

---

directes i participatives de comunicació oral per altres de recepció passiva a distància; (d) pèrdua de presència social de la comunicació escrita enfront de la comunicació àudio-visual de masses; (e) disminució, en una gran part de la població, del domin formal actiu del llenguatge (errors gràfics i gramaticals, limitacions expressives); (f) desaparició massiva del lèxic vinculat al contacte directe amb la naturalesa, amb la tradició religiosa i moral cristiana o amb oficis artesanals, que cedeix el terreny al creixement de terminologies estereotipades de caracter neològic; etc.

Si el nostre objectiu és assegurar a totes les comunitats lingüístiques europees un estatus normal, caldrà que especifiquem primer quins son els elements que caracteritzen l'estatus d'una llengua i quins són els requisits mínims per poder-lo considerar normal.

Reprenent i adaptant criteris de Kloss (1966 i 1968), Steward (1968) i Cobarrubias (1983), considerarem que l'estatus d'una llengua depèn d'un conjunt complex de factors:

a) L'origen de la llengua, que pot ser intern (endoglòssic) o extern (exoglòssic). En general, com més extern és l'origen d'una llengua respecte a la comunitat, més baix és el seu estatus.

Això ens permet establir una primera distinció entre les llengües no europees (dels immigrats o refugiats) i les llengües històricament europees preses en el seu conjunt. Són aquestes últimes les que seran objecte de la nostra atenció, encara que en l'ordre lingüístic europeu convingui conferir algun reconeixement a les llengües extraeuropees.

D'altra banda, el criteri és aplicable a cada comunitat lingüística en el seu territori històric, respecte a les altres llengües que s'hi hagin fet presents posteriorment. Aquesta és la base de la distinció entre les llengües anomenades pròpies, territorials o nacionals, d'una banda, i les llengües considerades externes o estrangeres, de l'altra. Una de les condicions essencials perquè la llengua d'una comunitat tingui un estatus normal és que disposi d'un espai propi d'hegemonia.

b) El nivell de desenvolupament de la llengua, que pot variar, en una gradació creixent, des de les llengües sense codificar (ni gràficament ni gramaticalment ni en el seu lèxic), passant

per les parcialment estandarditzades (estàndard recent poc desenvolupat funcionalment, estàndard antic poc actualitzat, estàndard amb escassa difusió social, etc.), fins a les que disposen d'un estàndard socialment consolidat i apte per a totes les funcions.

Obviament, com més desenvolupada estigui una llengua, més alt serà el seu estatus.

c) L'estatut jurídic de la llengua, que pot ser, en gradació descendent, d'oficialitat exclusiva en tot un estat (o en diversos), d'oficialitat estatal (regional, federal, etc.), d'oficialitat compartida en una part del territori d'un estat, de la llengua no oficial promoguda, simplement tolerada, restringida o proscrita.

d) El nivell d'ús social de la llengua, especialment en les funcions públiques institucionalitzades: ús polític, oficial i administratiu; ensenyament, mitjans de comunicació i cultura; treball, economia i comerç; religiós etc. L'estatus depèn no tan sols de la presència quantitativa de la llengua en aquests contextos, sinó també del seu arrelament o historicitat i de la qualitat de la llengua usada. Les llengües privades de funcions públiques institucionalitzades són les que es poden anomenar amb propietat llengües (totalment o parcialment) minoritzades.

e) El potencial demogràfic de la comunitat lingüística, que no depèn tan sols de la quantitat absoluta de persones que coneixenla llengua (l'entenen, la llegeixen, la parlen, l'escriuen), sinó també d'altres condicions importants: lleialtat o consciència lingüística dels parlants (p. ex., si tenen la llengua com a pròpia o no), proporció de monolingües/bilingües en la comunitat (moltes comunitats

subordinades estan globalment bilingüitzades), grau de concentració o dispersió de la població, estatus econòmico-social, mobilitat (natalitat/mortalitat, · migracions, matrimonis mixtos,...), o, en el nostre cas, quina proporció del total de parlants és externa a Europa. Les dimensions demogràfiques relatives són les que permeten parlar de llengües minoritàries o majoritàries (en el seu propi territori històric o en un determinat espai).

En el rigor, donada la importància dels aspectes psico-socials, es podria desdoblar aquest punt i considerar independentment el nivell dels coneixements lingüístics i el de consciència lingüística.

f) El grau de difusió internacional, que en certa manera es podria considerar un subapartat dels dos punts anteriors: quantitat de persones que coneixen la llengua com a segon idioma fora del seu territori històric) i utilització que se'n fa com a vehicle d'intercomprensió (en segons quines funcions).

Tot i la complexitat de la sèrie de factors exposats, és evident que la llengua d'una comunitat no es pot considerar que tingui un estatus normal en un context determinat si no disposa (a) de la condició de llengua pròpia o endoglòssica respecte a la comunitat, amb un espai on sigui hegemònica, (b) d'un grau satisfactori d'estandardització i elaboració funcional, (c) d'un estatus jurídic elevat, o sigui, de l'oficialitat plena, (d) d'un ús generalitzat en totes les funcions públiques institucionalitzades, (e) d'una base demogràfica sòlida, àmplia i lleial.

La normalitat sociolingüística suposa, doncs, no tan sols que totes les funcions socials de la llengua siguin exercides sense limitacions, sinó molt especialment també que la comunitat disposi

d'una capacitat institucionalitzada d'autoregulació, de les que L. V. Aracil (1965) anomena funcions lingüístiques de la societat: consciència lingüística i control lingüístic[3], és a dir, que pugui exercir un control social satisfactori en allò que es refereix a les normes socials relatives a la llengua: la seva estandardització, el seu estatus jurídic, la regulació normativa del seu aprenentatge i el seu ús, el manteniment de la lleialtat lingüística dels parlants, etc.

El model dinàmic formulat per Aracil és il.lustratiu: en una situació de conflicte lingüístic entre dues llengües en una mateixa comunitat, el procés que segueixi una de les llengües serà de substitució per l'altra si un retrocés o dèficit en les seves

---

[3]. "Je propose d'envisager les processos socio-linguistiques, non pas d'une façon moniste ou linéaire, mais d'une façon réciproque ou dialectique. (...) Il faut donc esquisser un modèle cybernétique élémentaire où les rapports actifs entre le système linguistique et son milieu (=environment, setting) socio-culturel soient doubles. D'un coté, on aura les fameuses 'fonctions sociales de la langue' (=output du système linguistique); et, de l'autre coté, les apparemment obscures fonctions linguistiques de la société ou structures et processus sociaux afférents à la langue (=input du système linguistique). De plus, il conviendra de distinguer deux fonctions linguistiques fondamentales: la consciente linguistique (=language consciousness) et le controle linguistique (=language control).

A la lumière de ce diagramme, on se rend compte immédiatement que le feedback peut fonctioner dans les deux sens. Il y aura autocorrection (=negative feedback) lorsqu'un déficit dans un ordre de fonctions déclenchera un effort compensateur dans l'autre ordre fonctionnel. Et au contraire: il y aura amplification (=positive feedback lorsque le déficit initial entrainera un déficit des fonctions réciproques, lequel à son tour aggravera le déficit initial, et ainsi de suite. Dans la première hipothèse, el stress (que j'appelle conflit) sera surmonté et finalement éliminé par des changements adaptatifs dans le système linguistique en question. La normalisation est l'exemple le plus typique de cette réaction idéalement 'normale' (...). Dans le second cas, par contre, le processus sera d'autant plus complexe, long et pénible qu'il ne parviendra à éliminer le conflit qu'en éliminant le système linguistique en question, de manière qu'il y aura un changement de langue -c'est-à-dire: la substitution."

funcions socials no pot ser corregit i compensat amb una reacció de signe contrari per part de les funcions lingüístiques de la societat; per contra, si es produeix aquesta reacció i la llengua recupera gradualment totes les funcions socials, el procés és de normalització.

El nostre objectiu, doncs, no pot ser simplement mantenir l'estatus actual de totes les llengües d'Europa en situació minoritzada, sinó que trobin el suport necessari per seguir un procés de normalització que les porti a un estatus plenament satisfactori.

3. Les comunitats lingüístiques europees: visió summària

En un primer cop d'ull (v. mapa Montaner, 1987), Europa es presenta com un continent pràcticament ocupat per les llengües de la família indoeuropea (més de 600 milions del total d'europeus), amb les úniques excepcions significatives de les llengües altaiques tocant a l'Asia (una vintena de milions de parlants, en total) i les uràliques o fino-úgriques (una altra vintena de milions de parlants), més irregularment distribuïdes al nord, l'est i el centre del territori europeu. El maltès, llengua semítica, i el basc, de difícil agrupació, amb uns centenars de milers de parlants cadascuna, completen la reduïda sèrie de llengües no indoeuropees.

A l'interior de la família indoeuropea, tres grups sobresurten de manera evident, amb un nombre de parlants que supera o ronda els 200 milions cadascun: el de les llengües eslaves, el de les romàniques i el de les germàniques. El pes de les altres llengües (bàltiques, cèltiques, albanès i grec) a penes arriba, en conjunt, a una vintena de milions.

Entre les llengües eslaves, predomina clarament el rus, l'única llengua que a Europa supera el centenar de milions de parlants. L'ucraïnès i el polonès, amb una quarantena de milions de parlants cadascun, queden en segon terme, força distanciats.

Entre les romàniques, si ens cenyim a la població europea, el francès i l'italià apareixen en primer lloc, amb una seixantena de milions de parlants cadascun. L'espanyol i el romanès vindrien a continuació.

Per que fa a les germàniques, atenint-nos també a Europa, la més estesa és l'alemany, amb uns noranta milions de parlants. L'anglès (uns seixanta milions) i el neerlandès serien les següents.

No hi ha, per tant, cap llengua europea que sigui majoritària en el continent. La posició de les grans llengües europees queda, però, significativament alterada si es prenen en consideració la seva població extraeuropea i el seu ús com a interlingua a escala internacional. L'anglès i l'espanyol, especialment, però també el portuguès, el francès i el rus, resulten així potenciats, en comparació amb l'alemany, l'italià o el neerlandès, que són llengües eminentment europees.

Així doncs, si reprenem els factors d'estatus apuntats anteriorment, les comunitats lingüístiques europees es podrien subdividir de la manera següent:

A. Llengües oficials en un estat o més i que tenen àmplia difusió fora d'Europa:

- l'anglès, que és la llengua més generalitzada en la comunicació internacional a escala europea (i mundial);
- el rus, usat com a vehicle internacional en una bona part d'Europa i Asia;
- el francès, que no tan sols és llengua internacional a Europa, sinó mundialment, després de l'anglès;
- l'espanyol, que té escassa difusió internacional a Europa, però que és en canvi extraordinària a Amèrica;
- i el portuguès, de mínima projecció internacional a Europa, però notable a Amèrica i significativa a l'Africa.

B. Llengües oficials en un estat o més i que tenen una difusió internacional significativa: l'alemany (sobretot), l'italià i, potser, el neerlandès.

C. Llengües oficials i hegemòniques en un estat o més, però amb escassa difusió fora d'aquesta àrea: grec, danès, polonès, romanès, hongarès, suec, islandès, albanès, noruec, búlgar, finès, turc, serbi, txec.

D. Llengües d'oficialitat no hegemònica o territorialment restringida a part d'un estat (l'asterisc indica llengües d'independència no clarament establerta: croat/serbi, macedoni/búlgar, estonià/finès, moldau/romanès, gallec/portuguès): gàlic/irlandès, maltès, eslovac, *croat, *macedoni, eslovè, *estonià, *moldau, *gallec, català basc, ucraïnès, bielorús, lituà, letó feroès, kazakh.

D'entre elles, sols l'ucraïnès, el bielorús, el català, el croat i el kazakh sobrepassen els 5 milions de parlants. Malgrat la seva oficialitat, bona part d'aquestes llengües no són plenament usades en totes les funcions públiques institucionalitzades i, conseqüentment, veuen també limitada la seva elaboració funcional (registres especialitzats, terminologia). Algunes d'aquestes comunitats lingüístiques estan globalment minoritzades (en graus diferents) i bilingüitzades: gàlic irlandès, maltès, gallec, català, basc, feroès.

E. Llengües no oficials: frisó, cors, occità, reto-romànic (friulà, ladí, romanx), sard, gal.lès, gàlic escocès, bretó, baixkir, calmuc, tàtar, txuvaix, caixubi, komi, mordvà, txeremís, votiac, etc.

A part del seu estatut jurídic, solen presentar problemes d'elaboració funcional o d'estandardització, accentuada minorització en les funcions públiques institucionalitzades, i una demografia reduïda i fortament o totalment bilingüitzada, amb nivells baixos de consciència lingüística.

El caixubi, el gaèlic escocès, el bretó, el sard, el reto-romànic, l'occità, el cors i el frisó, per exemple, constitueixen comunitats íntegrament bilingüitzades, i el camuc i el gal.lès pràcticament també.

D'aquest breu repàs, que no inclou absolutament totes les comunitats ni els segments minoritzats de comunitats més grans i sense problemes, es desprèn clarament que les comunitats lingüístiques més amenaçades es troben en els dos últims grups (D i E). Hauria de ser motiu especial de preocupació la normalització de les comunitats íntegrament minoritzades i bilingüitzades, si no es vol arriscar la supervivència d'un grup lingüístic sencer, com el de les llengües cèltiques, o d'una llengua singular com el basc.

4. La posició dels estats: caracterització succinta

Tot i que la major part dels estats d'Europa són de fet plurilingües (Andorra, Liechtenstein, Mònaco, Portugal i San Marino són segurament els únics estats monolingües), són pocs els que estableixen la igualtat jurídica entre diverses llengües oficials.

Segons la terminologia de Falch (1973), són estats plurilingües iguals de base territorial Bèlgica, Iugoslàvia, Suïssa i Txecoslovàquia. En aquests països, diverses llengües disposen per igual del màxim estatus jurídic en els òrgans generals de l'estat i d'un territori on són úniques llengües oficials. Això no exclou, però, que pugui haver-hi altres llengües que no disposen exactament del mateix estatus (el romanx a Suïssa o l'albanès a Iugoslàvia).

Són estats plurilingües iguals de base personal Finlàndia, Luxemburg, Irlanda i Malta. En aquests estats, els parlants de diverses llengües disposen dels mateixos drets en la totalitat del territori, la qual cosa no impedeix que es donin desigualtats de fet, com les que ara hi ha entre l'anglès i el gaèlic a Irlanda.

Altres estats són plurilingües desiguals: són oficialment plurilingües -reconeixen l'existència de diverses llengües-, però sols una és declarada oficial en el conjunt de l'estat, mentre que les altres disposen tan sols d'oficialitat compartida en una part del territori, o són merament llengües parcialment promogudes, o són tolerades amb restriccions: Albània, Austria, Dinamarca, Suècia, Noruega, Espanya, França, Gran Bretanya, Hongria, Itàlia, els Països Baixos, Polònia, la RDA, la RFA, Romania i l'URSS.

Altres estats, finalment, són oficialment monolingües encara que de fet incloguin minories lingüístiques més o menys importants (pràcticament no reconegudes a cap efecte), com Bulgària o Grècia (si exceptuem els turcs de Tràcia, merament reconeguts).

Per les proporcions que hi tenen les comunitats lingüístiques subordinades, tres estats sobresurten entre els de la CEE: Espanya, França i Itàlia (BAÑERES, 1988). En el conjunt dels estats europeus l'URSS és el que proporcionalment més comunitats lingüístiques subordinades inclou.

En resum, no es pot dir que la posició dels estats europeus respecte a les comunitats lingüístiques que inclouen sigui satisfactòria. Són comptats aquells estats que no mantenen alguna comunitat en situació desigual (amb més o menys duresa). Aquesta manca de reconeixement i respecte del pluralisme lingüístic no sorprèn gaire de part dels estats que tampoc no reconeixen ni respecten el pluralisme cultural o ideològic consubstancials amb les llibertats democràtiques. En canvi, és més difícil d'entendre

que els estats que es proclamen bressol o exemple de la democràcia manifestin tan escassa sensibilitat per la convivència lingüística igualitària i, en comptes de dispensar a les minories lingüístiques un tracte compensatori, les marginin activament o per inhibició, pretenent fins i tot que l'existència d'aquestes minories -sovint minúscules i desvalgudes- representa un perill(!) per a la unitat de la pàtria.

D'altra banda, les fronteres estatals -que molt sovint no coincideixen amb les lingüístiques- representen un fraccionament pertorbador per a la vida cultural de les comunitats. Aquestes barreres són ja una dificultat ingrata per als petits segments de grans comunitats lingüístiques d'un estat veí, ja que interfereixen el desenvolupament d'unes relacions culturals normals[4]. Però la dificultat esdevé un atemptat gravíssim quan aquesta fragmentació afecta una comunitat globalment minoritzada (sense un rerapaís normal). Només falta que, a més, els estats fomentin la secessió idiomàtica amb estàndards diferents i subdivideixin encara més amb arbitràries demarcacions administratives internes la unitat de la comunitat lingüística, a la qual, aleshores, se li fa pràcticament impossible d'arribar a la normalitat. Els catalans, en el passat i en el present, coneixem la gravetat d'aquestes mutilacions (i lamentablement no en som l'únic cas a Europa).

La modificació d'aquestes actituds mesquines per part dels estats no serà gens fàcil, però sembla imprescindible per arribar a un plurilingüisme igualitari a Europa. ¿Quins podrien ser els camins de la seva modificació? Apuntem-ne alguns, tot i que no són fàcilment practicables:

---

[4]. Un model exemplar de superació d'aquesta divisió fronterera és el TAALUNIEVERDRAG o Tractat d'Unió de la Llengua Neerlandesa (v. Willemyns).

a) A nivell intern de cada estat, les possibilitats dependran del pes relatiu a les comunitats lingüístiques en la formació de la voluntat estatal, però evidentment la seva influència pot créixer en una acció conjunta i oberta a la col.laboració amb altres col.lectius de base no lingüística que busquin l'aprofundiment del respecte democràtic del pluralisme i la protecció de les minories i els valors culturals i ecològics. La realitat demostra, però, que cal un altre nivell de transformació, l'internacional.

b) En una perspectiva internacional, diverses dinàmiques poden afavorir la situació de les comunitats lingüístiques amenaçades. En primer lloc, igual que apuntàvem en l'apartat anterior, la unitat d'acció de les mateixes comunitats. Es tracta d'una possibilitat que cal no minimitzar ja que, per molt paradoxal que sembli, la majoria de les comunitats lingüístiques són en algun sentit minoritàries. Les comunitats dels grups D i E de l'apartat 3 (v. més amunt) per si soles ja tenen un pes conjunt considerable, però cal tenir en compte que moltes de les comunitats del grup C (i algunes dels anteriors!) comencen a sentir en les pròpies carns els problemes de ser minoritàries a escala internacional. Probablement no passarà gaire temps abans que les petites llengües d'estat plantegin mesures d'autodefensa semblants a les que ara són negades (potser pels mateixos petits estats!) a les minories sense estat propi.

En segon lloc, però, i sobretot, cal que siguin els mateixos organismes internacionals els que aprofundeixin en la salvaguarda dels drets lingüístics individuals i comunitaris, en la mesura que siguin autènticament independents dels poders executius estatals: és evident que són precisament els organismes legislatius o judicials, més que les organitzacions d'estats, els que encapçalen la defensa del pluralisme lingüístic igualitari. Per això valdrà

la pena que dediquem l'apartat següent al paper dels organismes internacionals -especialment dels europeus- en relació amb els drets de les minories lingüístiques.

5. Els organismes internacionals i el plurilingüisme

Cal constatar d'entrada, que el dret lingüístic és una branca recent i poc desenvolupada del dret de minories (Obieta, 1976), que sols arriba a adquirir un cert relleu internacional durant l'etapa de la Societat de Nacions, immediatament posterior a la I Guerra Mundial, per exemple en els Tractats de Minories[5].

Al final de la II Guerra Mundial, en canvi, l'establiment dels drets humans es faria donant una clara predominància als drets individuals. Des de la mateixa Declaració Universal dels Drets Humans (1948), la llengua és esmentada normalment (art. 2) com un element diferencial en la identitat dels individus que no pot justificar cap diferència discriminatòria en l'aplicació dels

---

[5]. Una bona mostra és el Tractat del 1919 entre les potències aliades i Polònia, que establia la igualtat de drets lingüístics de les minories respecte a la majoria (art. 8); garantia l'ús de les llengües minoritàries en les relacions privades o comercials, la religió, la premsa, les publicacions, les relacions públiques i els tribunals (art. 7); reconeixia la facultat de les minories de tenir institucions religioses, socials o educatives en les quals usessin lliurement la seva llengua (art. 8), i especialment, fixava el dret de les minories a tenir ensenyament públic en la seva llengua i a participar equitativament en els pressupostos públics dedicats a activitats educatives i socials.

També és remarcable l'Opinió Consultiva del Tribunal Internacional de Justícia sobre les escoles minoritàries d'Albània (1935), que estableix el dret de la minoria lingüística a preservar la seva identitat (amb iguals drets que la majoria i amb mitjans i institucions suficients) i que distingeix entre la igualtat de dret (no discriminació) i la igualtat de fet (que pot requerir un tracte compensatori a la minoria).

altres drets, però sense constituir en si mateixa un dret ni donar lloc a drets específics.

Aquest és també el sentit de l'article 14 del Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i de les Llibertats Fonamentals (1950)[6].

En canvi, sí que són expressament reconeguts els drets col.lectius de les minories lingüístiques en la Convenció relativa a la lluita contra les discriminacions en l'esfera de l'Ensenyament, adoptada per la UNESCO en el 1960[7].

I sobretot, uns anys després, el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics (ONU, 1966) establia els drets lingüístics col.lectius de les minories, concretament al seu article 27:

"En els estats on hi hagi minories ètniques, religioses o lingüístiques, no es negarà a les persones que pertanyin a aquestes minories el dret que els correspon, en comú amb els altres membres

---

[6]. "El gaudi dels drets i llibertats reconeguts en el present Conveni ha de ser assegurat sense distinció alguna, especialment per raons de sexe, raça, color, llengua, religió, opinions polítiques o altres, origen nacional o social, pertinença a una minoria nacional, fortuna, naixement o qualsevol altra situació".

Val a dir, però, que el Conveni estableix drets lingüístics concrets per als detinguts preventivament (art. 5.2) i per als acusats (art. 6.3).

[7]. L'article 5, en concret, reconeix a les minories nacionals el dret d'usar i ensenyar la pròpia llengua en l'ensenyament, sempre que això no dificulti el coneixement de la llengua majoritària ni representi un nivell de formació inferior al general de les escoles públiques.

del seu grup, a tenir la seva pròpia vida cultural, a professar i practicar la seva pròpia religió i a usar el seu propi idioma"[8].

Com acabem de veure i com han subratllat alguns autors (Phillipson/ Skutnabb-Kangas), el dret lingüístic internacional tan sols ha arribat a proscriure explícitament la discriminació per raó de la llengua, però no ha explicitat positivament els drets relatius al manteniment i la promoció o el cultiu de la llengua de les persones i les comunitats. No és difícil d'imaginar que una de les raons principals d'aquesta mancança és la mediatització dels estats en les institucions internacionals que estableixen aquests drets. La independència autèntica dels poders legislatius (i judicials) internacionals respecte als executius es fa imprescindible per al progrés en aquest àmbit del dret.

Aquesta mena de dificultats és present també en les actuacions dels organismes europeus relatives al plurilingüisme, que a continuació comentarem molt breument.

El Consell d'Europa

El Consell d'Europa s'ha ocupat en diverses ocasions dels drets lingüístics (v. Kohn, Kuijpers, Strubell). Ja en el 1957 la Resolució 136 de l'Assemblea Consultiva observava que l'article 14 del Conveni Europeu de Protecció dels Drets Humans i les Llibertats

---

[8]. Altres articles d'aquest Pacte Internacional es refereixen a la llengua per indicar que no pot ser motiu de discriminació en l'aplicació dels altres drets (art. 2.1, 24 i 26). L'article 14 estableix els drets lingüístics de les persones en els processos judicials.

Es destacable que el Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals de les Nacions Unides, també de 1966, només parla de la no discriminació per raó de llengua (art. 2), però no estableix drets lingüístics específics.

Pel que fa al règim lingüístic en el funcionament dels organismes de les Nacions Unides, vegeu Cestac.

Fonamentals no representava una protecció positiva per a les comunitats lingüístiques, sinó sols per a la no-discriminació dels individus. Conscient d'aquest fet, l'Assemblea Parlamentària demanava, en el 1961, en la seva Recomanació 285, "que una mesura de protecció complementària al conveni europeu fos elaborada amb vistes a garantir els drets de les minories a la seva pròpia vida cultural, a usar la seva pròpia llengua, a obrir les seves pròpies escoles, etc..." (Kohn).

Uns anys després (1966), la Resolució 97 de la Conferència de Poders Locals i Regionals insistia que allà on hi ha comunitats amb personalitat lingüística i cultural pròpia, cal garantir "la capacitat de decisió dels poders d'aquests territoris pel que fa a l'ensenyament, l'educació permanent i els mitjans de comunicació de masses" (Strubell).

També la declaració de Galway (1975), adoptada per la primera convenció de les autoritats regionals de l'Europa perifèrica, organitzada pel Consell d'Europa, demanava a les institucions europees de prendre les mesures necessàries per protegir i restaurar les llengües i cultures de les comunitats perifèriques (Kohn).

Aquest procés condueix a la Recomanació, aprovada en el 1981 per l'Assemblea Parlamentària, arran de l'informe elaborat pel diputat català Alexandre Cirici. Aquesta Recomanació insta el Comitè de Ministres perquè els estats membres del Consell d'Europa prenguin mesures per a l'ús oficial de cada llengua en el seu territori, per a l'adopció de la llengua materna en l'educació dels infants, per al foment de l'ús local, educatiu i comunicatiu de les llengües minoritàries normalitzades i per al respecte de la toponímia autèntica (Strubell).

D'aquí arranca l'elaboració de la Carta Europea de les Llengües Regionals o Minoritàries, aprovada inicialment per la Conferència Permanent dels Poders Locals i Regionals d'Europa (1988, Resolució 192) i per l'Assemblea Parlamentària (4 d'octubre del mateix any), però obstaculitzada en la reunió de delegats dels ministres pels representants de Noruega, Grècia, França, Turquia, el Regne Unit i Austria i, per tant, pendent de l'aprovació definitiva pel Comitè de Ministres i de la ratificació posterior dels estats membres.

La Carta especifica els mínims que han de respectar els estats en la presència de les llengües en l'educació, els serveis públics, l'administració, la justícia, els mitjans de comunicació, els equipaments i activitats culturals, i la vida econòmica i social; a més, preveu acords transfronterers en els casos de comunitats fragmentades entre estats diferents. Constitueix, per conseqüent, una de les més elaborades concrecions dels drets de les comunitats lingüístiques minoritàries.

Des d'una altra perspectiva, cal esmentar també l'atenció que el Projecte de Llengües Modernes del Consell d'Europa ha dedicat a l'aprenentatge de les llengües regionals i minoritàries. De fet, només la incorporació de totes les llengües al conjunt dels programes culturals del Consell d'Europa podria constituir una compensació satisfactòria de la reducció a dues úniques llengües de treball (francès i anglès), en el règim de funcionament intern.

La Comunitat Europea

Pel que fa a les institucions de la Comunitat Europea, cal destacar en primer lloc la Resolució adoptada en el 1981 pel Parlament Europeu arran de l'informe presentat el mateix any pel diputat italià Gaetano Arfé (un encàrrec efectuat l'any 1979 per la Comissió de Joventut, Cultura, Ensenyament, Informació i Esport). Malgrat el seu títol (Resolució sobre una carta comunitària de les llengües i cultures regionals i sobre una carta dels drets de les

minories èthniques), el text es limita a demanar que els governs i els poders regionals i locals prenguin mesures (molt genèricament descrites) per a l'ús de les llengües en l'ensenyament, els mitjans de comunicació, la vida pública o els afers socials; també incita la Comissió a facilitar dades, a iniciar projectes pilot i a revisar la legislació comunitària per evitar que sigui discriminatòria; finalment, recomana que el fons regional contempli de manera especial el finançament de projectes en els territoris corresponents a les llengües esmentades.

Una de les conseqüències de l'informe/resolució Arfé va ser la creació de l'Oficina Europea per a les Llengües Menys Difoses, que des de 1983 ha coordinat i promogut nombroses activitats i que publica en diverses llengües un "Contact Bulletin".

De totes formes, el Parlament Europeu s'ha queixat en diverses ocasions de l'escassa atenció que la Comissió de la Comunitat Europea ha prestat a la resolució Arfé. Una resolució de 1987 "lamenta que la Comissió, fins a la data, no hagi elaborat propostes per a l'execució de les esmentades resolucions i en què s'examini en la seva totalitat la problemàtica de les minories lingüístiques i culturals de la Comunitat" (Strubell).

Fruit d'aquesta preocupació va ser la Resolució adoptada pel Parlament Europeu el mateix any 1987, arran de l'informe del diputat Willy Kuijpers (doc. A 2-150/87), la presa de posició més completa i detallada fins ara d'aquest organisme europeu.

Les recomanacions d'aquesta Resolució fan referència a l'ensenyament de i en les llengües minoritzades, al seu ús oficial en el propi territori, als mitjans de comunicació, a la infrastructura cultural, a la vida sòcio-econòmica i a la cooperació transfronterera; així mateix, encarrega a la Comissió de les Comunitats Europees que tingui en compte les llengües i

cultures minoritzades en dissenyar els programes i actuacions referents a la cultura i l'educació, i que els reservi un espai en la futura televisió europea comuna (Strubell).

Poc ha estat, però, el cas que n'ha fet la Comissió en el moment de decidir quines llengües participarien en el programa LINGUA, que s'inicia en el 1990, per promoure el coneixement de les llengües comunitàries. Sols el luxemburguès i el gaèlic irlandès es beneficiaran del suport d'aquest programa, a més de les llengües oficials de la Comunitat. Això ha causat una profunda decepció a l'àrea de llengua catalana, ja que no es pot entendre que una llengua oficial per a més de 10 milions d'europeus no pugui rebre el suport comunitari.

Des d'un altre enfocament, podríem revisar quin és el règim lingüístic de les Comunitats Europees (Goffin, Montserrat). Aquest règim es basa en el que disposen els articles 217 del tractat constitutiu de la CEE i 190 del tractat constitutiu de l'ERATOM:

"Sens perjudici de les disposicions previstes al Reglament del Tribunal de Justícia, el Consell fixa, per unanimitat, el règim lingüístic de les institucions de la Comunitat".

Aquest règim lingüístic va ser establert pel Consell en el Reglament núm. 1 de 1958, que en el seu preàmbul es refereix al fet que les llengües en què es va redactar el Tractat són reconegudes com a llengües oficials en un o diversos estats membres. Segons Goffin, aquest seria el fonament de la seva declaració com a llengües oficials de la Comunitat en l'article primer del Reglament, que en l'última esmena de 1985 declara llengües oficials i de treball de les institucions de la Comunitat l'alemany, l'anglès, el danès, l'espanyol, el francès, el grec, l'italià, el neerlandès i el portuguès.

Amb això semblen configurar-se tres conceptes coincidents ('llengua de tractat', 'llengua oficial' i 'llengua de treball'), però cal precisar que el gaèlic irlandès no va ser declarat oficial a la Comunitat (tot i que és oficial a Irlanda) i sols s'hi tradueixen el dret originari i alguns documents jurídics fonamentals (és 'llengua de tractat'); de manera semblant, el català, el gallec i el basc -que són oficials a una part de l'estat espanyol- no van ser declarats oficials a la Comunitat, ni tan sols considerats 'llengües de tractat'. Tant en un cas com en l'altre, la manca de suport dels representants de l'estat (Irlanda o Espanya) va permetre aquest resultat, ja que segons l'article 8 del Reglament, "Pel que fa als estats membres on hi hagi diverses llengües oficials, l'ús d'una llengua es regirà, a petició de l'estat membre, per les normes generals de la legislació d'aquest estat."

Resta per aclarir, d'altra banda, si en el futur totes les llengües oficials seran com ara llengües de treball a tots els efectes: els articles 4 i 5 especifiquen que els reglaments i les normes generalment vàlides per a tota la Comunitat, i també el Diari Oficial, s'han de redactar en totes les llengües oficials, però l'article 6 permet a cada institució comunitària regular l'ús intern de les llengües oficials com a llengües de treball.

Respecte a les relacions entre els organismes comunitaris i els ciutadans o entitats dels estats membres, els articles 2 i 3 del Reglament estipulen que es faran en la llengua oficial d'aquell estat -si són iniciativa de l'organisme comunitari- o en la llengua oficial que esculli el ciutadà.

És evident, per tot el que hem dit, que la Comunitat Europea ha de clarificar les conseqüències jurídiques pràctiques de l'oficialitat, distingint entre el reconeixement oficial, l'ús intern com a llengua de treball, l'ús en les relacions externes (amb organismes públics o privats i amb particulars) i la

incorporació normal de les llengües als programes educatius i culturals. Més endavant ens hi referirem.

6. Tendències evolutives

No hi ha dubte que l'organització lingüística de la societat europea actual està experimentant un canvi profund, d'extensió generalitzada i de ritme ràpid o, més encara, accelerat. Cal ser-ne conscients, conèixer-ne les característiques i dirigir la seva orientació, si volem evitar que tingui conseqüències negatives, tant per a la cultura europea en general, com per a comunitats culturals concretes i per a nombrosos ciutadans.

Amb tot el risc de simplificació que comporten les generalitzacions i sense disposar de dades que permetin quantificar l'abast exacte dels processos, ens limitarem a fer l'esbós de les principals tendències evolutives.

Des d'un punt de vista global, és evident que tant les noves tecnologies de la informació i de la comunicació com la creixent mobilitat de les persones (per raons de treball i de lleure) i de les mercaderies, fan que augmenti la quantitat de les relacions entre comunitats lingüístiques diferents, que la varietat d'aquestes relacions sigui cada vegada més àmplia i que les àrees de relació tendeixin a ser més i més extenses, transcendint l'àmbit europeu i projectant-se ja sobre tot el món.

Ara bé, les llengües no tenen sempre les mateixes oportunitats d'accedir a aquesta xarxa creixent de relacions. Al contrari, una llengua s'hi configura com a hegemònica a escala mundial: l'anglès. En segona posició, altres llengües internacionals intervenen al costat de l'anglès en àrees concretes del món, sigui entre continents, sigui dins d'un continent. En tercer lloc, hi ha llengües que rarament transcendeixen el seu propi territori com a vehicles de relació general. Però encara hi hauria una quarta

situació: la d'aquelles llengües que a l'interior mateix del seu territori històric es veuen marginades -totalment o parcialment- de les relacions públiques (les llengües minoritzades que hem esmentat als apartats 2 i 3).

Si les llengües d'aquest últim grup no poden accedir de manera normal i general a les funcions públiques institucionalitzades (ús oficial i administratiu, ensenyament, mitjans de comunicació, activitats econòmiques i comercials, etc.) i si tampoc no poden participar en absolut en les relacions internacionals, no hi ha dubte que estan condemnades a l'extinció. I no és simplement amb declaracions formals com se salvaran. Sols una reacció de les funcions lingüístiques de la societat (apartat 2) -la consciència lingüística i els mecanismes de control social- que reestructuri les funcions socials d'aquestes llengües pot evitar la seva substitució, més o menys immediata. I aquesta substitució podria ser només el pròleg de la minorització i desaparició d'altres llengües petites.

Vull insistir de nou en la importància que tenen, tant per a la recuperació com per a la substitució d'aquestes llengües, les organitzacions complexes de tota mena que vertebren la societat: empreses, associacions, sindicats, partits, clubs, esglésies, centres d'ensenyament, etc. El seu paper mediador és decisiu, tant en la consecució dels objectius col.lectius d'una societat, com en la configuració de les normes de comportament de les persones (Maintz). Que aquestes entitats incorporin una llengua com a vehicle de la seva activitat o que la deixin de banda és absolutament determinant per al futur d'aquesta llengua: és en bona part això que afavoreix l'ús creixent de l'anglès i el desús de moltes llengües petites.

És a la vista d'aquesta configuració general de les funcions de les llengües que cada família i cada individu fa les seves pròpies

opcions. No és estrany, per tant, que moltes parelles (especialment si són mixtes) decideixin abandonar les llengües amb menys rendiment funcional en favor de les més difoses. Les persones aspiren cada vegada més clarament i conscientment a conèixer l'anglès i una altra llengua internacional que els sigui més útil en el seu àmbit de relacions. Si la seva llengua local no té rendiment funcional, és possible que la deixin de banda.

¿Quin podria ser el resultat d'aquestes tendències evolutives? L'any 1982, Riccardo Petrella imaginava tres escenaris globals en l'evolució lingüística de l'Europa Occidental:

1) Un escenari 'continuista', que suposava una prolongació de les tendències, sense ruptures ni grans canvis. El resultat seria un avanç a petits passos de les llengües regionals: alguns minuts més a la ràdio i la televisió; algunes hores més d'ensenyament a les escoles; un poc més de presència al teatre o al cinema... Mentrestant, però, l'anglès continuaria dominant i estenent la seva zona d'influència, provocant sobretot una reacció enèrgica de defensa per part de les llengües oficials dels estats, cosa que probablement tindria repercussions negatives per a l'interès dels poders públics en la recuperació de les llengües regionals.

2) Un escenari 'optimista', fonamentat en la idea d'una dinàmica favorable, segons la qual les forces locals i els poders públics centrals manifestarien un esforç més actiu en favor de les llengües i cultures regionals, i afavoririen alhora l'organització de les regions en el pla polític i econòmic. El mateix Petrella declara poc probable aquest escenari.

3) Un escenari 'pessimista': a causa de la manca de solidaritat entre els països membres i dels seus interessos econòmics contraposats, amb la difusió mundial dels nous productes i serveis per mitjà de les noves tecnologies d'informació i

documentació, s'assistirà a una reafirmació defensiva de les llengües d'estat. Les llengües i cultures regionals desapareixeran en una o dues generacions, llevat potser de casos excepcionals.

Desgraciadament, tot fa pensar que -si no es produeix una forta inflexió de les tendències- l'escenari 'optimista' és el menys probable, el 'pessimista' representa una amenaça molt pròxima i el 'continuista' tan sols és un estadi previ al triomf del 'pessimista'.

L'absència de mesures correctives a les tendències del mercat mundial suposa un retrocés més o menys accelerat de les llengües i les cultures més petites. La seva presència pública en les relacions econòmiques i comercials, en les activitats de lleure, en la cultura de masses (premsa, ràdio, televisió, cinema, vídeo, etc.), en l'ús oficial i administratiu, en els sistemes educatius o en qualsevol altra funció disminueix en la immensa majoria de casos. La seva transmissió d'una generació a l'altra es veu per tant greument limitada a l'àmbit de les relacions privades, de manera que al mateix temps que es donen totes les facilitats per aprendre llengües estrangeres, es fa dificilíssim arribar a dominar la pròpia, que resulta progressivament embastardida per les interferències d'altres idiomes i finalment abandonada en molts de casos: els valors humanístics que justificarien la lleialtat a la pròpia identitat lingüística i cultural són públicament negats i ridiculitzats per la moral de l'èxit econòmic individual que pregona el poderós sistema de mercat.

Tot sembla indicar que la civilització occidental nascuda a Europa, a més de la dubtosa glòria d'haver destruït multitud de llengües i cultures ameríndies, africanes i d'Oceania, aviat consumarà el seu "èxit" amb el sacrifici de les petites cultures domèstiques pròpies, incapaç de modificar la lògica del màxim benefici econòmic com a impuls cec de la seva evolució.

¿Haurem de resignar-nos fatalistament a aquesta evolució apocalíptica i negativa, que pot posar en qüestió totes les formes de pluralisme i desembocar en una societat com la que imaginava Orwell a 1984?

7. Les condicions de l'optimisme

Naturalment, en unes poques pàgines no és possible descriure amb detall els principis i els criteris organitzatius i de funcionament idonis per al nostre continent. Ens limitarem a suggerir algunes de les idees que a parer nostre convindria tenir en compte, partint de la base que sobretot cal debatre aquesta qüestió al més alt nivell.

a. Clarificació dels drets lingüístics

Una de les primeres constatacions a fer després del repàs que hem realitzat en les pàgines anteriors és que el dret internacional no ha clarificat prou quines són les condicions democràtiques indispensables perquè les comunitats lingüístiques i culturals i els ciutadans que en formen part puguin desenvolupar-se lliurement.

Veiem també que, en bona part, aquesta mancança procedeix de la mediatització que els estats exerceixen sobre els organismes internacionals capaços d'elaborar i promulgar aquests drets lingüístics i culturals. En canvi, per aconseguir una societat europea i universal autènticament democràtica, no hi ha dubte que ens cal comptar amb uns òrgans legislatius inequívocament representatius, independents i sobirans.

A la vista de les aproximacions més satisfactòries al que haurien de ser aquesta drets lingüístics, podríem destacar, entre els drets col.lectius:

La territorialitat. Tota comunitat lingüística ha de disposar d'un espai (el propi territori històric) on la seva primacia sigui incontestable en totes les funcions públiques institucionalitzades.

La capacitat institucionalitzada de control. Cada comunitat ha de tenir capacitat jurídica i material de controlar l'estandardització i l'elaboració funcional de la seva llengua, de garantir el seu ús en les funcions públiques, d'assegurar l'accés a la llengua a tots els qui s'incorporen a la societat per migració o naixença, etc. L'estatus d'oficialitat plena i una certa capacitat d'autogovern semblen indispensables.

La reciprocitat igualitària. Els drets de totes les comunitats lingüístiques són iguals i cap subordinació no ha de ser admesa en els marcs internacionals: en especial, la distinció entre llengües "nacionals" i llengües "regionals o minoritàries" no hauria de poder justificar mai l'exclusió d'aquestes últimes de l'accés als béns i recursos econòmics, tècnics o culturals. Excloure les llengües menors de l'accés a l'ensenyament, les comunicacions, l'ús oficial, etc. suposa una discriminació flagrant que agreuja encara més les seves dificultats de subsistència.

Respecte als drets personals, caldria interpretar-los sempre en una relació equilibrada respecte als drets col.lectius, distingint probablement entre:

Uns drets lingüístics fonamentals i inalienables, independents del lloc on s'hagin d'exercir efectivament (com per exemple els que estableix l'article 14 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics per als processats).

Uns drets exercibles en el marc d'una organització política supranacional, sempre que es donin determinades condicions

objectives (per exemple, en el marc europeu, el dret a relacionar-se en la llengüa pròpia amb les institucions comunitàries).

Uns drets generals molt més complets, que garanteixin l'exercici de tota mena d'activitats (educació, treball, informació...) en la llengua pròpia, que serien d'aplicació en el propi espai territorial...

És la clarificació dels drets territorials col.lectius i dels drets personals dels ciutadans, acompanyada del balanç equilibrat entre uns i altres, el que pot constituir la base d'una articulació satisfactòria del plurilingüisme europeu (i mundial).

b. Una política lingüística europea

La primera observació que es pot fer respecte a la política lingüística europea és que sembla estrany que encara no hagi estat debatuda i formulada d'una manera més explícita i general.

En aquesta formulació probablement caldrà distingir entre diferents aspectes:

La política lingüística dels estats membres, que les institucions europees simplement hauran d'emmarcar amb uns principis jurídics orientatius que garanteixin el respecte dels drets lingüístics democràtics, individuals i col.lectius, i vetllar perquè siguin efectivament respectats.

El règim lingüístic de les institucions comunitàries, que ja està explícitament establert i compta amb serveis lingüístics per donar-li efectivitat. De totes maneres, com hem dit més amunt, potser convé precisar més clarament els conceptes de 'llengua oficial', 'llengua de treball' i 'llengua de tractat', i també expecificar les conseqüències pràctiques que es deriven d'aquestes situacions. Els enormes costos i els problemes pràctics no menors

que ocasiona el gran nombre de llengües de treball simultànies potser es podrien reduir si es distingia entre el reconeixement oficial de les llengües (que caldria atorgar a totes les llengües d'Europa, sense excepció) i el seu ús com a llengües de treball. La condició de llengua oficial podria implicar que tots els ciutadans tinguessin el dret d'usar la seva llengua amb les institucions comunes, més o menys com ara, però es podria reduir el nombre de llengües de treball intern o la gamma de funcions internes disponibles en totes les llengües de treball (o encara establir torns entre llengües de treball, com es fa amb la Presidència).

Les llengües que reben el suport dels programes i els fons comunitaris. Aquesta és en realitat la qüestió crucial. Si una llengua no és usada com a llengua de treball a les institucions comunitàries, però aquesta limitació és compensada per una atenció preferent en les polítiques sectorials de la Comunitat, el resultat no seria desfavorable. Hi hauria, a més, una certa lògica en aquesta compensació: les llengües de treball serien normalment les més difoses i conegudes -les que menys suport comunitari necessitarien. El desequilibri en favor de les grans llengües en l'ús intern de les institucions es veuria compensat per una atenció preferent a les llengües menors en l'ús social general d'Europa.

Entre les polítiques comunitàries sectorials, algunes tenen òbviament una incidència més gran sobre la realitat lingüística.

En el terreny educatiu, per exemple, sembla encertada la tendència a incorporar a l'ensenyament obligatori el coneixement de dues llengües modernes a més de la pròpia. Això afavorirà la tendència a què ens referíem més amunt, que tothom conegui a més de l'anglès una llengua internacional corrent en el seu àmbit de relacions. Cal vetllar, però, perquè les llengües menors (incloses les regionals o minoritàries) no siguin foragitades d'aquest plantejament

trilingüe: hi ha plans educatius, com la reforma que s'ha emprès a Espanya, en què les opcions es limiten a llengües estrangeres (i no a llengües modernes en general), de manera que fins i tot les altres llengües oficials a l'estat (català, gallec i basc) en queden excloses.

Però a part dels programes directament relacionats amb la llengua (EUROTRA, LINGUA, comunicacions, bases de dades, etc.), és imprenscindible estblir algunes condicions lingüístiques a la lliure circulació de béns, serveis i professionals entre els països europeus. Si els professionals no coneixen la llengua del lloc on treballen, si els productes es comercialitzen sense respectar la llengua dels consumidors o usuaris (publicitat, informació, etiquetatge, manuals d'instruccions, etc.), les dificultats seran gravíssimes per a les petites comunitats lingüístiques (i hauran de pagar uns costos de compensació que les grans s'estalviaran).

Per acabar, ja que no sol haver-hi cap funció real si algun òrgan no l'exerceix, voldria suggerir la conveniència (la necessitat) que la Comunitat Europea es doti d'un organisme encarregat de la política lingüística (tant per a les llengües menys difoses com per a les altres, suprimint aquesta odiosa distinció). Així es podria disposar de dades sociolingüístiques generals i homogènies en què fonamentar l'acció de govern i es podria coordinar l'activitat dels estats membres en la planificació del corpus o de l'estatus de les llengües d'Europa.

Europa ha de rebatre el mite de Babel: la diversitat lingüística no ha de ser vista com una maledicció, que pretesament justificaria "restaurar" per força la unanimitat. La realitat és afortunadament plurilingüe i la salvaguarda del pluralisme lingüístic i cultural, com qualsevol altra forma de pluralisme democràtic, no és pas el nostre càstig, sinó la més honrosa i profitosa de les nostres divises.

REFERENCIES BIBLIOGRAFIQUES

ARACIL, Lluís V., (1965), Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l'Europe nouvelle, C.E.U., Nancy.

BAÑERES, Jordi, (1988), El bilingüismo en Europa, dins Repercusiones de la entrada en la CEE. Perspectivas desde Euskadi (II), Ipes, Bilbao.

BRAGA, G./MONTI CIVELLI, E., (1982), Linguistic Problems and European Unity, Franco Angeli Editore, Milano.

CESTAC, Françoise, (1987), La traduction et les services de conférence à l'organisation des Nations Unies, a Actes du Colloque International sur l'Aménagement Linguistique, Univ. de Laval, Quebec.

COBARRUBIAS, Juan, (1983), Ethical Issues in Status Planning, dins COBARRUBIAS/FISHMAN (eds.), Progress in Language Planning, Mouton, Berlin/New York/Amsterdam.

FALCH, Jean, (1973), Contribution à l'étude du statut des langues en Europe, Presses de l'Université Laval, Quebec.

FISHMAN, Joshua A., (1980), Whorfianism of the third kind: ethnolinguistic diversity as a worldwide societal asset, text mecanografiat de la comunicació a la reunió de la Linguistic Society of America, univ. de New Mexico.

GOFFIN, Roger, (1987), Le statut des langues et les stratégies linguistiques dans les services de traduction des Communautés Européennes, a Actes du Colloque International sur l'Aménagement Linguistique, Univ. de Laval, Quebec.

KLOSS, Heinz, (1966), Types of multilingual communities: a discussion of ten variables, a Sociological Inquiry, 36.

---------- (1968), Notes concerning a language-nation typology, dins FISHMAN/FERGUSON/DAS GUPTA, Language Problems in Developing Nations, Wiley, New York.

---------- (1982), Der hautige Stand der Sprachen Europas, dins G. BRAGA/E. MONTI CIVELLI (1982).

KOHN, Herbert, (1988) Rapport sur les langues régionales ou minoritaires en Europe, document CPL (23) 8, Consell d'Europa.

KUIJPERS, Willy, (1987), Report on the languages and cultures of regional and ethnic minorities in the European Community, document A 2-150/87. Parlament Europeu.

MAINTZ, Renate, (1967), Sociología de la organización, Alianza, Madrid.

MONTANER, Enric, (1987), Aproximació a l'Europa de les llengües, mapa editat pel CIEMEN, Barcelona.

MONTSERRAT, Antoni, (1987), La llengua catalana i el règim lingüístic a les Institucions Europees, "Europa de les Nacions", CIEMEN, Barcelona.

MORIN, Edgar, (1987), Penser l'Europe, Gallimard, París.

OBIETA, José A., (1976), Las lenguas minoritarias y el derecho, Ed. Mensajero, Bilbao.

PETRELLA, Riccardo, (1982), Presente e avvenire delle lingue e culture "regionali" in Europa Occidentale, dins G. BRAGA/E. MONTI CIVELLI (1982).

PHILLIPSON, Robert & SKUTNABB-KANGAS, Tove, (1986), Linguicism rules in education. Roskilde University Centre.

STEWART, W.A., (1968), A sociolinguistic typology for describing national multilingualism, a FISHMAN (ed.), Readings in the sociology of language, Mouton, La Haia.

STRUBELL, Miquel, (1989), El català dins del marc europeu, "AVUI", especial 11 de setembre. Barcelona.

WILLEMYNS, Roland, (1984), A common legal framework for language unitiy in the Dutch Language Area: The Treaty of Linguistic Union (Taalunieverdrag), "Multilingua", 3-4, Amsterdam

FundacióJaumeBofill

Fundación Encuentro